

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΧΡΥΣΟΥΛΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου
Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης

ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ
ΧΡΥΣΟΥΛΑ

2013

ΒΟΛΟΣ, 2013

Εικόνα στο εξώφυλλο:

Σύνθεση του Alexander Deineka (1932),
για να τιμήσει την έναρξη του δεύτερου πενταετούς προγράμματος
στη Σοβιετική Ένωση, που εισηγήθηκε ο Στάλιν.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην
Ευρώπη του Μεσοπολέμου**

Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΧΡΥΣΟΥΛΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ – ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ &

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΜΣ «ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ – ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ»

ΒΟΛΟΣ, 2013

Βόλος, Ιούνιος 2013

Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου

Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΧΡΥΣΟΥΛΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Μακέτα εξωφύλλου : Δημουλά Κατερίνα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη υπόκεινται σε σημαντικές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές αλλαγές καθώς γίνονται ανακατατάξεις στην ιμπεριαλιστική πυραμίδα. Το παραγωγικό σύστημα που είχε οδηγηθεί σε μεγάλη ανάπτυξη λόγω του πολέμου, βρίσκεται σε κρίση με ελλείψεις στα μέσα παραγωγής, στη ζήτηση και στα κεφάλαια, ενώ χιλιάδες εργατικά χέρια περισσεύουν. Σε κρίση βρίσκεται και το αστικό περιβάλλον με την ραγδαία αστικοποίηση που είχε ξεκινήσει ήδη με την βιομηχανική επανάσταση και που εντείνεται αισθητά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μέσα από αυτό το πλαίσιο και τους προβληματισμούς της περιόδου γεννιέται η Μοντέρνα πολεοδομία με νέες ριζοσπαστικές ιδέες και σαφή κοινωνικό προβληματισμό. Κύρια στην Ανατολική Ευρώπη με την εγκαθίδρυση της λαϊκής εξουσίας το 1917 και τη δημιουργία της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ε.Σ.Σ.Δ.), η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία αλλάζουν υπόσταση. Μέσα από αυτή την εργασία επιδιώκεται να δοθεί το στίγμα της πολεοδομικής θεωρίας και πρακτικής του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα η διερεύνηση των πολεοδομικών πρακτικών στη Σοβιετική Ένωση, μιας ένωσης κρατών με διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα από τον υπόλοιπο κόσμο.

Λέξεις-κλειδιά: σοσιαλισμός, Σοβιετική εξουσία, Μαρξισμός, αντίθεση πόλης - υπαίθρου πεντάχρονο πλάνο, κοινωνικοί πυκνωτές, νέες πόλεις

ABSTRACT

After the First World War, all European states are subject to considerable socio-economic and political changes as rearrangements happen in the imperialist pyramid. The production system which had been driven to great development because of the war, now is in crisis with deficiencies in the means of production, demand and capital, while thousands of labor abound. Also, in crisis lies the urban environment with the rapid urbanization that had already begun with the industrial revolution and intensified significantly in the early 20th century. Within this context and concerns of the period, the modern urban planning is born with radical new ideas and a clear social concern. Mainly in Eastern Europe with the establishment of the public power in 1917 and the creation of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the architecture and urban planning, change status. Through this thesis is intended to be given the stigma of urban theory and practice of Interwar in Europe and more specifically the exploration of urban planning practices in the Soviet Union, a union of states with different socio-economic system from the rest of the world.

Key-words: socialism, Soviet authority, Marxism, antithesis city – countryside, five-year plan, social capacitors, new cities

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας υπήρξε σημαντική η συμβολή αρκετών ανθρώπων, τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Αρχικά θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Οικονόμου Δημήτριο, Καθηγητή Χωροταξίας του ΠΘ για την καθοδήγηση και τις χρήσιμες παρατηρήσεις. Παράλληλα οφείλω να ευχαριστήσω τον κ. Δέφνερ Αλέξιο, Αναπληρωτή Καθηγητή Πολεοδομίας και Ελεύθερου χρόνου του ΠΘ, και τον κ. Λαλένη Κωνσταντίνο, Επίκουρο Καθηγητή Πολεοδομικού Σχεδιασμού και Αστικής Διακυβέρνησης του ΠΘ, μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής, για την ανάγνωση της εργασίας μου και τις υποδείξεις τους.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω :

- Τον Σαρηγιάννη Γεώργιο, αρχιτέκτονα και ομότιμο Καθηγητή του ΕΜΠ, για το πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό.
- Τη Δημουλά Κατερίνα, φοιτήτρια του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΠΘ, και συντρόφισσα, για τη μακέτα του εξωφύλλου.
- Τον Κράβαρη Αθανάσιο, βιβλιοθηκονόμο της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του ΠΘ, καθώς επίσης και την Κολοβού Εύη βιβλιοθηκονόμο στη βιβλιοθήκη της Σχολής, για την πολύτιμη βοήθεια τους.
- Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τους φίλους και τους συντρόφους μου, για την υποστήριξη τους για την επιτυχή ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας και των σπουδών μου.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
1. ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ	16
1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΓΕΝΕΣΗΣ ΝΕΩΝ ΡΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ	16
1.2 ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΤΕΓΑΣΗΣ... 18	
1.3 Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΑΓΓΛΟΦΩΝΟ ΧΩΡΟ	24
1.4 ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ.....	28
<i>1.4.1 Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ BAUHAUS.....</i>	<i>29</i>
<i>1.4.2 ΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ (CIAM) .....</i>	<i>32</i>
1.5 ΝΕΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ	36
2. ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	40
2.1 ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	41
2.2. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	46
2.3 Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΠΟΛΗΣ – ΥΠΑΙΘΡΟΥ.....	50
2.4 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ.....	53
3. ΣΥΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΩΝ (ΕΣΣΔ)	58
3.1 Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	59
3.2 ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	66
3.3 Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	71

3.4 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ - ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ.....	76
4. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ.....	88
4.1 ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1918-1930].....	88
4.1.1 ΡΕΥΜΑΤΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ.....	90
4.1.2 ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	98
4.1.2.1 ΚΙΝΗΤΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΝΕΩΝ ΠΟΛΕΩΝ.....	98
4.1.2.2 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ.....	101
4.1.3 ΚΑΤΟΙΚΙΑ.....	103
4.1.3.1 ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΡΑ.....	103
4.1.3.2 ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ.....	105
4.1.4 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙΡΩΝ.....	109
4.2 ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1931-1944].....	114
4.2.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ.....	114
4.2.2 ΤΟ 'ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ' ΩΣ ΒΑΣΗ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	115
4.2.3 ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ.....	116
4.2.4 ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΕΣ ΔΟΜΗΣΗΣ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ.....	119
4.2.5 ΝΕΕΣ ΑΡΧΕΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ.....	121
4.2.6 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....	125
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	130
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	133

Περιεχόμενα Πινάκων

Πίνακας 1: Οι Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ (1987).....	61
Πίνακας 2: Ειδικό βάρος του σοσιαλιστικού τομέα στην οικονομία της ΕΣΣΔ (%).....	74
Πίνακας 3: Βασικοί δείκτες ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας (1913 =1).....	78
Πίνακας 4: Αύξηση του πραγματικού εισοδήματος του πληθυσμού (1913=1).....	80
Πίνακας 5: Πληθυσμός της ΕΣΣΔ με διάκριση σε αστικό και αγροτικό μεταξύ (1922-1987)..	98

Περιεχόμενα Εικόνων

Εικόνα 1: Κτιριακό συγκρότημα Karl-Marx-Hof στη Βιέννη.....	21
Εικόνα 2: Συγκρότημα κατοικιών έξω από τη Φρανκφούρτη σχεδιασμένη από τον Ernst May (1928).....	22
Εικόνα 3: Πανοραμική άποψη οικιστικού συγκροτήματος Hufeisensiedlung, στο Βερολίνο (1927 – 1931).....	23
Εικόνα 4: Το σχέδιο του Clarence Perry για την συγκρότηση μιας περιοχής κατοικίας 6.000 κατοίκων, στη βάση μιας ‘γαιτονιάς’ (1929).....	25
Εικόνα 5: Το σχέδιο Radburn, στην περιοχή του New Jersey.....	25
Εικόνα 6: Οι Τρεις ‘Μαγνήτες’ του Howard.....	27
Εικόνα 7: Σχέδια για την πόλη των εργατών των εργοστασίων Junkers. Τα σχέδια εκπονήθηκαν ως σεμιναριακή εργασία, στα πλαίσια διδασκαλίας στο τμήμα αρχιτεκτονικής του Bauhaus (1932).....	30
Εικόνα 8: Σχέδια του Le Corbusier, όπου κλείνεται όλη η φιλοσοφία του ‘μοντέρνου κινήματος’ του Μεσοπολέμου.....	33
Εικόνα 9: Η απόκτηση γης που προτείνει το Plain Voisin του Παρισιού, Le Corbusier (1925).....	35
Εικόνα 10: Το κρατικό έμβλημα της ΕΣΣΔ.....	58
Εικόνα 11: Πολιτική – Διοικητική Διαίρεση της ΕΣΣΔ (05/12/1936).....	62
Εικόνα 12: Πολιτική – Διοικητική Διαίρεση της ΕΣΣΔ (01/01/1941).....	63
Εικόνα 13: Οικονομικές Περιφέρειες (Α: 1923/Β: 1947).....	64
Εικόνα 14: Οργάνωση της Σοβιετικής Εξουσίας κατά το Σύνταγμα του 1918.....	68
Εικόνα 15: Όργανα λήψης αποφάσεων στην ΕΣΣΔ.....	70
Εικόνα 16: Αξιοποίηση της ηλιακής ενέργειας στην ΕΣΣΔ.....	72
Εικόνα 17: Ναυπηγείο στην ΕΣΣΔ.....	75
Εικόνα 18: Μεγάλη κλωστοϋφαντουργική μονάδα στην ΕΣΣΔ.....	76
Εικόνα 19: Η αύξηση του εθνικού εισοδήματος της ΕΣΣΔ (1913=1).....	77
Εικόνα 20: Αμπελώνας στην Ουκρανία σε κολχόζ.....	78
Εικόνα 21: Υπαίθριο κινούμενο σχολείο για τα παιδιά αγροτών (1920).....	81
Εικόνα 22: Παραθεριστικό κέντρο στην ΕΣΣΔ.....	82
Εικόνα 23: Φοιτητές σε δωμάτιο μέτρησης ραδιενέργειας, κάνουν υπολογισμούς μετρήσεων.....	82
Εικόνα 24: Αίθουσα ζωγραφικής σε παιδικό σταθμό από κολχόζ.....	90
Εικόνα 25: Τυπικό σχέδιο της κατά στοιχούς δόμησης, ‘πρότυπο’ για τους Πολεοδομιστές (Ernst May – Σχέδιο για πράσινο στη Μόσχα).....	92
Εικόνα 26: Η σχεδιαστική απόδοση της ‘ζώνης κατοικίας’ από τον I. Leonidov (1930). Σχέδια των Απολεοδομιστών.....	93
Εικόνα 27: Σχέδιο για τη νέα πόλη Zaporozjie στην Ουκρανία (1929-1932) οργανωμένη κατά τις αρχές της γραμμικής πόλης των Απολεοδομιστών.....	94
Εικόνα 28: (Επάνω) Η πρόταση του Miliutin για τη νέα πόλη Magnitogorsk, 1930- (Κάτω) Η πρόταση του Ernst May για την ίδια πόλη.....	95
Εικόνα 29: Το πρώτο καθεστώς περιφερειακών συστημάτων κατανομής των κεντρικών περιοχών της ΕΣΣΔ (1918-1922) Sakulin).....	96
Εικόνα 30: Σχέδιο των δορυφορικών πόλεων της Μόσχας (1921-1924).....	97
Εικόνα 31: Νέες πόλεις και νέοι οικισμοί στην περίοδο της Σοβιετικής εξουσίας.....	99
Εικόνα 32: ‘Σπίτι-κοινότητα’ (Vladimirov etc), Επάνω τομές, στη μέση εσωτερικές όψεις – κυψέλη 9μ, και κάτω αριστερά η κοινή τραπεζαρία.....	106
Εικόνα 33: Σχέδιο για ένα ‘σπίτι-κοινότητα’ (Ivanov etc).....	106
Εικόνα 34: Κυψέλες τύπου F, σε διάφορες παραλλαγές.....	107
Εικόνα 35: Ο πύργος του Tatlin.....	111
Εικόνα 36: Η δυναμική μορφή της νέας σοσιαλιστικής Μόσχας του Ladovsky.....	111
Εικόνα 37: Το Μέγαρο Εργασίας (1923), Vesnin brothers.....	112
Εικόνα 38: Το Σοβιετικό περίπτερο, στην διεθνή έκθεση στο Παρίσι (Melnikov, 1925).....	112
Εικόνα 39: Το κτίριο των Κρατικών Υπηρεσιών Βιομηχανίας και Προγραμματισμού (Gosprom) στην Ουκρανία.....	113

Εικόνα 40: Το Γενικό Σχέδιο του 1935 της Μόσχας	117
Εικόνα 41: Τυπικό παράδειγμα Σχεδίου Δόμησης οικοδομικού τετραγώνου διώροφων και τριώροφων κτιρίων	120
Εικόνα 42: Νέες πόλεις στην ΕΣΣΔ (1939-1958)	122
Εικόνα 43: Ιστόγραμμα πληθυσμιακού μεγέθους των πόλεων της ΕΣΣΔ το 1939	124
Εικόνα 44: Το μέγαρο των Σοβιέτ	125
Εικόνα 45: Το περίπτερο της ΕΣΣΔ στην Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι (1937)	126
Εικόνα 46: Το Αζον-Steel στην Ουκρανία	127
Εικόνα 47: Το σχέδιο αναδόμησης του 1943 της Μόσχας	128

Περιεχόμενα Χαρτών

Χάρτης 1: Πολιτικός –Διοικητικός χάρτης της ΕΣΣΔ.....	83
Χάρτης 2: Γεωφυσικός χάρτης της ΕΣΣΔ.....	84
Χάρτης 3: Χρήσιμα ορυκτά στην ΕΣΣΔ.....	85
Χάρτης 4: Οι λαοί της ΕΣΣΔ.....	86

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία με θέμα : «Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης», εκπονήθηκε από την Χωροτάκτη- Πολεοδόμο Μηχανικό Τασολάμπρου Χρυσούλα, στα πλαίσια της εκπόνησης υποχρεωτικής μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας για τη λήψη διπλώματος από το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολεοδομία – Χωροταξία», του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Επιβλέπων της διπλωματικής εργασίας ήταν ο Καθηγητής Χωροταξίας, κ. Δημήτριος Οικονόμου.

Το θέμα με το οποίο ασχολείται η εργασία, εντάσσεται στα γενικότερα πλαίσια της αστικής ανάπτυξης, συνδεόμενης με τις θεωρίες σχεδιασμού του χώρου την περίοδο του Μεσοπολέμου. Πιο συγκεκριμένα η μελέτη αφορά την περίοδο από την λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως την αρχή του Β΄ και πραγματεύεται την εξέλιξη τόσο των θεωριών όσο και των πολεοδομικών πρακτικών στην Ευρώπη, με επίκεντρο την Σοβιετική Ένωση, μια ένωση κρατών με διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα από τον υπόλοιπο κόσμο.

‘Αν η Επανάσταση μπορεί να δώσει στην τέχνη την ψυχή της, τότε η τέχνη μπορεί να προικίσει την Επανάσταση με το λόγο’, έλεγε ο Lunachsky, κομισάριος του Λαού για την Παιδεία, σκιαγραφώντας τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στη Σοβιετική Ένωση μετά την επανάσταση του 1917. Κάτω από τις ίδιες αυτές συνθήκες οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι είχαν αναλάβει την υποχρέωση να δημιουργήσουν κελύφη και πλαίσια ζωής τέτοια που μακροπρόθεσμα να οδηγούν σε ανώτερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Σε ένα άρθρο του 1931 όπου εκφράζονταν επίσημες θέσεις, αναφερόταν: ‘Οι μεγάλες πρόοδοι του βιομηχανικού πολιτισμού, η απαίτηση για την πιστή εφαρμογή του πενταετούς προγράμματος, επιβάλλουν στους Σοβιετικούς αρχιτέκτονες να δημιουργήσουν πόλεις, εργατικούς οικισμούς και πολλών ειδών νέα συγκροτήματα. Σύμφωνα με το πενταετές πρόγραμμα ο αριθμός τους πρέπει να φτάσει τις 120. Από την άλλη αυτές οι εκατοντάδες των πόλεων πρέπει να κατασκευαστούν για τελείως νέους τύπους ζωής, που δεν θα είχαν τίποτα κοινό με εκείνους των καπιταλιστικών χωρών ή της παλιάς Ρωσίας’. Οι κλασσικοί του Μαρξισμού είχαν επισημάνει τέτοιες υποχρεώσεις ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Ο Μαρξ παρατηρούσε ότι το ξεπέρασμα του ανταγωνισμού ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο

είναι μια από τις πρώτες προϋποθέσεις ενός ανώτερου κοινωνικού τρόπου ζωής, ενώ ο Ένγκελς σημείωνε ότι το ‘τυπικό’ σύμπτωμα του καπιταλισμού, ο διαχωρισμός πόλης/υπαίθρου, έχει καταδικάσει τον πληθυσμό σε αιώνες απάνθρωπης ζωής (Καρύδης, 2006).

Ως προτεραιότητα λοιπόν, τέθηκε ο ολοκληρωτικός μετασχηματισμός των σχέσεων παραγωγής, καθώς και η δημιουργία του ‘νέου ανθρώπου’ για τον οποίο τα Σοβιετικά πολιτικά και κοινωνιολογικά κείμενα μιλάνε κατά κόρον. Πρόκειται για έναν ‘νέο άνθρωπο’ που ο τρόπος της ζωής του θα είναι αρκετά διαφορετικός από ότι συμβαίνει στις καπιταλιστικές χώρες, και ο οποίος για να δημιουργηθεί απαιτεί ένα περιβάλλον εντελώς διαφορετικό. Τόσο λοιπόν η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία και η χωροταξία όσο και το ‘design’ το θέατρο και η φιλολογία, θεωρούνται σαν μέσα για τον κοινωνικό μετασχηματισμό ή όπως έλεγαν εκείνη την εποχή ιδιαίτερα για την αρχιτεκτονική, σαν ‘κοινωνικοί πυκνωτές’ (Kopp, 1976).

Η επιθυμία ενασχόλησής μου με το παραπάνω θέμα, αφορά την θέληση μου να διερευνήσω ένα πεδίο που έχει ελάχιστα συζητηθεί και αναλυθεί, και αφορά την πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Βάση των πολεοδομικών θεωριών και πρακτικών που λαμβάνουν χώρα, αποτελεί η σοσιαλιστική οργάνωση της οικονομίας και του τρόπου παραγωγής σε μια διαφορετική εξουσία, την δικτατορία του προλεταριάτου. Στόχος μου η παρουσίαση της διαφορετικής υπόστασης που παίρνει η πολεοδομία και η αστική ανάπτυξη σε μια σοσιαλιστική χώρα, αναδεικνύοντας την ανωτερότητα του σοσιαλιστικού συστήματος και σε αυτό το τομέα.

Πιστεύω πως μέσα από την εργασία αυτή, μπορεί να ωφεληθεί τόσο η ακαδημαϊκή κοινότητα (οι φοιτητές και οι καθηγητές των Πολυτεχνικών Σχολών), οι επαγγελματίες μηχανικοί, αλλά πρώτα και κύρια η εργατική τάξη της Ελλάδας, οι εργαζόμενοι σε κάθε κλάδο και χώρο δουλειάς. Και αυτό γιατί θα αναφερθώ σε μια περίοδο πολύ σημαντική για τη ζωή και το μέλλον αρκετών λαών που σφράγισε στην κυριολεξία την κοινωνική εξέλιξη. Η Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση, υπήρξε η αφετηρία για ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του πολιτισμού στην ιστορία της ανθρωπότητας, την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Ειδικότερα στη σημερινή περίοδο όπου τα δικαιώματα της εργατικής τάξης και των φτωχών λαϊκών στρωμάτων καταβαραθρώνονται, όπου ο αντικομμουνισμός και η κατασυκοφάντηση του σοσιαλισμού έχει πάρει εκρηκτικές διαστάσεις, η συγγραφή της διπλωματικής αυτής φωτίζει μια σειρά πλευρές των σοσιαλιστικών επιτευγμάτων σε μια σειρά χώρες της

ΕΣΣΔ. Των επιτευγμάτων σε μια σειρά ζητήματα που αφορούν και τον κλάδο της χωροταξίας – πολεοδομίας που θα εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα.

Για την περάτωση της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τα θεωρητικά εργαλεία, με τα οποία έρχονται σε επαφή οι φοιτητές του τμήματος, όπως αυτά αναλύονται μέσω των παραδόσεων των μαθημάτων, των σημειώσεων που παρέχονται αλλά και η ελληνική και ξένη βιβλιογραφία που είναι σχετική με το αντικείμενο. Χρειάζεται να σημειώσουμε πως οι μελέτες και οι έρευνες πάνω σε αυτήν την περίοδο και την παραπάνω χώρα είναι περιορισμένες σε αριθμό και οι περισσότερες στα αγγλικά και στα ρώσικα. Τα ελληνικά βιβλία και οι μελέτες πάνω στις πολεοδομικές πρακτικές της Σοβιετικής Ένωσης είναι ελάχιστες έως μηδαμινές.

Τέλος, όσον αφορά τη δομή της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται πολεοδομικές θεωρίες και πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου με επίκεντρο το Μοντέρνο κίνημα. Ένα κίνημα που στιγμάτισε την μεταπολεμική περίοδο και επηρέασε πολύπλευρα τους καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες σε μια σειρά χώρες της Ευρώπης. Ακόμα αναφέρονται απόψεις και αναζητήσεις, που επηρέασαν τα τεκταινόμενα στην πολεοδομική εξέλιξη μιας σειράς μεγάλων πόλεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνονται κάποια βασικά ιδεολογικά ζητήματα για την έννοια και το ρόλο της πόλης με βάση τους Κλασσικούς του Μαρξισμού. Επιπλέον, αναλύονται και πλευρές του ζητήματος της κατοικίας που απασχόλησε κύρια τον Ένγκελς. Το κεφάλαιο αυτό δεν θα μπορούσε να λείπει αφού η πόλη έχει αποτελέσει πεδίο ευρύτερου προβληματισμού και κατανοείται διαφορετικά από διάφορες Σχολές και Ιδεολογίες. Στη συνέχεια στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται σημαντικά στοιχεία για την περίοδο της Σοβιετικής εξουσίας, τη συγκρότηση του κράτους αλλά και ζητήματα οργάνωσης της σοσιαλιστικής οικονομίας και του τρόπου παραγωγής. Ζητήματα που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τις αλλαγές που επιτελούνται στον τομέα της αστικής ανάπτυξης. Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο αναλύονται πλευρές της οικιστικής ανάπτυξης και πολεοδομίας στην ΕΣΣΔ, επικεντρώνοντας τόσο σε συγκεκριμένες θεωρίες που εκφράστηκαν όλη την περίοδο που εξετάζουμε, όσο και σε πολεοδομικές πρακτικές που αφορούν το σύνολο της Ένωσης. Σημαντική ανάλυση γίνεται στην πόλη της Μόσχας και το Γενικό της Σχέδιο που αποτέλεσε πρότυπο πολεοδομικής ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εκφάνσεις της πολεοδομικής θεωρίας και πρακτικής στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου

---

1. ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΓΕΝΕΣΗΣ ΝΕΩΝ ΡΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η βιομηχανία, που γνωρίζει τεράστια ανάπτυξη και εξάπλωση σ' όλη τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, έχει καθιερωθεί ως διαδικασία παραγωγής. Το καπιταλιστικό σύστημα περνάει πλέον στο ανώτατο στάδιο του, τον ιμπεριαλισμό, με τη συγκέντρωση της παραγωγής να φτάνει σε τέτοια βαθμίδα ανάπτυξης, ώστε να δημιουργηθούν τα μονοπώλια, που διαδραματίζουν πλέον αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή (Λένιν, 1976).

Ο καπιταλισμός, σαν νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, άνθισε μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, σε άλλες χώρες βαθμιαία, σε άλλες πιο απότομα, σε άλλες νωρίτερα, σε άλλες αργότερα. Όμως, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κυριαρχούσε στην Ευρώπη και στην Β. Αμερική, ενώ παράλληλα είχε αρχίσει να κλονίζεται ήδη στην Γαλλία από το 1830 με αποκορύφωμα το 1848, ξεκίνημα της οργάνωσης των εργαζομένων. Σαν δεύτερος σταθμός της συνειδητής και οργανωμένης πάλης του προλεταριάτου μπορεί να χαρακτηριστεί η Κομμούνα του Παρισιού (1871) η οποία αποτελεί την πρώτη προσπάθεια εγκαθίδρυσης της εργατικής εξουσίας (Σαρηγιάννης, 1988).

Ήδη λοιπόν, ο καπιταλισμός είχε αμφισβητηθεί ακόμη από τα χρόνια της κυριαρχίας του, στον 19^ο αιώνα, ιδιαίτερα με την εμφάνιση και διαμόρφωση της Μαρξιστικής φιλοσοφίας. Η ανισότητα και οι άθλιες συνθήκες ζωής μεγάλων ομάδων του πληθυσμού δεν μειώνονται, παρά τις τεράστιες δυνατότητες αύξησης της παραγωγής που δίνει η ανάπτυξη της βιομηχανίας. Στα πλαίσια αυτά, συνεχίζεται να αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός, όσον αφορά στις κοινωνικές σχέσεις που συνεπάγεται ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, στον τρόπο που θα κατανεμηθούν τα νέα αγαθά, στις επιπτώσεις τους πάνω στην οργάνωση της πόλης, τη μορφή κατοικίας, αλλά και του κάθε αντικειμένου (Σαρηγιάννης, 1988).

Η Μεγάλη Οχτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση, στα 1917, ήταν το μεγαλύτερο κοσμοϊστορικό γεγονός του 20^{ου} αιώνα. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας που η εργατική τάξη με τους συμμάχους της (τους φτωχούς αγρότες), ανατρέποντας τον καπιταλισμό, εγκαθίδρυσε τη δική της εξουσία, οργάνωσε το εργατικό κράτος, ανοίγοντας το δρόμο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού. Το

Δεκέμβρη του 1922, οι λαοί της πρώην τσαρικής Ρωσίας, έκαναν ένα ποιοτικό άλμα στην εφαρμογή του προλεταριακού διεθνισμού. Η Επανάσταση τόλμησε και πέτυχε τη σε ισότιμη βάση, συνένωση των διαφορετικών εθνών ιδρύοντας την Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1956). Η δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης και οι ελπίδες για την οργάνωση μιας νέας κοινωνίας χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, ενισχύει εκείνη την περίοδο, τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα στην Ευρώπη και ιδιαίτερα το κύρος και την απήχηση των κομμουνιστικών κομμάτων (Μαντουβάλου, 2012).

Όσον αφορά την πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, η περίοδος από τον Ά Παγκόσμιο Πόλεμο και την Οκτωβριανή Επανάσταση, μέχρι την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, είναι εξαιρετικά γόνιμη. Στην τέχνη, την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία διατυπώνονται νέες ιδέες και τάσεις -συχνά παράλληλες ή συμπληρωματικές- που επεξεργάζονται πολύπλευρα την κοινωνική πραγματικότητα, προσπαθώντας να βρουν τα κατάλληλα μέσα για να την ερμηνεύσουν, αλλά και να την επηρεάσουν (Μαντουβάλου, 2012).

Την περίοδο εκείνη, δεσπόζει η πολιτική στράτευση. Ο λαός και η πόλη ανάγονται σε κύριο αντικείμενο όλων των μορφών έκφρασης και η στάση των πολιτικοποιημένων καλλιτεχνών και διανοούμενων απέναντι στη ‘μεγάλη πόλη’ είναι αμφιθυμική: τόπος αθλιότητας με τερατώδεις κοινωνικές ανισότητες, αλλά και τόπος των οδοφραγμάτων, του προλεταριάτου, της επαναστατικής ζύμωσης. Για τους ριζοσπάστες διανοούμενους και καλλιτέχνες δημιουργική μεγαλοφυΐα και προοδευτικές ιδέες συμβαδίζουν αναγκαστικά. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι τα επαναστατικά κινήματα και η σοσιαλιστική επανάσταση στη Σοβιετική Ένωση ενθαρρύνουν την καλλιτεχνική παραγωγή, ενώ και οι ίδιοι οι καλλιτέχνες οξύνουν την ευχέρεια τους να εκφραστούν, μέσα από τη συμμετοχή τους σε πολιτικά κόμματα και ομάδες, καθώς και τη στράτευση τους για τα κοινωνικά ζητήματα (Μαντουβάλου, 2012).

Κοινός παρονομαστής σε όλα τα προηγούμενα, είναι ο στόχος της αναβάθμισης της κοινωνίας, και της ζωής της πόλης, με τη συνδρομή της βιομηχανίας. Κοινός, επίσης παρονομαστής είναι η αντίληψη ότι τα μορφολογικά πρότυπα έπρεπε να εφευρεθούν και να συντεθούν σε αντιδιαστολή με τα μέχρι τότε επικρατούντα πρότυπα, που χαρακτηρίζονται ‘ακαδημαϊκά’. Αυτό το ρεύμα στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία ονομάστηκε Μοντέρνο Κίνημα και υπήρξε γέννημα-θρέμμα πολλών διεργασιών στην Ευρώπη, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου: της

αμφισβήτησης του καπιταλιστικού συστήματος, της αμφισβήτησης του ακαδημαϊσμού στην πνευματική παραγωγή, της ανάγκης ύπαρξης μιας νέας τέχνης, αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας που να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές απαιτήσεις που έφεραν στο προσκήνιο της ιστορίας τη σοβιετική επανάσταση (Σαρηγιάννης, 1988).

Η ιστορική συγκυρία συντελεί ώστε βασικά κοινωνικά θέματα (όπως η κατοικία για τους 'πιο φτωχούς από τους φτωχούς', η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης, η υγιεινή διαβίωση, η απελευθέρωση της γυναίκας από την καθημερινότητα του νοικοκυριού κοκ) να ενσωματωθούν στον προβληματισμό και τους στόχους της δουλειάς των μεγαλύτερων δημιουργών της περιόδου. Είναι χαρακτηριστικό ότι καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες και δάσκαλοι πηγαίνουν συχνά και εργάζονται στη Σοβιετική Ένωση όπου και πειραματίζονται για την οικοδόμηση κτιρίων και πόλεων που θα στεγάσουν τις νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, που η μεγάλη πολιτική αλλαγή θεωρείται ότι θα προωθήσει (Σαρηγιάννης, 1988).

Ιστορικά, ο κοινωνικός προβληματισμός που προκάλεσαν οι παραπάνω συνθήκες στις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις της Ευρώπης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οδήγησε στη διαμόρφωση, συγκεκριμενοποίηση και αργότερα στην εφαρμογή των αρχών της σύγχρονης πολεοδομίας, για την αναδιοργάνωση και διευθέτηση του χώρου των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων με πολεοδομικές επεμβάσεις, τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρειά τους (Μαντουβάλου, 2012).

1.2 ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΤΕΓΑΣΗΣ

Ένα από τα αμεσότερα προβλήματα στο χώρο της πολεοδομίας και στο γενικότερο πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν το ζήτημα της κατοικίας. Στη σημαντική έλλειψη προπολεμικά, προστίθεται η πιεστική αύξηση της ζήτησης σε ποσότητα και ποιότητα, η καταστροφή ενός σημαντικού ποσοστού της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και οι ανισορροπίες στις πληθυσμιακές μετακινήσεις λόγω του πολέμου. Η ζήτηση ήταν επιτακτική σε χώρες όπως η Γερμανία, η Μεγάλη Βρετανία, η Ολλανδία και το Βέλγιο, που είχαν υποστεί μια απότομη πληθυσμιακή αύξηση, αλλά ήταν το ίδιο οξύ και για χώρες όπως η Γαλλία και η Σουηδία που δεν αντιμετώπιζαν παρόμοια πληθυσμιακή αύξηση (Pinol etc, 2007).

Η έννοια 'μαζική παραγωγή' είναι, κατά βάση ένας οικονομικός/τεχνικός όρος, ο οποίος εμφανίζεται μετά το 1918. Αναφέρεται στην οργάνωση και επέκταση της εν

σειρά παραγωγής με ενδιάμεσες τυποποιημένες και αυτόνομες φάσεις. Ο αρχικός στόχος της μαζικής παραγωγής, ήταν η αύξηση του αριθμού των τελειωμένων προϊόντων στη μονάδα του χρόνου, όπως και η μείωση του κόστους αυτών των προϊόντων μέσα από την καθετοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας (Καρύδης, 2006).

Με την τεχνολογική πρόοδο του Μεσοπολέμου, και την επέκταση της μαζικής παραγωγής σε ολόκληρη σειρά κεφαλαιουχικών και καταναλωτικών αγαθών, αναγνωρίστηκε και έγινε αποδεκτή η σημασία της τυποποίησης, στην οποία οδηγούσε η συγκεκριμένη βιομηχανική παραγωγή και διευρύνθηκε, εξαιρετικά απότομα θα έλεγε κανείς, ο κατάλογος των προϊόντων που μπορούσαν να ενταθούν στη λογική αυτής της τυποποίησης. Έτσι, διαρκή καταναλωτικά αγαθά, όπως ραδιοφωνικές συσκευές, ψυγεία, έπιπλα, αυτοκίνητα και δεκάδες άλλα προϊόντα με τα οποία εκφράστηκε ένας ‘σύγχρονος’ τρόπος ζωής στις πόλεις, χρειάστηκε να βρουν μια νέα μορφή - στην πραγματικότητα ένα νέο περιεχόμενο. Η κατοικία λοιπόν δεν ξέφυγε από τον κατάλογο των προϊόντων τα οποία μπορούσαν να ενταχθούν στην τυποποίηση της μαζικής παραγωγής (Καρύδης, 2006).

Απέναντι στην ογκούμενη εργατική αναταραχή και τη σταδιακά διευρυνόμενη παρουσία των ριζοσπαστικών πολιτικών δυνάμεων, η κυρίαρχη πολιτικά και οικονομικά τάξη αντέταξε, σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου, ένα εκτεταμένο πρόγραμμα στεγαστικής αποκατάστασης και, σύμφωνα με τις διακηρύξεις εκείνης της εποχής, ένα πρόγραμμα βελτίωσης της ίδιας της ποιότητας ζωής (Σαρηγιάννης, 2010).

Στη Μ. Βρετανία, ήδη από το 1909 ο Lloyd George, ως Υπουργός των Οικονομικών, είχε παρουσιάσει στη Βουλή των Λόρδων ένα πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, με άξονα την παραγωγή φθηνής εργατικής κατοικίας. Αλλά δεν ήταν παρά μετά το τέλος του ‘μεγάλου’ πολέμου, το 1918, κάτω από τις πολιτικές συγκυρίες εκείνης της εποχής και τον αντίκτυπο της Οκτωβριανής Επανάστασης, αλλά και μέσα από ένα διάχυτο πνεύμα να ‘αποζημιωθούν’ τα θύματα του πολέμου, που ξεκίνησε ένα γιγάντιο πρόγραμμα στεγαστικής αποκατάστασης με την οικονομική υποστήριξη του κράτους. Μέσα σε πέντε χρόνια προσφέρθηκαν 170.000 νέες κατοικίες, μέσα από ένα πρόγραμμα επιδοτήσεων της κυβέρνησης προς τους τοπικούς δήμους και τις κοινότητες. Άρκεσαν όμως μόλις 4 χρόνια για να φανεί ότι η ‘ηρωική’ διάθεση και ο αλτρουισμός που χαρακτήριζαν τις κυβερνητικές επιλογές των πρώτων χρόνων μετά το τέλος του Α Παγκοσμίου Πολέμου για την κοινωνική κατοικία, δεν θα κρατούσε πολύ (Καρύδης, 2006).

Τα νέα πολιτικά και οικονομικά δεδομένα, η οικονομική ύφεση μετά το 1921 και η αυξανόμενη ανεργία, οδήγησαν την κυβέρνηση σε επιλογές άμεσης διαχείρισης αυτών των κρίσεων (πχ διοχέτευση πόρων στα επιδόματα ανεργίας και όχι σε στεγαστικά προγράμματα). Εν τούτοις, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '20, και παρ' όλες τις έντονες πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες της περιόδου, τα προγράμματα παραγωγής κοινωνικής κατοικίας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνεχίστηκαν. Αλλά ήταν φανερό ότι οι κρατικές ενισχύσεις στη στεγαστική αποκατάσταση στόχευαν πλέον, είτε σε περιορισμένα προγράμματα (πχ επαναστέγαση λόγω προγραμμάτων κατεδάφισης 'slums'), είτε σε μια σταδιακή 'επιαναφορά' της ιδιωτικής αγοράς στη διαδικασία παραγωγής κατοικίας (Ambrose, 1994). Οι όροι διασφάλισης στέγασης κατεύθυναν την κατοικία μάλλον προς την αγορά της, από μικροαστικά ή μεσαία στρώματα του πληθυσμού, παρά προς την ενοικίαση της από εργατικά στρώματα. Μετά το 1930, μια νέα οικονομική ύφεση που ήρθε ως απόηχος της κρίσης του '29 στις ΗΠΑ, επέβαλε δραστικές περικοπές στις κρατικές επιδοτήσεις στεγαστικών προγραμμάτων. Έτσι λοιπόν, στη Μ. Βρετανία, παρά την αρχική πολιτική βούληση για ενίσχυση της φθηνής εργατικής κατοικίας, το ονομαζόμενο τότε 'σπίτι των 9 σελινιών' (nine shilling home), δεν παρήχθη σε αυτήν τη χώρα παρά σε μικρή έκταση, και μόνο κάτω από βραχύβιες ευνοϊκές συγκυρίες (όπως ήταν η μείωση της τιμής των οικοδομικών υλικών). Μετά το 1932, οι Συντηρητικοί επανέφεραν την αγορά κατοικίας στα 'φυσιολογικά' επίπεδα ιδιοποίησης κέρδους από αυτό το 'εμπόρευμα'. Έστω και έτσι όμως, ότι παρήχθη ως κοινωνική κατοικία αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε το, μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, στεγαστικό πρόγραμμα του λεγόμενου 'Κράτους Πρόνοιας' (Καρύδης, 2006).

Η οικοδόμηση κοινωνικής κατοικίας πραγματοποιήθηκε κυρίως στη Γερμανία και την Αυστρία, όπου ξεκίνησε με διάφορες μορφές όπως με προγράμματα αυτοστέγασης (Βιέννη) και αποκρυσταλλώθηκε σε καθαρά κρατική δραστηριότητα (κεντρικής διοίκησης ή δήμων) (Μιτζάλης, 2008).

Στην Αυστρία για παράδειγμα, η πρώτη φάση ήταν το κίνημα για οικισμούς ανάγκης (Notsiedlungen, 1918-1920) που αφορούσε επείγουσες κατασκευές συνήθως με αυτοστέγαση με ευτελή υλικά, η δεύτερη φάση (1921-1924) αφορούσε οικοδομήσεις μικρών κατοικιών με κήπο με δυνατότητα ιδιοκτησίας ως κληρονομιά, αλλά με συλλογική ιδιοκτησία του ευρύτερου συγκροτήματος (Genossenschaftliches Hauseigentum). Σε πολλές περιπτώσεις τα συγκροτήματα διέθεταν συλλογικούς

χώρους διήμευσης και κοινωνικής ζωής, όπως τα αντίστοιχα σοβιετικά. Η τρίτη φάση (1924-1929), αφορούσε τις γνωστές οικοδομήσεις των μεγάλων μπλοκ ή μεγάλων συνοικιών, και ονομάστηκε η μετάβαση από την ‘συλλογική κατοικία’ στην ‘κοινοτική/δημοτική κατοικία’. Στην πορεία αυτή είναι σαφής η βαθμιαία μετάβαση από τις αρχές του σοβιετικού σοσιαλισμού στην αυστριακή σοσιαλδημοκρατία. Το ‘κίνημα των Οικιστών’, όπως ονομάστηκε, πέρασε και αυτό ανάλογες φάσεις, με κινητοποιήσεις και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας κά, ανάλογα όπως και στη Γερμανία (Σαρηγιάννης, 2010).

Στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, τη Βιέννη, η οποία στα χρόνια του Μεσοπολέμου συγκέντρωνε ένα μεγάλο ποσοστό εργατικού πληθυσμού, οι σοσιαλδημοκράτες που ήταν στην εξουσία υλοποίησαν ένα εκτεταμένο πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας: το 1933 είχαν κτιστεί κάπου 60.000 σπίτια, τα περισσότερα ως διαμερίσματα σε πολυκατοικίες. Τα διαμερίσματα ήταν, κατά κανόνα, μικρά, και οργανωμένα σε ομάδες ανοίγονταν σε εσωτερικές αυλές (Hof). Τα συγκροτήματα περιλάμβαναν βασικές κοινόχρηστες εξυπηρετήσεις. Η περίπτωση του κτιριακού συγκροτήματος Karl-Marx-Hof, με 1.318 κατοικίες είναι ίσως η πιο γνωστή (βλ. εικόνα 1) (Girouard, 1985).

Εικόνα 1: Κτιριακό συγκρότημα Karl-Marx-Hof στη Βιέννη

Πηγή: archiwatch.it

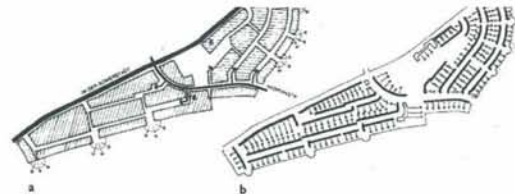
Δεν είναι, ωστόσο, παρά στις πόλεις της Γερμανίας που πρέπει κανείς να στραφεί για να διαπιστώσει την εμβέλεια που είχε η μαζική παραγωγή κατοικίας. Οι οικισμοί Romerstadt και Praunheim στη Φρανκφούρτη, Torten στο Dessau, Weissenhof στη Στουτγάρδη, και δεκάδες άλλοι σε ολόκληρη τη Γερμανία, είναι τμήματα μιας οργιάζουσας οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία, με επίκεντρο την παραγωγή

κατοικίας μικρών διαστάσεων επιζήτησε να γίνει φορέας ενός νέου μηνύματος όσον αφορά τη σχέση του ανθρώπου με το δομημένο περιβάλλον. Το 1925, ο δήμος της Φρανκφούρτης συνέταξε ένα 10ετές πρόγραμμα κατασκευής νέων κατοικιών αλλά, όπως έλεγε ο επικεφαλής του προγράμματος Ernst May, ο οποίος είχε οριστεί επικεφαλής του οικιστικού τμήματος της ίδιας πόλης, το πρόγραμμα αναθεωρήθηκε ύστερα από τρία χρόνια γιατί οι υψηλοί ρυθμοί παραγωγής κατοικίας στα ενδιάμεσα χρόνια ξεπέρασαν κάθε πρόβλεψη: το 1926 είχαν κτιστεί 2.200 κατοικίες έναντι των 1.200 που είχαν προβλεφθεί, και το 1927 κτίστηκαν 3.000 έναντι 1.400 αντιστοίχως. Το φθινόπωρο του 1928 υποβλήθηκε στις υπηρεσίες του ίδιου δήμου ένα νέο πρόγραμμα που προέβλεπε κατασκευή 16.000 κατοικιών σε 4 χρόνια. Ο ίδιος πάλι ο Ernst May, σε μια εισήγηση του για την πολιτική κατοικίας

στη Φρανκφούρτη, διατύπωνε ως εξής το κοινωνικό περιεχόμενο της Νέας Αρχιτεκτονικής: *‘Στη Φρανκφούρτη πιστεύουμε ότι δεν μπορούμε να παραδίδομαστε σε ρομαντικές θεωρήσεις... Η συλλογικότητα στη ζωή των ανθρώπων, τόσο έντονη στη δουλειά, τον αθλητισμό, την πολιτική, πρέπει να αντανακλάται στις σειρές των σπιτιών. Αυτό δε φέρει αισθητική απογοήτευση, αλλά μάλλον μια συνολική όψη της πόλης πιο αναπαικτική που, μετά το χάος στην οικοδομή του 19^{ου} αιώνα, πρέπει να είναι η βάση για την εξυγίανση της αρχιτεκτονικής. Οι ίδιες ιδέες πρέπει να εμπνέουν και το σχεδιασμό των τύπων κατοικίας...’* (Μαντουβάλου, 1983).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εκείνοι που υλοποιούσαν τα προγράμματα κατοικίας της δεκαετίας του '20, αλλά και όσοι ανέπτυσαν θεωρητικές θέσεις από τις στήλες του περιοδικού *Das Neue Frankfurt*, είχαν ευρύτερες επιδιώξεις: την προώθηση μιας κουλτούρας που θα αγκάλιαζε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής και της ατομικής ζωής. Το θετικό πολιτικό κλίμα που είχε φέρει η Δημοκρατία της Βαϊμάρης μετά το 1923, αλλά και η πεποίθηση ότι ο εξορθολογισμός (εν προκειμένω στην οργάνωση του χώρου), ιδωμένος σε προέκταση των αντιλήψεων του Διαφωτισμού, μπορούσε να

Εικόνα 2: Συγκρότημα κατοικιών έξω από τη Φρανκφούρτη σχεδιασμένη από τον Ernst May (1928)

Πηγή: Καρύδης (2006)

φέρει, ακόμα και σε καπιταλιστικά πλαίσια, την ευτυχία στους πολλούς και στερημένους, δεν άργησαν να καταρρεύσουν. Η οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1930 ανέστειλε την εκτέλεση πολλών από τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας. Ήδη από το 1929, τα υψηλά κόστη κατασκευής και τα υψηλά επιτόκια είχαν αναρέσει τις αρχικές εκτιμήσεις για χαμηλά ενοίκια. Έτσι, μέσα στο κλίμα γενικής ευφορίας και αισιοδοξίας -όχι για το μέλλον αλλά για τις απίστευτες δυνατότητες της αρχιτεκτονικής στην ικανοποίηση βασικών αιτημάτων, μέσα σε ένα κλίμα αναζήτησης των ελάχιστων διαστάσεων που μπορούσε να έχει ένας χώρος καθημερινής χρήσης, καθώς και εξίσωσης της κατοικίας με οποιοδήποτε άλλο μαζικά παραγόμενο εμπόρευμα- ήρθε η διάψευση: *‘Η ψευδαίσθηση της βελτίωσης της τύχης του πιο φτωχού από τους φτωχούς μέσα από τη Νέα Αρχιτεκτονική έσβησε. Ακόμη και για ένα εργάτη με μέσες αποδοχές το ενοίκιο παραμένει πολύ ψηλό...Σε πολύ μικρό βαθμό καταφέραμε να δημιουργήσουμε σπίτια προσιτά στους εργάτες’*. Όπως έχει παρατηρηθεί, ίσως δεν είναι συμπτωματικό το ότι η αναχώρηση του Ernst May για τη Σοβιετική Ένωση, το φθινόπωρο του 1930, συνέπεσε με το τέλος οικοδόμησης των μεγάλων οικιστικών συγκροτημάτων στην Φρανκφούρτη (Καρύδης, 2006).

Εικόνα 3: Πανοραμική άποψη οικιστικού συγκροτήματος Hufeisensiedlung, στο Βερολίνο (1927 – 1931)

Πηγή: Καρύδης (2006)

στα οποία ο προοδευτικός της χαρακτήρας, μπορούσε να έχει εμβέλεια ανταπόκρισης σε ευρύτερα κοινωνικά τμήματα και υπενθύμιζε ότι κάτω από ορισμένες συνθήκες η συγκεκριμένη πρακτική δεν έπαυε να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της άνιση κατανομής αγαθών ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες (Καρύδης, 2006).

Έτσι, η λύση του προβλήματος της κατοικίας των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων και της εργατικής τάξης, φάνηκε ότι δεν μπορούσε να αναζητηθεί έξω από τα πλαίσια που είχε υποδείξει ο Φρίντριχ Ένγκελς, πενήντα περίπου χρόνια πριν από τους ‘πειραματισμούς’ του Μεσοπολέμου. Με άλλα λόγια, η Νέα Αρχιτεκτονική και πολεοδομική πρακτική της περιόδου του Μεσοπολέμου έδειξε τα όρια

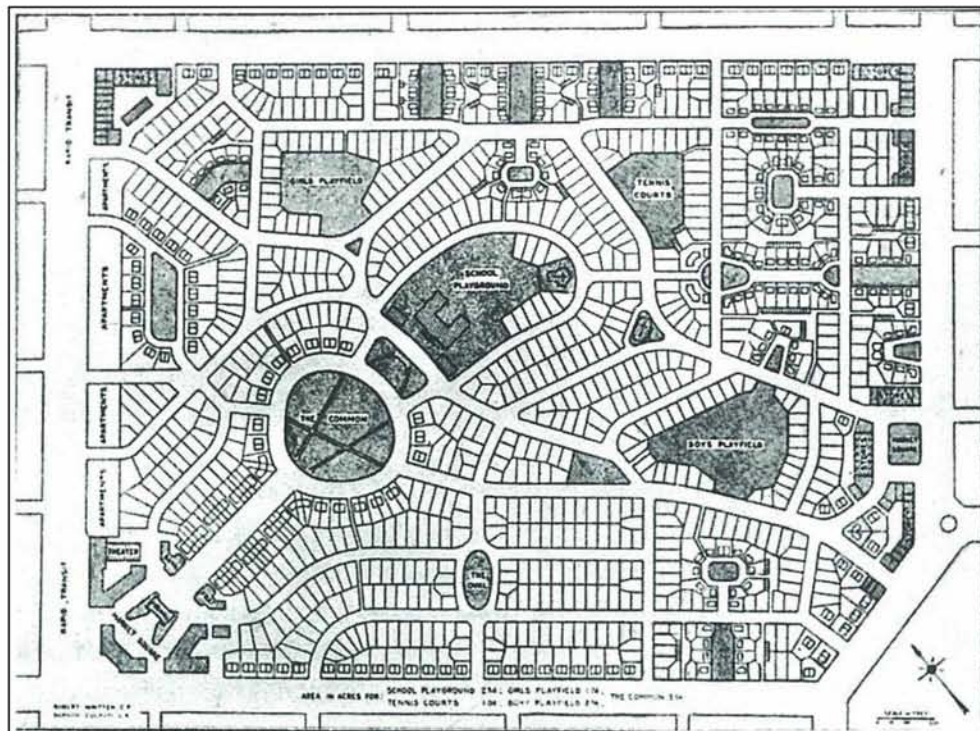
1.3 Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΑΓΓΛΟΦΩΝΟ ΧΩΡΟ

Δύο πρότυπα οργάνωσης του χώρου που προτάθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του 1920, η ‘γειτονιά’ και το ‘σχέδιο του Radburn’, έδωσαν ευλογοφανείς και επιχειρησιακές απαντήσεις στα ζητήματα της κατανομής των χρήσεων και των οχλήσεων που δημιουργούσε το αυτοκίνητο, βρήκαν εξαιρετική απήχηση και κατέστησαν ορόσημα της σύγχρονης πολεοδομίας. Από αναλυτική και μεθοδολογική άποψη, το μοντέλο της γειτονιάς ανοίγει το ζήτημα της κατανομής του αστικού χώρου σε χωρο-λειτουργικές οντότητες ή υποσυστήματα. Από την άλλη, το σχέδιο του Radburn ανοίγει το ζήτημα της ρύθμισης των σημαντικότερων ροών εντός του αστικού χώρου, των μεταφορών και μετακινήσεων με μηχανοκίνητα οχήματα, και των μετακινήσεων με τα πόδια (Ανδρικοπούλου κ.ά., 2007).

Η εισαγωγή της ιδέας της πολεοδομικής ενότητας αποδίδεται στον Clarence Perry, ο οποίος, στα πλαίσια μελέτης για το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Νέας Υόρκης, πρότεινε την οργάνωση του αστικού χώρου σε γειτονιές (neighborhood units). Οι γειτονιές προέκυπταν με βάση την ακτίνα εξυπηρέτησης του δημοτικού σχολείου και οριοθετούνταν από τους κύριους δρόμους που θα έπρεπε να μη διασχίζονται από παιδιά. Παρά την επάρκεια του λειτουργικού παράγοντα της πρότασης, ο Perry έβλεπε τις γειτονιές και ως μηχανισμό συγκρότησης διακριτών χωρο-κοινωνικών οντοτήτων, άποψη που αμφισβητήθηκε (Hall, 1992).

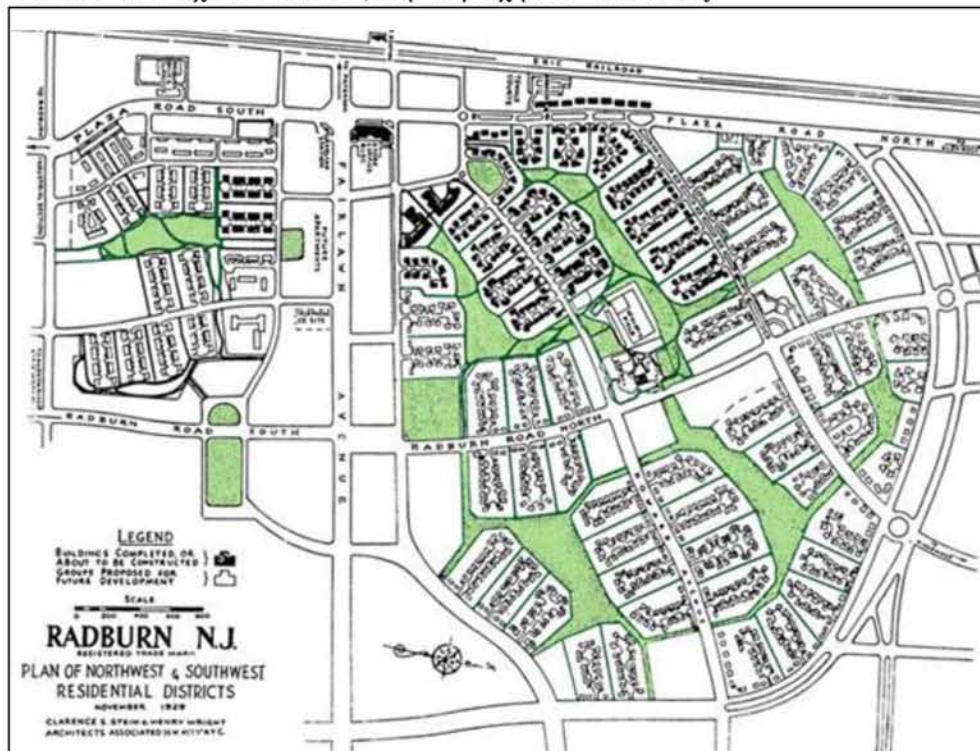
Η συστηματική ιεράρχηση και διαφοροποίηση του δικτύου των κινήσεων εισάγεται με το σχέδιο των Clarence Stein και Henry Wright για τη Νέα Πόλη Radburn, στο New Jersey (βλ. εικόνα 5). Η πόλη υλοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό αλλά δεν ολοκληρώθηκε λόγω της κρίσης του 1929. Ο Stein, στενός συνεργάτης του Perry, ερμήνευσε σε σχεδιαστικό επίπεδο τις ιδέες περί οργάνωσης σε γειτονιές. Το σχέδιο εισάγει τον πλήρη διαχωρισμό της κίνησης πεζών και οχημάτων. Το ιεραρχημένο οδικό δίκτυο καταλήγει σε αδιέξοδα που δίνουν πρόσβαση στις κατοικίες που διατάσσονται στα λεγόμενα superblocs και στρέφονται προς το ευρύτατο δίκτυο πρασίνου μέσα στο οποίο κινούνται οι πεζοί. Ο Stein συνοψίζει την οργάνωση σε τέσσερα στοιχεία: το superbloc, την εξειδίκευση της χρήσης των δρόμων, την αναδιάταξη των κατοικιών, ώστε οι κύριοι χώροι να στρέφονται προς το πάρκο, ενώ οι βοηθητικοί προς τους δρόμους, και το πάρκο ως ‘σπονδυλική στήλη’ της κοινότητας (Κουσιδώνης, 2002).

Εικόνα 4: Το σχέδιο του Clarence Perry για την συγκρότηση μιας περιοχής κατοικίας 6.000 κατοίκων, στη βάση μιας 'γειτονιάς' (1929)

Πηγή: Καρύδης (2006)

Εικόνα 5: Το σχέδιο Radburn, στην περιοχή του New Jersey

Πηγή: www.fradkinmcalpin.com

Μπορούμε να πούμε, πως η ‘γειτονιά’ της δεκαετίας του ’20, ήταν ένα σχολαστικά μελετημένο πρότυπο πολεοδομικής οργάνωσης, αφού το πρότυπο αυτό διέθετε:

- καθορισμένα όρια - συνιστώντας διακεκριμένη ενότητα στην πόλη
- μέγεθος συσχετισμένο με τις εγκαταστάσεις κοινωνικής υποδομής
- ιεραρχημένο δίκτυο οδικών αξόνων
- μέριμνα για τη χωροθέτηση των εμπορικών λειτουργιών

(Καρύδης, 2006)

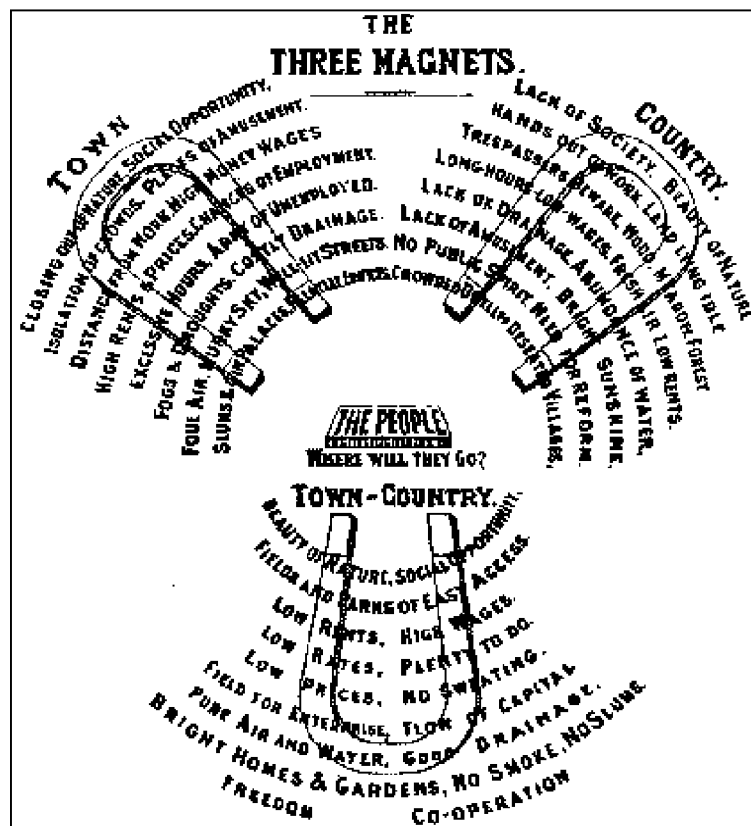
Βέβαια, η σημασία αυτού του προτύπου ξεπερνούσε τα ‘τεχνικά’ του στοιχεία, αφού προβαλλόταν, κυρίως, η ικανότητα του να αναβιώσει ξεχασμένες αρετές στους κατοίκους της πόλης: την ειλικρίνεια, την ανθρωπιά, το σεβασμό και την αλληλοκατανόηση. Με το μανδύα μιας ιδεαλιστικής, ρομαντικής προσέγγισης, το πρότυπο αυτό με τους κατάλληλους χειρισμούς προβολής και επιβολής, σιγά-σιγά άγγιξε τα όρια ενός ‘μύθου’. Επιδέξια μεταφρασμένο σε διοικητικό εργαλείο, διείσδυσε αποφασιστικά στην πολεοδομική πρακτική των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, εξασφαλίζοντας, σχεδόν άκριτα, την κοινωνική συναίνεση και την αποδοχή. Ο σχεδιασμός που υλοποιήθηκε στις ‘Νέες Πόλεις’ της Μ. Βρετανίας, μετά το 1945, είναι, ίσως, η πλέον αντιπροσωπευτική από αυτές τις ‘εφαρμογές’ της ιδέας της γειτονιάς (Καρύδης, 2006).

Πιο συγκεκριμένα, στον ευρύτερο αγγλόφωνο χώρο και μέσα από την αγγλοσαξονική διάνοηση, γεννιόνται ορισμένες υποθέσεις παρέμβασης που οδηγούν σε γενικές γραμμές την πολεοδομία σε μια πιο ‘οργανική’ κατεύθυνση, στο εσωτερικό της οποίας μπορεί να συνυπάρχουν από τη μια, η τάση για αντίθεση στις θέσεις της ρασιοναλιστικής πολεοδομίας και του Le Corbusier, και από την άλλη, η τάση για ενσωμάτωση των αποτελεσμάτων της τελευταίας. Οι απαρχές αυτών των τάσεων έχουν σαφή αναφορά στις αρχικές εμπειρίες της κηπούπολης και ιδιαίτερα στο κηποπροάστιο (garden suburb). Η κεντρική θέση αυτής της θεωρίας καθόριζε την οικογένεια ως μονάδα βάσης, ένα μικρόκοσμο που διάρθρωνε και οργάνωνε τις ανθρώπινες συναθροίσεις και που αποτελούσε το φυσικό στοιχείο κοινωνικού ελέγχου σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, εστιασμένο στην γειτονιά (neighborhood) στην οποία θεμελιώνονταν οι σχέσεις μεταξύ οικογενειών (Μιτζάλης, 2008).

Στην Αγγλία, η ιδέα του σχεδιασμού γειτονιάς (neighborhood planning) βασισμένη στη συνεργασία μεταξύ κοινωνικών ομάδων διαφορετικών τάξεων και επαγγελματιών -ως

αντίδοτο στις αντιθέσεις μεταξύ των τάξεων, στον εργασιακό και χωρικό διαχωρισμό που η πόλη συχνά προωθεί- είχε ήδη αναπτυχθεί από τον Howard και γίνεται πιο συγκεκριμένη στα έργα του Unwin (Μιτζάλης, 2008). Η ιδέα της κηπούπολης εισάγεται από τον Howard, ο οποίος και επιλύει τα συναφή οικονομικά, διοικητικά και χρηματοδοτικά προβλήματα, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για την υγιέστερη και οικονομικότερη πρόταση ομαλής αύξησης της πόλης, συνθέτοντας έτσι με πρακτικό τρόπο ιδέες και προτάσεις του 19^{ου} αιώνα. Ο Howard, είναι πιθανόν ο πρώτος που υποδεικνύει ότι το ζήτημα της κατοικίας δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μεμονωμένα αλλά πρέπει να θεωρηθεί ως ένα αστικό πρόβλημα και συνεπώς να αντιμετωπιστεί στα πλαίσια ενός συνολικού αναθεωρητικού σχεδιασμού της πόλης, με συνδυασμό κατοικίας, εργασίας, ελεύθερου χρόνου αλλά και συγκεκριμένων χρήσεων γης και υπολογισμού της κινητικότητας. Στις προτάσεις του, που μπορεί να θεωρηθούν ως προάγγελοι της τεχνοκρατικής πολοδομίας, βρίσκεται η επιθυμία ανακατασκευής της κοινωνικής τάξης και της ιεραρχίας του χώρου που είχαν καταλυθεί από την αύξηση του μητροπολιτικού φαινομένου (Γλατζή και Ράμφου, 2012).

Εικόνα 6: Οι Τρεις ‘Μαγνήτες’ του Howard

Πηγή: parallhlografos.wordpress.com

Η πρώτη συγκεκριμένη χωρική μορφή της κηπούπολης -με έμφαση στις αρχές των εξειδικευμένων χρήσεων γης, στη χαμηλή δόμηση, στην κατάτμηση σε οικοδομήσιμα οικόπεδα με αποφυγή της κτιριακής ευθυγράμμισης και στην ευρύτατη φύτευση δρόμων και ελεύθερων χώρων- σχεδιάζεται από τους Raymond Unwin και Barry Parker στο York και στο Letchworth της Αγγλίας το 1902, ενώ το 1904 ο Unwin επωφελείται από την ευκαιρία αυτή για να επεξεργασθεί μια θεωρία πολεοδομικού σχεδιασμού (site planning), στην οποία παντρεύει την αρχιτεκτονική με την φύση και την οποία τελειοποιεί κατά το σχεδιασμό του προαστίου Hampstead (1905-1909). Η σχεδιαστική θεώρηση του, που αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στις αξίες της κοινοτικής ζωής και των ανθρώπινων σχέσεων, θα αποτελέσει στη συνέχεια τον άξονα της αγγλικής πολεοδομίας ως τον ΄Β Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ τα κηποπροάστια θα ενσωματωθούν στο σχεδιασμό όλων των ευρωπαϊκών πόλεων (Μιτζάλης, 2008).

1.4 ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, επικρατεί έντονα ο προβληματισμός πάνω στο δίπολο 'μορφή/λειτουργία', με την δημιουργία του γνωστού φονξιοναλιστικού δόγματος με το σύνθημα : *'Η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία'*. Αυτό συνυφίνεται με τη διερεύνηση των σχέσεων αρχιτεκτονικής/ τέχνης/τεχνικής, που υπαγορεύεται από τις τεχνολογικές εξελίξεις. Έτσι, οι, επηρεασμένες από τον κυβισμό, συνθέσεις επιφανειών ή καθαρών όγκων ή η διάχυση των χώρων (και η σύγχυση εσωτερικού/εξωτερικού, ιδιωτικού/δημόσιου, κλπ) ή η αναζήτηση των έσχατων μορφών και δομικών στοιχείων, συνδυάζονται με την τεχνική απαίτηση για την τυποποίηση και τη μαζική παραγωγή των δομικών στοιχείων και υλικών. Αυτή την εποχή διαμορφώνονται και οι θεωρητικές κατευθύνσεις που επηρεάζουν τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση: οι προτάσεις του Le Corbusier και οι αναζητήσεις του Bauhaus, που ως ένα βαθμό συντέθηκαν στα συμπεράσματα των προπολεμικών CIAM (Διεθνών Συνεδρίων Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής). Πράγματι, παρ' ότι ο χαρακτήρας των προτάσεων του Le Corbusier ήταν περισσότερο 'ουτοπικός' από τον πραγματιστικό και σοσιαλιστικής κατεύθυνσης του Bauhaus, οι διατυπώσεις των συμπερασμάτων των CIAM μπορούν να κωδικοποιηθούν σε ένα συνεκτικό σώμα προτάσεων ή αναζητήσεων που έχουν μια διττή υπόσταση: μέσω της εξορθολογικοποίησης του πολεοδομικού χάους ελπίζόταν, όχι μόνο η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατώτερων εισοδηματικών

στρωμάτων, και συνεπώς η απορρόφηση της δυσaréσκειας αλλά και η ανασυγκρότηση του χώρου, ώστε να ‘ταιριάζει’ αυτός με τις νέες απαιτήσεις της παραγωγής. Όπως στο Παρίσι του 19^{ου} αιώνα οι επεμβάσεις του Haussmann, έτσι και οι αναζητήσεις του Μοντερνισμού, επιζητούν να ενσωματώσουν στον αστικό χώρο τις μεταβολές στις παραγωγικές δυνάμεις, να βοηθήσουν στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων υπό το νέο καθεστώς συσσώρευσης, αλλά και να αναδομήσουν τη συνολική εμπειρία που είχαν οι άνθρωποι για το χώρο (Ιωάννου, 2000).

Το Μοντέρνο Κίνημα, υπήρξε γέννημα-θρέμμα πολλών διεργασιών στην Ευρώπη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου. Της αμφισβήτησης του καπιταλιστικού συστήματος, της αμφισβήτησης του ακαδημαϊσμού στην πνευματική παραγωγή, της ανάγκης ύπαρξης μιας νέας τέχνης, αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας που να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές απαιτήσεις που έφεραν στο προσκήνιο της ιστορίας την Σοβιετική Επανάσταση (Μαντουβάλου, 2012).

Τα νέα καλλιτεχνικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν την περίοδο του Μεσοπολέμου εντάχθηκαν στην ομπρέλα του Μοντερνισμού, που προχωρούσε πλέον σε μια ‘κατά μέτωπο επίθεση’, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο E. Hobsbawm (Ανδριανόπουλος, 2009).

Δύο χαρακτηριστικά του Μοντέρνου Κινήματος, που συνάγονται και από όσα προηγήθηκαν είναι τα εξής: α) στον αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό προβληματισμό ενσωματώνεται ο κοινωνικός προβληματισμός της εποχής και β) στις μορφολογικές επεξεργασίες είναι άμεσες οι σχέσεις προβληματισμού και έρευνας στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία με την έρευνα στις εικαστικές τέχνες (Μαντουβάλου, 2012). Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά αποτυπώνονται τόσο στις αναζητήσεις της σχολής του Bauhaus, όσο και σε αυτές των Συνεδρίων Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής.

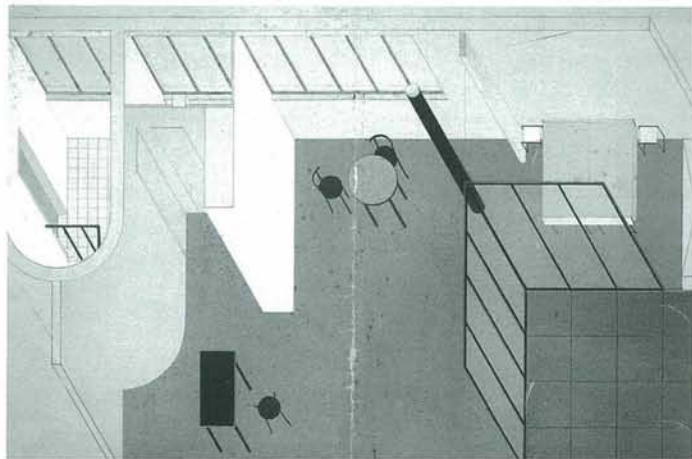
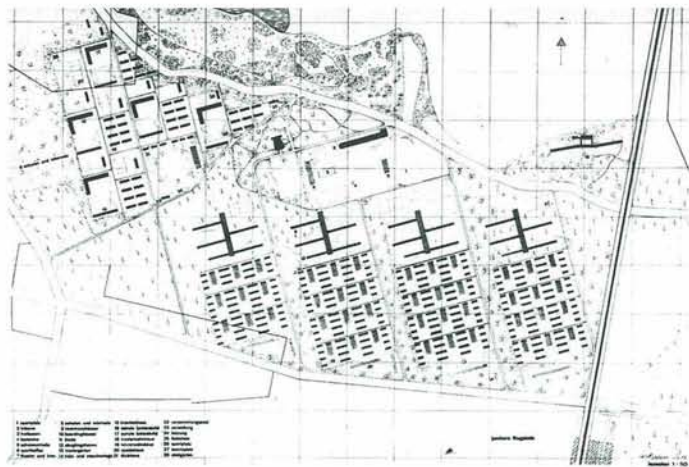
1.4.1 Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ BAUHAUS

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το θέατρο, η λογοτεχνία και άλλες τέχνες ανθούν, κτίζονται κοινωνικές κατοικίες, η συνεργασία Γερμανών αρχιτεκτόνων με τους Σοβιετικούς συναδέλφους τους είναι πυκνή, και οι ομάδες των αρχιτεκτόνων που είχαν γεννηθεί στην εποχή της αμφισβήτησης του ακαδημαϊσμού μέχρι τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, ανασυντάσσονται και ανάμεσα στα άλλα ιδρύουν τη Σχολή του Bauhaus (Σαρηγιάννης, 2010).

Το κίνημα του Bauhaus δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία, αλλά ένας τελικός κρίκος στο κίνημα αμφισβήτησης του ακαδημαϊσμού στο βιομηχανικό σχέδιο και την τέχνη, που ξεκίνησε από το Arts and Crafts των J.Ruskin και S.Morris το 1848 στην Αγγλία σαν μια προσπάθεια απελευθέρωσης του βιομηχανικού σχεδίου από τον νεοκλασικισμό και ακαδημαϊσμό, στα πλαίσια της προσαρμογής του σχεδίου από την περίτεχνη χειροτεχνική και βιοτεχνική στην μηχανοποιημένη μαζική βιομηχανική παραγωγή (Σαρηγιάννης, 2010).

Πιο συγκεκριμένα, το Bauhaus ιδρύθηκε από τον Gropius το 1919, στην άνηση που προέκυψε στη σοσιαλδημοκρατική Γερμανία μετά την καταστολή της Επανάστασης του 1918 στο Βερολίνο και την δολοφονία των ηγετών της, κομμουνιστών Karl Liebknecht και Rosa Luxemburg. Η περίοδος αυτή λέγεται περίοδος της 'Δημοκρατίας της Βαϊμάρης' και δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας πρόσκαιρος συμβιβασμός των μεγαλοκαπιταλιστών, που εξασφάλισε την εξουσία τους από τον 'εχθρό λαό'. 'Δημοκρατία' η οποία 'έπεσε' όταν η αστική τάξη έκρινε ότι

Εικόνα 7: Σχέδια για την πόλη των εργατών των εργοστασίων Junkers. Τα σχέδια εκπονήθηκαν ως σεμιναριακή εργασία, στα πλαίσια διδασκαλίας στο τμήμα αρχιτεκτονικής του Bauhaus (1932)

Πηγή: Καρύδης (2006)

χρειαζόταν ένα άλλο καθεστώς και χρησιμοποιώντας τις πρόνοιες του 'Συντάγματός της' οδήγησε στο 'νόμιμο' πέρασμα στο φασισμό. Στην περίοδο αυτή, γίνονται πολιτικές και πολιτιστικές ζυμώσεις, γιγαντώνεται ο γερμανικός εξπρεσιονισμός και παίρνει σαφή αριστερή πολιτική κατεύθυνση με την ομάδα της 'Νέας Αντικειμενικότητας' ή 'Νέας Πραγματικότητας' (Neue Saechlichkeit), (Georg Grosz,

Kaethe Kollwitz, Karl Hubuch, Conrad Felixmuller κ.ά.) (Σαρηγιάννης, 2010).

Το Bauhaus ξεκίνησε ως Ανωτέρα Τεχνική Σχολή με αντικείμενα τη ζωγραφική, τη γραφιστική, το βιομηχανικό αντικείμενο, την αρχιτεκτονική κ.ά. Σ' αυτό συνεργάστηκαν οι κεφαλές του Μοντέρνου κινήματος όλων των τομέων, οι αρχιτέκτονες Walter Gropius, Hannes Mayer, Mies van der Rohe οι ζωγράφοι Paul Klee, Moholy Naghy κ.ά και εκεί βρίσκουν έδαφος και αναπτύσσονται όλοι οι θεωρητικοί προβληματισμοί του Μοντέρνου κινήματος στην τέχνη, την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία. Η εκπαίδευση ήταν ολοκληρωμένη, σφαιρική, με βαθιές φιλοσοφικές αναζητήσεις, με προσπάθεια επιστημονικοποίησης πολλών θεμάτων τα οποία θεωρούνταν ως τότε 'ταμπού' για τους καλλιτέχνες, όπως η ψυχολογική ερμηνεία του χρώματος, της κίνησης, των χαράξεων, της γεωμετρίας των στερεών κ.ά (Δεσποτόπουλος, 1992).

Το Bauhaus έκλεισε από τους ναζί σταδιακά: αντικαταστάθηκε αρχικά πριν την κατάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ ο Hannes Mayer, ως κομμουνιστής, από τον Gropius, μεταφέρθηκε στο Dessau από την Βαϊμάρη, και τελικά απαγορεύτηκε η λειτουργία του τον Μάρτιο του 1933, οπότε άλλα στελέχη του συνελήφθησαν και άλλα εκπατρίστηκαν, τελικά στις ΗΠΑ. Τελευταίος Διευθυντής του ήταν ο Mies van der Rohe, ο οποίος παρέμεινε στη Γερμανία μέχρι το 1937 ευελπιστώντας να καταλάβει τη θέση του προσωπικού αρχιτέκτονα του Χίτλερ και τελικά έφυγε στις ΗΠΑ τον ίδιο χρόνο (Σαρηγιάννης, 2010).

Η συμβολή του Bauhaus σε παιδαγωγικό επίπεδο αποτελεί πραγματικά μια τομή, διότι έβαλε στη διδασκαλία της αρχιτεκτονικής νέα στοιχεία τόσο στη μέθοδο, όσο και στην ύλη: σχέση υλικών και μορφών, σχέση χειροτεχνικής και σχεδιαστικής δουλειάς, σχέση ακαδημαϊκής δουλειάς με την παραγωγή (ή θεωρία/εργαστηρίου), η έννοια της επιστημονικής προσέγγισης της αρχιτεκτονικής κοκ (Μαντουβάλου, 2012). Τέλος, σε επίπεδο έρευνας και επεξεργασίας των μορφών, το Bauhaus εμπλούτισε και διατύπωσε σε μια σχετικά συνεκτική γλώσσα τις ιδέες που είχαν προταθεί σε διάφορα καλλιτεχνικά κινήματα και χώρους, και συνέδεσε έρευνες διαφόρων καλλιτεχνικών κινήματων πάνω στη μορφή και το χρώμα με την αρχιτεκτονική (Μαντουβάλου, 2012).

1.4.2 ΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ (CIAM)

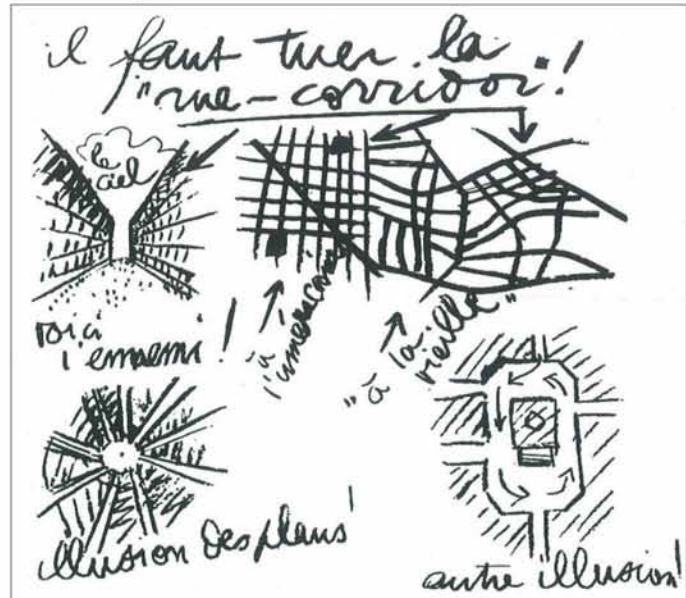
Εάν στην αντίληψη για τη ‘γειτονιά’ ενσωματώθηκαν εκφραστικά μέσα που ήταν μάλλον διστακτικά και άτολμα, δεν συνέβη το ίδιο με άλλες αντιλήψεις πολεοδομικής οργάνωσης του Μεσοπολέμου, όπως ήταν οι προτάσεις του Le Corbusier για την ‘πόλη των τριών εκατομμυρίων κατοίκων’, ή εκείνες των ‘Απολεοδομιστών’ στη Σοβιετική Ένωση την ίδια περίοδο. Πράγματι, το νεωτερικό, αν όχι το επαναστατικό, στοιχείο εκείνων των προτάσεων προσδιοριζόταν, τουλάχιστον, από το γεγονός ότι σε μια μικρή επιφάνεια χαρτιού για πρώτη φορά κλείνονταν προτάσεις για κελύφη ζωής πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων, όταν μέχρι τότε σπάνια αντιμετώπιζονταν πληθυσμοί μεγαλύτεροι από μερικές χιλιάδες άτομα. Ακόμα, οι νέες ιδέες πολεοδομικής οργάνωσης έφταναν να καταργήσουν την παραδοσιακή έννοια του ‘δρόμου’ αντικαθιστώντας την με ένα πρωτόφαντο ιεραρχημένο σύστημα κίνησης, όπου η παράμετρος της ταχύτητας αναζητούσε κι αυτή τη θέση της. Οι ίδιες αυτές ιδέες έδειχναν ότι είχαν μια απεριόριστη δύναμη να ‘πλάθουν’ τον χώρο προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, αφού μια γραμμική ανάπτυξη δεκάδων χιλιομέτρων μήκους ήταν εξ’ ίσου εφικτή με μια ακτινωτή διάταξη, ενώ και η ‘παραδοσιακή’ αντίθεση πόλης-υπαίθρου φαινόταν ότι μπορούσε, κάτω από τα νέα δεδομένα, να χαρακτηριστεί από μια ρευστότητα αντιπαράθεσης (Καρύδης, 2006).

Ήταν το 1922, στο Salon d'Automne του Παρισιού, που ο Le Corbusier παρουσίασε τη ριζικέλευθη ιδέα του για την ‘πόλη των τριών εκατομμυρίων κατοίκων’. Επρόκειτο για μια αυστηρά οριοθετημένη στις χρήσεις της πολεοδομική διάταξη, με ιεραρχημένες κινήσεις, με εντυπωσιακά μεγέθη, και με πληθώρα νέων αντιλήψεων στο σχεδιασμό του κελύφους. Στο κέντρο της πόλης ήταν διατεταγμένο το ‘κέντρο’, με 24 πύργους γραφείων των 60 ορόφων, οι οποίοι είχαν σταυροειδή κάτοψη, με κεραίες σταυρού μήκους 175 μ, ο καθένας από τους οποίους μπορούσε να εξυπηρετήσει μέχρι και 50.000 εργαζόμενους. Οι πολύ χαμηλότερες πτέρυγες των κατοικιών περιέβαλαν το κέντρο, με δύο διαφορετικούς τύπους κελυφών, τη γνωστή ‘μαιανδρική’ συνεχόμενη ανάπτυξη, και την ορθογωνική γύρω από μεγάλες εσωτερικές αυλές. Η βιομηχανική ζώνη είχε τη δική της ξεχωριστή θέση, στα ανατολικά, ενώ η ταχύτητα στην κυκλοφορία εξασφαλιζόταν με υπερυψωμένες αρτηρίες επάνω από το επίπεδο κίνησης του πεζού. Οι πυκνότητες κυμαίνονταν από 3.000 άτομα ανά Ha (στο κέντρο) μέχρι 300 άτομα ανά Ha (στις περιοχές κατοικίας) (Μιτζάλης, 2008).

Σήμερα πλέον ίσως μοιάζει κοινότυπη η παρατήρηση ότι όσο αυτές οι προτάσεις του Le Corbusier επαινήθηκαν γιατί εξισώθηκαν με τις πιο ευρηματικές και προφητικές επινοήσεις πολεοδομικής οργάνωσης και αρχιτεκτονικής έκφρασης, άλλο τόσο οι ίδιες προτάσεις ξορκίστηκαν με βδελυγμία γιατί θεωρήθηκε ότι εμφορούνται από τις πλέον απάνθρωπες αντιλήψεις ζωής στις σύγχρονες μεγάλες πόλεις (Καρύδης, 2006).

Ο Le Corbusier όμως δεν έδρασε έξω από την κοσμοθεωρητική αντίληψη του Μοντέρνου κινήματος της εποχής του (βλ. εικόνα 8). Βέβαια, είναι πολύ λιγότερο σχολιασμένες οι σχέσεις των προτάσεων του με άλλες λίγο παλαιότερες ή και σύγχρονες με τις δικές του, από ότι είναι σχολιασμένη η συσχέτιση των προτάσεων του με εκείνες ‘πρωτοποριακών’ αρχιτεκτόνων, όπως των αρχιτεκτόνων που συγκρότησαν τα ‘Διεθνή

Εικόνα 8: Σχέδια του Le Corbusier, όπου κλείνεται όλη η φιλοσοφία του ‘μοντέρνου κινήματος’ του Μεσοπολέμου

Πηγή: Καρύδης (2006)

Συνέδρια Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής’ (C.I.A.M.- Congres Internationaux d’Architecture Moderne) (Σαρηγιάννης, 1988).

Προτού αναφερθούμε σε αυτά τα Συνέδρια, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένες σκέψεις αναφορικά με τη διάσταση που περιέκλειε η έννοια της ‘λειτουργικότητας’, στα πλαίσια της πολεοδομικής θεωρίας και πρακτικής του Μεσοπολέμου. Θυμίζουμε ότι εκείνη η θεωρία και εκείνη η πρακτική είχαν μια διττή υπόσταση. Από τη μια, στηρίζονταν σε ένα σύνολο διακηρύξεων υπέρ μιας ανθρώπινης ζωής στην πόλη. Το αίτημα αυτό ερχόταν ως άμεση αντίδραση στις συνθήκες ζωής που είχε δημιουργήσει το laissez-faire του 19^{ου} αιώνα, και εγγραφόταν απόλυτα στη νέα κοσμοθεωρητική αντίληψη της περιόδου. Από την άλλη, υπήρχαν οι προτάσεις χωρικής οργάνωσης που στόχο είχαν έναν περισσότερο ορθολογικό τρόπο συγκρότησης των επί μέρους πολεοδομικών ενοτήτων. Μέσα από μια οργανική συσχέτιση αυτών των δύο στηριγμάτων της πολεοδομικής θεωρίας και πρακτικής του Μεσοπολέμου, δηλαδή της διακήρυξης για ‘ανθρώπινο’ περιβάλλον και της ανάγκης εξορθολογισμού της χωρικής

οργάνωσης, η τελική έμφαση δίνονταν σε μια περισσότερο λειτουργική πολεοδομική οργάνωση. Με τη σειρά της, η απαίτηση εξορθολογισμού περιέκλειε αφ' ενός μεν έναν κοινωνικό χαρακτήρα, που εξειδικευόταν στην αναδιάταξη του ιστού της πόλης στα μέτρα που επέβαλε η αναπαραγωγή των κοινωνικών (παραγωγικών) σχέσεων, αφ' ετέρου δε έναν χαρακτήρα οικονομικό, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η νέα οικονομική πραγματικότητα που προδιέγραψε το ανέβασμα των παραγωγικών δυνάμεων εκείνης της περιόδου. Μέσα από αυτήν την οπτική εξηγείται γιατί, στη διακήρυξη του 1^{ου} κιόλας Συνεδρίου Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής, το 1928, στον πύργο La Sagraz της Ελβετίας, αναφερόταν, μεταξύ άλλων: *‘Δεν είναι τα αισθητικά ζητήματα αλλά αποκλειστικά οι λειτουργικοί λόγοι που επιτρέπεται να καθορίζουν τη συγκρότηση των πόλεων. Οι πόλεις έχουν βασική υποχρέωση να βάζουν σε τάξη τις λειτουργίες: α) της κατοικίας, β) της εργασίας γ) της ψυχαγωγίας, της άθλησης, της διασκέδασης’* (Ostrowski, 1968). Είναι μέσα από την ίδια αυτή λογική, που ορισμένοι είδαν μια σχέση ανάμεσα στις πολεοδομικές προτάσεις του Le Corbusier και το ‘φορντικό’ μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής αλλά και τις οικονομικές θεωρίες των Taylor και Keynes (Καρύδης, 2006).

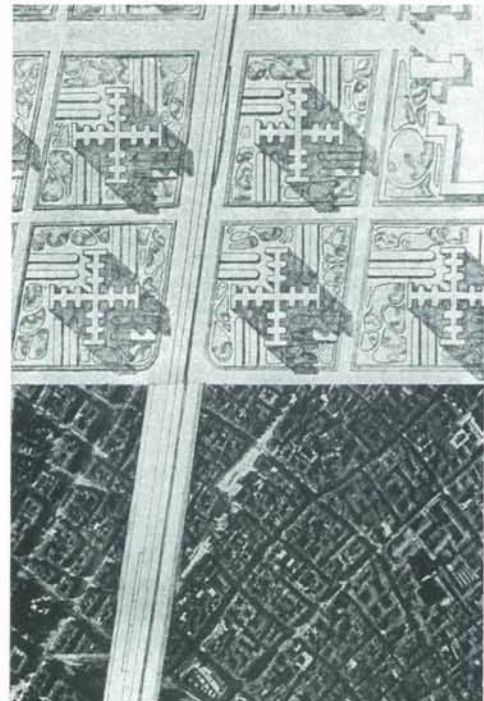
Περιοριζόμενοι εδώ, στα Διεθνή Συνέδρια Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής που πραγματοποιήθηκαν μέχρι το Β Παγκόσμιο Πόλεμο, παραθέτουμε έναν κατάλογο των συναντήσεων που έγιναν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και της αντίστοιχης θεματολογίας τους. Το πρώτο Συνέδριο (1928, La Sagraz) συνέταξε τη ‘διακήρυξη αρχών’ και καθόρισε τα προγράμματα δράσης των επομένων Συνεδρίων. Σε αυτήν τη συνάντηση διατυπώθηκε και η άποψη ότι η πολεοδομία καλύπτει τέσσερις λειτουργίες: την κατοικία, την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την κυκλοφορία. Το δεύτερο Συνέδριο (1929, Φρανκφούρτη) ασχολήθηκε, με την κατοικία των ‘ελάχιστων διαστάσεων’ - όρος που εκείνη την εποχή παράφραζε τα στεγαστικά προγράμματα εργατικής κατοικίας. Το τρίτο Συνέδριο (1930, Βρυξέλλες) αντιμετώπισε το ζήτημα της ορθολογικής οικοδόμησης (με αναφορά στους τύπους κατοικίας, στη διάταξη των κτιρίων στο χώρο, κλπ). Το τέταρτο Συνέδριο (1933, που πραγματοποιήθηκε εν πλω στο υπερωκεάνιο Πατρίς II, και στην Αθήνα), μίλησε απερίφραστα για τη λειτουργική πόλη. Τέλος, το πέμπτο Συνέδριο (1937, Παρίσι), είχε θέμα ‘Κατοικία και ελεύθερος χρόνος’ (Σελιανίτη, 2005).

Ότι το τέταρτο από τα προηγούμενα Συνέδρια είναι εκείνο που κέρδισε τη μεγαλύτερη υστεροφημία είναι ευρύτερα γνωστό. Τα συμπεράσματα εκείνης της συνάντησης,

γνωστά (με την εκδοχή που τους έδωσε αργότερα ο Le Corbusier) ως 'Χάρτα της Αθήνας', αρθρώθηκαν γύρω από μια απλοϊκή ομαδοποίηση των τεσσάρων λειτουργιών της πόλης, όπως ήδη αναφέρθηκε. Και ήταν, βέβαια, αυτή η ομαδοποίηση το έρεισμα του αυστηρού zoning, που απαιτούσαν οι νέες πολεοδομικές αντιλήψεις. Οι αντιλήψεις αυτές έπρεπε όχι μόνο να υπηρετήσουν τη λειτουργική πόλη αλλά και να προσφέρουν την ιδεολογική κάλυψη της αντίστοιχης πρακτικής (Σαρηγιάννης, 2010). Αξίζει, επίσης, να θυμηθούμε ότι ακόμη και στην περίοδο της μεγάλης κρίσης του '29, η βιομηχανική παραγωγή σε ορισμένους κλάδους αυξανόταν θεαματικά. Ανάμεσα στο 1929 και το 1937 η παραγωγή αυτοκινήτων διπλασιάστηκε, όπως επίσης και η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και οικοδομικών υλικών. Τα δεδομένα αυτά, που μεταφράζονταν σε αύξηση του οικοδομικού όγκου, σε περισσότερα αυτοκίνητα στους δρόμους και σε πύκνωση των δημόσιων μεταφορικών μέσων, επιζητούσαν ορθολογική αναδιάταξη του κτισμένου περιβάλλοντος, ακριβώς για τη διασφάλιση της αναπαραγωγής των όρων λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, στη συγκεκριμένη εποχή (Καρύδης, 2006).

Στα πλαίσια λοιπόν της ίδιας αναπαραγωγικής λειτουργίας, οι διακηρύξεις των CIAM διέυρναν το know-how των αρχιτεκτόνων, όπως για παράδειγμα συνέβαινε με τις συνθέσεις κατοικιών ελάχιστων διαστάσεων ή τις αναζητήσεις για τις τεχνικές βελτίωσης της προκατασκευής. Και δεδομένου ότι τα περισσότερα από τα μέλη εκείνων των Συνεδρίων, όπως ο W.Gropius, ο van Eestem ή ο Le Corbusier, είχαν πρωταγωνιστική εμπλοκή στην αρχιτεκτονική/πολεοδομική πρακτική της περιόδου, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει κανείς, στα συμπεράσματα των Συνεδρίων, (του 4^{ου} Συνεδρίου περιλαμβανομένου), τουλάχιστον ειλικρίνεια προθέσεων και διαύγεια έκφρασης/διατύπωσης. Η θέση αυτή, φυσικά, δεν αναιρεί, ούτε στο ελάχιστο, τη μεταπολεμική, κυρίως, κριτική που ασκήθηκε στον φονξιοναλισμό και στο μοντέρνο κίνημα του Μεσοπολέμου - κριτική η

Εικόνα 9: Η απόκτηση γης που προτείνει το Plain Voisin του Παρισιού, Le Corbusier (1925)

Πηγή: Καρύδης (2006)

οποία αποκαθίλωνε από το πάνθεον των πολεοδομικών αντιλήψεων κάθε σκέψη για μεγακατασκευές τύπου Ville Radieuse ή επεμβάσεων στην πόλη τύπου Plan Voisin (βλ. εικόνα 9), και επαναδιατύπωνε τις αρετές του ‘παραδοσιακού’ δρόμου και του ‘συμβατικού’ οικοδομικού τετραγώνου, εκείνων τα οποία είχαν απορρίψει οι αρχιτέκτονες των Συνεδρίων Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής (Καρύδης, 2006).

1.5 ΝΕΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Η Οκτωβριανή Επανάσταση, η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, ο αγώνας κατά της αποικιοκρατίας, τα εθνικοαπελευθερωτικά και αντιιμπεριαλιστικά κινήματα που στηρίχτηκαν αποφασιστικά από τις σοσιαλιστικές χώρες και το διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα, άλλαξαν μέσα στον 20^ο αιώνα την όψη της ανθρωπότητας. Η νέα εργατική εξουσία, καταργώντας την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, άνοιξε το δρόμο για την εξάλειψη της ανεργίας, την εξασφάλιση σε όλους τους ανθρώπους, μόρφωσης, Κοινωνικής Ασφάλισης, Πρόνοιας, την κατάργηση της καταπίεσης της γυναίκας, παρά τις δυσκολίες, την ιμπεριαλιστική περικύκλωση, τις επιθέσεις κ.ά (Κρητικός, 2008).

Η εγκαθίδρυση του Σοβιετικού καθεστώτος στη Ρωσία στα 1917 άσκησε, όπως ήταν φυσικό, μεγάλη επίδραση τόσο στην αρχιτεκτονική, όσο και στην πολεοδομία, έννοιες που αλλάζουν υπόσταση. Από τις πρώτες μέρες μετά την επανάσταση, η Σοβιετική εξουσία πήρε τα απαραίτητα θεμελιώδη μέτρα για την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας του εδάφους και των κτιρίων που προοριζόνταν για εκμετάλλευση. Δημιουργήθηκαν έτσι οι αντικειμενικές συνθήκες που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη της πολεοδομίας, με το εργατικό κράτος να γίνεται πλέον ο μοναδικός υπεύθυνος για ότι είχε σχέση με την κατοικία, την πολεοδομία και τη χωροταξία (Kopp, 1976).

‘Αν η Επανάσταση μπορεί να δώσει στην τέχνη την ψυχή της, τότε και η τέχνη μπορεί να γίνει η φωνή της Επανάστασης’, έλεγε ο Lunachsky, κομισάριος του Λαού για την Παιδεία, σκιαγραφώντας τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στην Σοβιετική Ένωση μετά την Επανάσταση του 1917. Κάτω από τις ίδιες αυτές συνθήκες οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι είχαν αναλάβει την υποχρέωση να δημιουργήσουν κελύφη και πλαίσια ζωής τέτοια που μακροπρόθεσμα να οδηγούν σε ανώτερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Σε ένα άρθρο του 1931 όπου εκφράζονταν επίσημες θέσεις, αναφερόταν:

‘Οι μεγάλες πρόοδοι του βιομηχανικού πολιτισμού, η απαίτηση για την πιστή εφαρμογή του πενταετούς προγράμματος, επιβάλλουν στους σοβιετικούς αρχιτέκτονες να δημιουργήσουν πόλεις, εργατικούς οικισμούς και πολλών ειδών νέα συγκροτήματα. Σύμφωνα με το πενταετές πρόγραμμα ο αριθμός τους πρέπει να φτάσει τις 120. Από την άλλη αυτές οι εκατοντάδες των πόλεων πρέπει να κατασκευαστούν για τελείως νέους τύπους ζωής, που δεν θα είχαν τίποτα κοινό με εκείνους των καπιταλιστικών χωρών ή της παλιάς Ρωσίας’ (Kopp, 1976). Οι κλασικοί του Μαρξισμού είχαν επισημάνει τέτοιες υποχρεώσεις ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Ο Μαρξ παρατηρούσε ότι το ξεπέραςμα του ανταγωνισμού ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο είναι μια από τις πρώτες προϋποθέσεις ενός ανώτερου κοινωνικού τρόπου ζωής, ενώ ο Ένγκελς σημείωνε ότι το ‘τυπικό’ σύμπτωμα του καπιταλισμού, ο διαχωρισμός πόλης/ύπαιθρου, έχει καταδικάσει τον πληθυσμό σε αιώνες απάνθρωπης ζωής (Ostrowski, 1968).

Η Σοβιετική Ένωση ήταν πρακτικά η πρώτη χώρα που αντιμετώπισε το πρόβλημα της απ’ αρχής οικοδόμησης νέων πόλεων, το οποίο στην Δύση αντιμετωπίστηκε μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Να επισημάνουμε πως μιλάμε για νέες πόλεις σε μαζική παραγωγή και όχι μεμονωμένους βιομηχανικούς οικισμούς στην Αγγλία και τη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα (Siemensstadt, Saltaire, Cadbury κ.α.) (Καρύδης, 2006).

Οι πόλεις αυτές στη Σοβιετική Ένωση, μελετήθηκαν και κτίστηκαν απ’ αρχής σε ελεύθερο έδαφος. Ήταν κύρια βιομηχανικές πόλεις κοντά σε νέα ορυχεία, φράγματα ή άλλα μεγάλα τεχνικά έργα και καινούργιες βιομηχανικές συγκεντρώσεις και έγιναν αφορμή για εκτεταμένες συζητήσεις και ευρύτερες θεωρητικές αναζητήσεις (Σαρηγιάννης, 2010).

Δύο ήταν οι κύριες τάσεις που απέρρεαν από το γενικό θεωρητικό πλαίσιο του Μοντέρνου κινήματος, οι ‘Πολεοδομιστές’ και οι ‘Απολεοδομιστές’ και τις οποίες θα δούμε στο 4^ο κεφάλαιο. Και οι δύο σχολές μιλούσαν για τη ‘νέα σοσιαλιστική πόλη’ και για τις αρχές της ‘νέας κοινωνίας’ που θα ήταν αντίθετες με την παλιά, καπιταλιστική πόλη. Ακόμη, οι δύο σχολές, ερμήνευαν την απάλειψη της αντίθεσης πόλης-ύπαιθρου που θα γινόταν στο σοσιαλισμό, σε συνδυασμό με τον Ένγκελς που αναφερόταν σε optimum πόλεις των 10-20.000 κατοίκων, και κατέληγαν οι μεν σε ‘διάλυση’ του δικτύου των πόλεων στην ύπαιθρο σε μικρές πόλεις έως 50.000 κατοίκους και οι δε σε ‘διάλυση’ των ίδιων των πόλεων (Σαρηγιάννης, 1988).

Στις πραγματοποιημένες μελέτες, όπως των πόλεων Novosibirsk (αρχιτέκτονες Babenkov, Vlassov, Poljiakov) Sotsgorod, Magnitogorsk (αρχ. Leonidov 1930), η

γραμμική πόλη του Stalingrad (αρχιτέκτων ο Miljutin), Dzerjinsk, Khibinogorsk κά εφαρμόζονται οι αρχές των μεγάλων επιφανειών πρασίνου, μέσα στις πόλεις, η δημιουργία μεγάλων γειτονιών (komplex) κατοικιών σε στοίχους, το νέο κοινωνικό κέντρο, ο χωρισμός βιομηχανίας-κατοικίας με ζώνες πρασίνου, πολλές φορές ο γραμμικός χαρακτήρας της πόλης (όπως στο Stalingrad), ακόμη και το zoning αλλά όχι με την έννοια των στεγανών ανάμεσα στις λειτουργίες αλλά την ύπαρξη παράλληλων ζωνών κατοικίας, κέντρου, πρασίνου, βιομηχανίας, αρχές που εμφανίζονται θεωρητικά στο 4^ο CIAM και σε μεταγενέστερα κείμενα του Le Corbusier (αν και από διαφορετική σκοπιά π.χ. στο zoning), αλλά που παράλληλα πλέον επεξεργάζονται και τελικά αρκετά κτίζονται από αρχιτέκτονες του Bauhaus στην Γερμανία μέχρι το 1933 (Καρύδης, 2006).

Ως γενική προτεραιότητα τέθηκε ο ολοκληρωτικός μετασχηματισμός των σχέσεων παραγωγής, καθώς και η δημιουργία του 'νέου ανθρώπου' για τον οποίο τα Σοβιετικά πολιτικά και κοινωνιολογικά κείμενα μιλάνε κατά κόρον. Πρόκειται για έναν 'νέο άνθρωπο' που ο τρόπος της ζωής του θα είναι αρκετά διαφορετικός από ότι συμβαίνει στις καπιταλιστικές χώρες, και ο όποιος για να δημιουργηθεί απαιτεί ένα περιβάλλον εντελώς διαφορετικό. Τόσο λοιπόν η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία και η χωροταξία όσο και το 'design', το θέατρο και η φιλολογία, θεωρούνται σαν μέσα για τον κοινωνικό μετασχηματισμό ή όπως έλεγαν εκείνη την εποχή ιδιαίτερα για την αρχιτεκτονική, σαν 'κοινωνικοί πυκνωτές'. Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία δεν είναι παρά μόνο ένα από τα στοιχεία του πολυσύνθετου σχεδίου για την ολοκληρωτική αναδιάρθρωση του εποικοδομήματος (Kopp, 1976).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι Κλασσικοί του Μαρξισμού για την έννοια και το ρόλο της πόλης

---

2. ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Χάρη στο θεωρητικό έργο και την πρακτική δράση των Κλασσικών του Μαρξισμού, η εργατική τάξη απέκτησε συνείδηση της θέσης της στην ιστορική εξέλιξη, αυτή της πρωτοπόρας και ηγέτιδας τάξης στον αγώνα για το πέρασμα της κοινωνίας από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό, της ιστορικής αποστολής της για την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Ο Μαρξισμός - Λενινισμός είναι η ιστορικά θεμελιωμένη θεωρία της πρωτοπορίας της εργατικής τάξης, των Κομμουνιστικών κομμάτων, για την επαναστατική αλλαγή των σχέσεων παραγωγής και την εγκαθίδρυση της εξουσίας των εργαζομένων. Ο Λενινισμός, είναι ο Μαρξισμός στην εποχή του ιμπεριαλισμού, και ο Λένιν αποτελεί μαζί με τους Μαρξ - Ένγκελς τους θεμελιωτές της κοσμοθεωρίας της εργατικής τάξης, για την παγκόσμια νίκη του κομμουνισμού. Τα τρία συστατικά μέρη του Μαρξισμού που αποτελούν μια αδιαίρετη ενότητα είναι, η φιλοσοφία (διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός), η πολιτική οικονομία και ο επιστημονικός κομμουνισμός (Κόζινγκ, 1986).

Πιο συγκεκριμένα, ο Κ. Μαρξ ανακάλυψε τους νόμους κίνησης του τελευταίου ιστορικά ταξικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και μας έδωσε το θεωρητικό εργαλείο ερμηνείας της ιστορίας, αποκαλύπτοντας τους νόμους της κοινωνικής εξέλιξης και το αναπόφευκτο του περάσματος στην αταξική κοινωνία. Επιπλέον, η πολιτική οικονομία, πλευρές της οποίας θα δούμε σε αυτήν την ενότητα, μελετάει τις οικονομικές σχέσεις, τις σχέσεις παραγωγής και τους νόμους που διέπουν την παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή και την κατανάλωση των υλικών αγαθών στις διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς επίσης και τους τρόπους της χρησιμοποίησης αυτών των νόμων στην πρακτική δραστηριότητα των ανθρώπων.

Στον τεράστιο όγκο των έργων των Κλασσικών του Μαρξισμού, πολλές είναι οι αναφορές στο ρόλο και την έννοια της πόλης, κυρίως στο ρόλο της στην οικονομική και παραγωγική διαδικασία.

Το 1980 κυκλοφόρησε στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας το βιβλίο του Gerhard Schmitz, *Wohnung-Siedlung-Lebensweise aus Werken und Briefen von Karl Marx und Friedrich Engels*, Berlin 1980. (Κατοικία-Οικισμός-τρόπος ζωής, μέσα από τα έργα και τις επιστολές του Καρλ Μαρξ και του Φρειδερίκου Ένγκελς, Βερολίνο 1980). Το βιβλίο σε 320 σελίδες σταχυολογεί χωρίς σχόλια, αποσπάσματα από τα έργα

και τις επιστολές των Μαρξ-Ένγκελς που άμεσα ή έμμεσα αναφέρονται στο θέμα αυτό, τα οποία είναι ταξινομημένα σε τέσσερις ενότητες: ‘κοινωνία - κτισμένο περιβάλλον’, ‘οικονομικοί νόμοι – οικοδόμηση’, ‘πόλη και υπαίθρος’, και ‘παραγωγή - εξυπηρετήσεις - εξέλιξη προσωπικότητας’ (Σαρηγιάννης, 2003).

Επιπλέον, σημαντικά θέματα θίγονται στη ‘Γερμανική Ιδεολογία’ των Μαρξ - Ένγκελς, στη μελέτη για την ‘Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία’ του Ένγκελς και στα άρθρα του στην Volksstaat που εκδόθηκαν αργότερα ενιαία και είναι το γνωστό έργο ‘Για το ζήτημα της κατοικίας’. Φυσικά, υπάρχουν δεκάδες άλλα σημεία των έργων των Κλασσικών, όπου με διάφορες ευκαιρίες αναφέρονται στα θέματα αυτά.

Τα προβλήματα, όπως θα δούμε, που απασχολούν τους Κλασσικούς τόσο στα παραπάνω βιβλία όσο και συνολικότερα στις υπόλοιπες αναφορές τους στην πόλη είναι: α. η σχέση πόλης και υπαίθρου και ιδιαίτερα στο πέρασμα από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό και στη συνέχεια στο σοσιαλισμό, β. θέσεις για τη σχέση του μεγέθους της βιομηχανικής πόλης και την αθλιότητά τους, με νύξεις για αναγκαιότητα διασποράς των πόλεων σε μικρά μεγέθη και μικρές βιομηχανικές μονάδες συνδυασμένες με την αγροτική παραγωγή, με στόχο αφ’ ενός την κατάλυση της αντίθεσης πόλης-υπαίθρου και αφ’ ετέρου την καλύτερη βιωσιμότητα των πόλεων, και τέλος, γ. το πρόβλημα της κατοικίας των εργατών, με ιδιαίτερη έμφαση στη σκοπιμότητα απόκτησης ιδιόκτητης στέγης από το προλεταριάτο, η κατάσταση στις βιομηχανικές πόλεις και ιδιαίτερα στην αθλιότητα των εργατικών συνοικιών και στη σχέση τους με τις μεσοαστικές και αριστοκρατικές συνοικίες (Σαρηγιάννης, 2003).

2.1 ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

‘Η υλιστική αντίληψη της Ιστορίας ξεκινά από τη θέση ότι η παραγωγή, και μαζί με την παραγωγή η ανταλλαγή των προϊόντων της, αποτελεί τη βάση κάθε κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Σε κάθε ιστορικά γεννημένη κοινωνία η διανομή των προϊόντων, και μαζί της η κοινωνική διάρθρωση σε τάξεις ή κάστες, ρυθμίζεται σύμφωνα με το τι και πώς παράγεται και πώς ανταλλάσσονται τα προϊόντα της παραγωγής. Έτσι οι τελικές αιτίες όλων των κοινωνικών αλλαγών και πολιτικών ανατροπών πρέπει ν’ αναζητηθούν όχι στα κεφάλια των ανθρώπων, όχι στην αυξανόμενη κατανόηση της αιώνιας αλήθειας και δικαιοσύνης, παρά στις αλλαγές του τρόπου παραγωγής και ανταλλαγής. Πρέπει ν’ αναζητηθούν όχι στη φιλοσοφία, αλλά στην οικονομία της

αντίστοιχης εποχής (Ένγκελς, 1877). Με βάση την παραπάνω θέση του Ένγκελς είναι αναγκαία μια πρώτη προσέγγιση στην οικονομία, τον τρόπο παραγωγής και τη μορφή ιδιοκτησίας της κάθε εποχής και αντίστοιχα του κάθε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, με σκοπό να κατανοήσουμε ζητήματα που αφορούν την εμφάνιση και το ρόλο της πόλης.

Στο προτσές λοιπόν της παραγωγής, της ανταλλαγής, της διανομής και της κατανάλωσης των υλικών αγαθών, οι άνθρωποι έρχονται αναπόφευκτα και ανεξάρτητα από τη θέληση και τη συνείδησή τους σε καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους, οι οποίες ονομάζονται παραγωγικές ή οικονομικές σχέσεις. *‘Στην παραγωγή οι άνθρωποι δεν έρχονται σε επαφή μόνο με τη φύση. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να παράγουν, αν κατά ένα ορισμένο τρόπο δεν ενωθούν για να δράσουν από κοινού και να ανταλλάξουν αμοιβαία τις δραστηριότητές τους. Για να παράγουν, οι άνθρωποι δημιουργούν μεταξύ τους καθορισμένους δεσμούς και σχέσεις και μόνο μέσα στα πλαίσια αυτών των δεσμών και των σχέσεων υπάρχει η σχέση τους με τη φύση, συντελείται η παραγωγή’* (Μαρξ, 1849).

Βάση των παραγωγικών σχέσεων οποιασδήποτε κοινωνίας είναι η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Στο καπιταλιστικό σύστημα τέτοια βάση είναι η ατομική καπιταλιστική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Και πραγματικά στην αστική κοινωνία, μια ομάδα ανθρώπων, οι καπιταλιστές, είναι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής δηλαδή των εργοστασίων κλπ. Μια άλλη ομάδα ανθρώπων, οι προλετάριοι δεν έχουν τίποτα εκτός από την εργατική τους δύναμη. Από τον χαρακτήρα βέβαια της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, εξαρτάται και η διανομή των προϊόντων εργασίας. Στον καπιταλισμό τα προϊόντα εργασίας διανέμονται πρώτα απ’ όλα προς το συμφέρον των καπιταλιστών, ενώ στο σοσιαλισμό προς το συμφέρον των εργαζομένων, όλου του λαού (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, οι παραγωγικές σχέσεις αποτελούνται από τις σχέσεις των ανθρώπων στο προτσές της παραγωγής, της διανομής, της ανταλλαγής και της κατανάλωσης των υλικών αγαθών και βάση των σχέσεων αυτών είναι η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Η πολιτική οικονομία μελετάει ακριβώς αυτές τις οικονομικές, τις παραγωγικές σχέσεις, το κοινωνικό σύστημα της παραγωγής. Αυτές συνδέονται αδιάρρηκτα με τις παραγωγικές δυνάμεις (άνθρωπος και μέσα παραγωγής) και αποτελούν μαζί τους τον κοινωνικό τρόπο παραγωγής των υλικών αγαθών. Ο εκάστοτε τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των

παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων και αποτελεί τη βάση της κοινωνίας. Πάνω σε αυτή τη βάση αντιστοιχούν και αναπτύσσονται όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις (πολιτικές, νομικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές κλπ) που αποτελούν το εποικοδόμημα της κοινωνίας. Η βάση και το εποικοδόμημα, αποτελούν με βάση τον ιστορικό υλισμό, τον κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Σε αυτό το σημείο σκόπιμο είναι να αναλύσουμε τα βασικά στοιχεία κάθε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού όπως αυτά αναλύθηκαν από τους Κλασσικούς. Η μακραινώνη λοιπόν, ιστορία της ανθρωπότητας γνωρίζει πέντε κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς, πέντε βασικούς τρόπους παραγωγής και τύπους παραγωγικών σχέσεων: τον πρωτόγονο κοινοτικό, το δουλοκτητικό, το φεουδαρχικό, τον καπιταλιστικό και τον κομμουνιστικό.

Οι αστοί ιδεολόγοι διαδίδουν την άποψη ότι η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής υπήρχε ανέκαθεν. Πρόκειται όμως για μύθο, γιατί στο πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα, σε αυτήν την πρώτη βαθμίδα ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας, ατομική ιδιοκτησία δεν υπήρχε. Τα εργαλεία παραγωγής που χρησιμοποιούσε τότε ο άνθρωπος ήταν πολύ πρωτόγονα (ρόπαλο, δικέλλα κά). Με τα εργαλεία αυτά οι άνθρωποι μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα μέσα διαβίωσής τους μόνο στην περίπτωση που δρούσαν από κοινού. Η διανομή των προϊόντων γινόταν εξίσου σε όλους. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν οι όροι για την εμφάνιση ατομικής ιδιοκτησίας. Παράλληλα, η πρωτόγονη κοινωνία δεν ήξερε και την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας ήταν τόσο χαμηλό, που ο εργαζόμενος μόλις μπορούσε να παράγει όσα χρειαζόταν για να ζήσει ο ίδιος (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Οι παραγωγικές όμως δυνάμεις της πρωτόγονης κοινωνίας, έστω και με πολύ αργό ρυθμό αναπτύσσονταν. Οι άνθρωποι έμαθαν να λιώνουν τα μέταλλα. Τα πέτρινα και τα ξύλινα εργαλεία άρχισαν να παραχωρούν τη θέση τους στα μεταλλικά. Εμφανίστηκε ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας: η κτηνοτροφία χωρίστηκε από τη γεωργία, η χειροτεχνία έγινε ξεχωριστό είδος εργατικής δραστηριότητας, αναπτύχθηκε η ανταλλαγή προϊόντων της εργασίας. Τώρα ο εργαζόμενος ήταν πια σε θέση να παράγει προϊόντα περισσότερα απ' όσα χρειαζόταν για την αποκατάσταση της εργατικής του δύναμης (Μαρξ και Ένγκελς, 1848).

Δημιουργήθηκαν με αυτόν τον τρόπο οι όροι για την εμφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, η οποία επιτρέπει στον έναν να ιδιοποιείται δωρεάν τα αποτελέσματα της δουλειάς των άλλων. Στη θέση του πρωτόγονου κοινοτικού συστήματος έρχεται το δουλοκτητικό σύστημα. Πρόκειται για την πρώτη στην ιστορία της ανθρωπότητας ταξική κοινωνία, η οποία βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του συστήματος αυτού είναι η ατομική ιδιοκτησία του δουλοκτήτη τόσο στα μέσα παραγωγής, όσο και στους δούλους (Μαρξ & Ένγκελς, 1848).

Την εποχή εκείνη το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων εξασφάλιζε ήδη τη δυνατότητα σχηματισμού υπερπροϊόντος, το οποίο παραγόταν πάνω από τις στοιχειώδεις ανάγκες του δούλου. Επιπλέον, την περίοδο της δουλοκτησίας οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έκαναν ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός. Βάθυνε ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στη γεωργία και τη χειροτεχνία των πόλεων, καθώς επίσης και ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της χειροτεχνίας. Για παράδειγμα, στην αρχαία Ρώμη η βιοτεχνική παραγωγή είχε πολλές και διάφορες ειδικότητες. Υπάρχουν υφαντουργοί, εριοκλώστες, βαφείς, γναφείς, τσαγκάρηδες, ξυλουργοί κλπ. Στην αγροτική οικονομία διαμορφώθηκαν νέοι κλάδοι: η κηπουρική και η δενδροκομία. Σε μεγάλη έκταση χρησιμοποιούνταν η εργασία των δούλων στην οικοδομή και στα ορυχεία (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Ωστόσο, οι δυνατότητες ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στο δουλοκτητικό σύστημα ήταν περιορισμένες. Οι παραγωγικές σχέσεις του συστήματος άρχισαν να φρενάρουν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Μέσα και από την όξυνση της ταξικής πάλης, η δουλοκτησία ανατρέπεται και εγκαθιδρύεται το φεουδαρχικό σύστημα. Οι φεουδάρχες ήταν ιδιοκτήτες της γης και των άλλων μέσων παραγωγής, και εν μέρει ιδιοκτήτες των δουλοπάροικων αγροτών που καλλιεργούσαν τη γη τους. Ο δουλοπάροικος αγρότης διέφερε από τον δούλο, στο ότι είχε το δικό του κλήρο γης, το ατομικό του νοικοκυριό. Οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής δημιούργησαν νέες δυνατότητες για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Εμφανίζεται το τριετές σύστημα αμειψισποράς στην γεωργία, τελειοποιείται η κατεργασία του μετάλλου, η ναυπηγία, εφευρίσκονται η πυξίδα, η τυπογραφία, το μηχανικό ρολόι. Αλλά όσο αναπτύσσονταν η αγροτική οικονομία και η βιοτεχνική παραγωγή και όσο διευρυνόταν το εμπόριο, ο περιορισμένος χαρακτήρας των σχέσεων φεουδαρχικής εκμετάλλευσης

εμπόδιζε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Βαθμιαία και στα σπλάχνα της φεουδαρχίας, άρχισαν να εμφανίζονται επιχειρήσεις που χρησιμοποιούσαν μισθωτή εργασία, άρχισαν δηλαδή να διαμορφώνονται οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Η ταξική πάλη στη φεουδαρχική κοινωνία παίρνει πιο μεγάλη οξύτητα από αυτήν που είχε πάρει στη δουλοκτητική κοινωνία. Οι εξεγέρσεις των δουλοπάροικων χωρικών συγκλόνιζαν τα φεουδαρχικά κράτη. Η αστική τάξη, δηλαδή οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων, αγωνίζονται για την ανατροπή της δουλοκτησίας ενός συστήματος που πήγαινε κόντρα στα συμφέροντα τους και στην ανάπτυξη και διεύρυνση της οικονομίας. Αρχίζει η εποχή των αστικών επαναστάσεων, που αντικαθίσταται το φεουδαρχικό σύστημα με το καπιταλιστικό (Ένγκελς, 1877).

Αυτό που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό, το σημερινό κοινωνικοοικονομικό σύστημα, είναι ότι τα μέσα παραγωγής αποτελούν ατομική ιδιοκτησία του καπιταλιστή και οι άμεσοι παραγωγοί, οι προλετάριοι, δεν έχουν μέσα παραγωγής. Σε διάκριση από το δούλο και το δουλοπάροικο αγρότη, ο μισθωτός εργάτης είναι προσωπικά ελεύθερος. Πουλάει την ικανότητα του για εργασία στον καπιταλιστή και παίρνει σαν αντάλλαγμα γι' αυτή ένα μισθό εργασίας. Η ελευθερία του μισθωτού εργάτη συνίσταται στο ότι μπορεί να φύγει από τη μια καπιταλιστική επιχείρηση και να πάει σε άλλη. Δεν μπορεί όμως καθόλου να ξεφύγει από το ζυγό της εκμετάλλευσης όλης της τάξης των καπιταλιστών (Μαρξ και Ένγκελς, 1848).

Οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής δημιούργησαν τέτοιες δυνατότητες για τη γρήγορη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτές που δημιούργησαν όλοι οι προηγούμενοι τρόποι παραγωγής. Στον καπιταλισμό εμφανίζεται και αναπτύσσεται η μεγάλη μηχανοποιημένη παραγωγή. Ο άνθρωπος μεγαλώνει όλο και περισσότερο την εξουσία του πάνω στη φύση. Ο καταμερισμός της εργασίας φτάνει σε υψηλό επίπεδο. Εμφανίζονται μεγάλες ειδικευμένες επιχειρήσεις. Μεγάλη ανάπτυξη παίρνει το διεθνές εμπόριο. Σχηματίζεται η παγκόσμια αγορά και το παγκόσμιο σύστημα της καπιταλιστικής οικονομίας (Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ, 2005).

Ο καπιταλισμός σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα μπόρεσε να δημιουργήσει τόσο ισχυρές παραγωγικές δυνάμεις, που άρχισαν να μη χωρούν στα πλαίσια των παλιών. Πιο συγκεκριμένα, η παραγωγή στον καπιταλισμό έχει άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα. Χάρη στο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όλες οι επιχειρήσεις

συνδέονται στενά μεταξύ τους και σχηματίζουν ένα ενιαίο σύνολο, κάθε εμπόρευμα είναι αποτέλεσμα της εργασίας ενός μεγάλου αριθμού εργαζομένων στα διάφορα στάδια της κατασκευής του. Όμως, αυτός που ιδιοποιείται τα μέσα της παραγωγής και τα αποτελέσματα της εργασίας δεν είναι η κοινωνία αλλά οι καπιταλιστές. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο καπιταλισμός περνάει στο ανώτερο στάδιο του, τον ιμπεριαλισμό. Ο ιμπεριαλισμός είναι ο καπιταλισμός στο στάδιο εκείνο της ανάπτυξης, στο οποίο έχει διαμορφωθεί η κυριαρχία των μονοπωλίων και του χρηματιστικού κεφαλαίου, έχει αποκτήσει εξαιρετική σημασία η εξαγωγή κεφαλαίου, έχει αρχίσει το μοίρασμα του κόσμου από τα διεθνή τραστ και έχει τελειώσει το μοίρασμα όλων των εδαφών της γης από τις μεγαλύτερες κεφαλαιοκρατικές χώρες (Λένιν, 1916).

Με βάση λοιπόν και την ανάλυση που έκανε ο Λένιν για τον ιμπεριαλισμό, ο καπιταλισμός βρίσκεται στο ανώτερό του στάδιο και οι υλικές συνθήκες είναι ώριμες για την εγκαθίδρυση ενός ανώτερου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, του σοσιαλισμού – κομμουνισμού. Ο σοσιαλισμός στηρίζεται στην κοινωνική ιδιοκτησία των βασικών και συγκεντρωμένων μέσων παραγωγής και βέβαια δεν υπάρχει εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Στο σοσιαλισμό η οικονομία αναπτύσσεται με βάση τον κεντρικό σχεδιασμό ο οποίος καθορίζει την παραγωγή και την κατανομή των προϊόντων με βάση την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών. Οι εργαζόμενοι ενδιαφέρονται ζωτικά για την άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας γιατί εργάζονται όχι για τους εκμεταλλευτές αλλά για τον εαυτό τους και την κοινωνία. Το σοσιαλιστικό σύστημα δημιουργεί απεριόριστες δυνατότητες για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, για την πρόοδο σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Η πρώτη προσπάθεια εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού σε μια σειρά χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης αποδεικνύει την ανωτερότητα του σε όλα τα επίπεδα (Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 2009).

2.2. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Σε πολλά κείμενα των Κλασσικών του Μαρξισμού το ζήτημα της πόλης προσεγγίζεται κάτω από τις κυρίαρχες θεματικές των έργων τους. Δεν αποτελεί ξεχωριστό ζήτημα αλλά μέρος ενός συνόλου που αποσκοπεί στην κατανόηση και ερμηνεία της κοινωνικής εξέλιξης. Η βασική προοπτική της Μαρξιστικής θεωρίας για την ανάλυση της πόλης είναι η έννοια του καταμερισμού της εργασίας στα διάφορα στάδια εξέλιξης της διαδικασίας παραγωγής. Εφόσον η βασική προοπτική της θεώρησης της ανθρώπινης

κοινωνίας δεν είναι άλλη από την ανάλυση των διαδοχικών μορφών οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης στα διάφορα στάδια της εξέλιξης της ανθρωπότητας, αρκεί να δούμε σε ποιο τρόπο παραγωγής, η χωρική οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία για την διαλεκτική αντίθεση παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Η διαλεκτική αυτή αντίθεση (ή αντίφαση) αποτελεί το βασικό παράγοντα μετασχηματισμού των κοινωνιών στην προοπτική της αταξικής κοινωνίας όπως αναφέραμε και παραπάνω.

Τα διάφορα στάδια του καταμερισμού της εργασίας αντιστοιχούν σε τρόπους παραγωγής και μορφές ιδιοκτησίας ενώ κάθε νέο στάδιο καθορίζει νέες παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των ομάδων. Όπως προαναφέραμε, η πρώτη μορφή ιδιοκτησίας είναι η πρωτόγονη ιδιοκτησία. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι σε αυτό το στάδιο ακόμα πολύ στοιχειώδης και περιορίζεται σε μια μικρή παραπέρα επέκταση του φυσικού καταμερισμού της εργασίας που υπάρχει στην οικογένεια (Φραγκόπουλος, 2005). Η κοινωνική δομή δεν είναι τίποτε άλλο από μια διεύρυνση των σχέσεων εξουσίας που υφίστανται στο εσωτερικό της οικογένειας: *‘αρχηγοί της πατριαρχικής φυλής, κάτω από αυτούς τα μέλη της φυλής, τελικά οι δούλοι. Η δουλεία είναι αφανής στην οικογένεια’*. Η δουλεία που δεν εμφανίζεται στην οικογένεια, αναπτύσσεται σιγά σιγά με την αύξηση του πληθυσμού, την ανάπτυξη των αναγκών και με την επέκταση των εξωτερικών σχέσεων, όπως είναι ο πόλεμος και οι ανταλλαγές (Μαρξ & Ένγκελς, 1846).

Η δεύτερη μορφή ιδιοκτησίας είναι η δουλοκτησία ενώ η τρίτη αφορά την φεουδαρχική ιδιοκτησία. Η δεύτερη μορφή ιδιοκτησίας που αντιστοιχεί στην συνένωση πολλών φυλών σε μια πόλη κατόπιν συμφωνίας ή με τη βία, χαρακτηρίζεται από την συλλογική άσκηση της εξουσίας, την ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας, την εμφάνιση της χωρικής ετερότητας που προκαλεί την αντίθεση πόλης και υπαίθρου, η οποία αντιστοιχεί στην αντίθεση των ελεύθερων πολιτών με την παραγωγική τάξη, δηλαδή τους σκλάβους. Η μορφή αυτή της ιδιοκτησίας και του καταμερισμού της εργασίας αναφέρεται, κυρίως, στην Αρχαία Ρώμη όπου η ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγεί στην *‘ταξική σχέση ανάμεσα σε πολίτες και δούλους’* ενώ *‘ο μετασχηματισμός της πληβειακής μικρής αγροτιάς σε προλεταριάτο δεν πέτυχε και δεν απόκτησε ποτέ μια ανεξάρτητη ανάπτυξη’* (Φραγκόπουλος, 2005).

Σε αντίθεση με την Αρχαιότητα που *‘ξεκίνησε από την πόλη και τη μικρή εδαφική της έκταση, ο Μεσαίωνας ξεκίνησε από το χωριό και τα εκτεταμένα εδάφη της*

παρακαμάζουσας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας’ από την οποία προέκυψε η επόμενη μορφή ιδιοκτησίας. Η τρίτη, λοιπόν, μορφή ιδιοκτησίας, είναι η φεουδαλική ιδιοκτησία, η οποία εκκινεί από την ύπαιθρο, όπου υπάρχει εκτεταμένη γαιοκτησία, ενώ ο ηγεμόνας ιδιοκτήτης γης εξουσιάζει τους μικρούς παραγωγούς οι οποίοι αντικαθιστούν τους σκλάβους της προηγούμενης περιόδου. Όσον αφορά την πόλη, εκεί κυριαρχεί η συντεχνιακή ιδιοκτησία και η οργάνωση της παραγωγής λαμβάνει τη μορφή της συντεχνίας και των οργανωμένων επαγγελματιών. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι ιεραρχικός με κυρίαρχη μορφή αυτήν του τεχνίτη - αρχηγού (μάστορας) του ‘οίκου’, ενώ σε δεύτερη ιεραρχικά τάξη βρίσκονται οι βοηθοί (καλφάδες) και τέλος οι μαθητευόμενοι οι οποίοι αποτελούν την κατεξοχήν παραγωγική ομάδα. Στην ακμή του φεουδαρχισμού υπήρχε μικρός καταμερισμός της εργασίας. Κάθε χώρα είχε μέσα της την αντίθεση πόλης – υπαίθρου και η οργάνωση σε κλειστές οργανωμένες ομάδες ήταν βέβαια πολύ έντονη. Αλλά εκτός από τη διαφοροποίηση σε ηγεμόνες, ευγενείς, κλήρο και αγρότες στην ύπαιθρο και την αντίστοιχη σε πρωτομάστορες, συντεχνίες, μαθητευόμενους και ακόμη ένα πλήθος περιστασιακών εργατών στις πόλεις, κανένας άλλος σημαντικός καταμερισμός δεν παρουσιάστηκε (Μαρξ και Ένγκελς, 1846).

Εξελικτικά με την ενίσχυση του καταμερισμού της εργασίας, που αποτελεί το πρίσμα κάτω από το οποίο οι Μαρξ και Ένγκελς εξετάζουν το ζήτημα του χώρου, κάποιες πόλεις ειδικεύονται στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων, ενώ άλλες αποτελούν πόλεις εμπορίου. Ως βιομηχανικές πόλεις ορίζουν τις πόλεις στις οποίες *‘εμφανίστηκαν οι μανιφακτούρες, παραγωγικοί κλάδοι που ξεπέρασαν τα πλαίσια του συντεχνιακού συστήματος που προέκυψαν ως αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στις διάφορες πόλεις’*. Η εργασία στη μανιφακτούρα *‘προϋπέθετε μια μηχανή έστω και στην στοιχειώδη της μορφή, αφορούσε την υφαντουργία, και αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία και αργότερα στην Φλάνδρα...στη συνέχεια στην Αγγλία και τη Γαλλία’*. Έτσι προκύπτει ένας νέος καταμερισμός εργασίας μεταξύ πόλεων μανιφακτούρας και εμπορικών πόλεων (Μαρξ και Ένγκελς, 1846).

Το άνοιγμα του εμπορίου στην παγκόσμια αγορά και η αύξηση του κεφαλαίου επέτεινε, σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς, ιδιαίτερα στην Αγγλία του 18^{ου} αιώνα την ζήτηση για προϊόντα μεταποίησης. *‘Η ζήτηση αυτή που ξεπερνούσε τις παραγωγικές δυνάμεις ήταν η κινητήρια δύναμη που γέννησε την τρίτη περίοδο της ατομικής ιδιοκτησίας από τον καιρό του Μεσαίωνα, δημιούργησε τη μεγάλη βιομηχανία’* ενώ αποτέλεσε το πιο προωθημένο στάδιο του καταμερισμού της εργασίας. (Μαρξ και Ένγκελς, 1846). Όπου

εισχώρησε κατέστρεψε τα χειροτεχνικά επαγγέλματα και όλα τα προηγούμενα στάδια της βιομηχανίας. Ολοκλήρωσε στην ουσία τη νίκη της πόλης πάνω στην ύπαιθρο (Φραγκόπουλος, 2005).

Περνώντας στον τελευταίο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, το σοσιαλισμό - κομμουνισμό, στη βάση της οικονομικής ανωριμότητάς του, παραμένουν κοινωνικές ανισότητες, διαστρωματώσεις, ουσιαστικές διαφορές ή και αντιθέσεις, όπως ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, στους εργαζόμενους της πνευματικής και της χειρωνακτικής εργασίας, στους εργάτες υψηλής και χαμηλής ειδίκευσης, οι οποίες πρέπει σταδιακά, σχεδιασμένα να εξαλείφονται (Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 2009).

Κατά τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, η εργατική τάξη σταδιακά, και όχι ενιαία, αποκτά τη δυνατότητα να έχει ολοκληρωμένη γνώση των διαφορετικών τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας, της επιτελικής δουλειάς, ουσιαστικό ρόλο στην οργάνωση της εργασίας. Ως συνέπεια των δυσκολιών αυτής της διαδικασίας είναι ακόμη δυνατό εργαζόμενοι, με διευθυντικό ρόλο στην παραγωγή, εργαζόμενοι της πνευματικής εργασίας και υψηλής επιστημονικής ειδίκευσης, να αυτονομούν το ατομικό ή και το ομαδικό συμφέρον τους από το κοινωνικό συμφέρον, να διεκδικούν μεγαλύτερο μερίδιο από το συνολικό κοινωνικό προϊόν, αφού δεν έχει κυριαρχήσει η 'κομμουνιστική στάση' απέναντι στην εργασία (Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 2009).

Η κομμουνιστική παραγωγή όμως - και στην ανώριμη βαθμίδα της - είναι άμεσα κοινωνική παραγωγή: Ο καταμερισμός εργασίας δε γίνεται για την ανταλλαγή, δε διαμορφώνεται μέσω της αγοράς, τα προϊόντα της εργασίας που καταναλώνονται ατομικά δεν είναι εμπορεύματα. Ο καταμερισμός εργασίας στα κοινωνικοποιημένα μέσα παραγωγής γίνεται με βάση το σχέδιο που οργανώνει την παραγωγή και προσδιορίζει τις αναλογίες της, με στόχο την ικανοποίηση των διευρυμένων κοινωνικών αναγκών, την κατανομή των προϊόντων (αξιών χρήσης). Δηλαδή, είναι κεντρικά σχεδιασμένος καταμερισμός της κοινωνικής εργασίας και εντάσσει άμεσα - όχι μέσω της αγοράς - την ατομική εργασία, ως μέρος, στη συνολική κοινωνική εργασία. Ο κεντρικός σχεδιασμός κατανέμει το χρόνο εργασίας όλης της κοινωνίας, ώστε οι διάφορες λειτουργίες της εργασίας να βρίσκονται σε σωστή αναλογία, για να ικανοποιούν τις διάφορες κοινωνικές ανάγκες (Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 2009).

Η κατεύθυνση της επίλυσης της διαφοράς μεταξύ πόλης και υπαίθρου, μεταξύ βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, είναι α. η σύνδεση των αγροτών - παραγωγών στην κοινή χρήση μεγάλης έκτασης γης, για την παραγωγή κοινωνικού

προϊόντος, με σύγχρονη μηχανοποίηση και άλλα μέσα της επιστημονικοτεχνικής προόδου, που παρέχονται από το σοσιαλιστικό κράτος και ανήκουν σε αυτό, για την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, β. η δημιουργία ισχυρών υποδομών για τη διαφύλαξη του προϊόντος από τις απρόβλεπτες καιρικές μεταβολές, γ. η υπαγωγή της άμεσα κοινωνικής εργασίας για την παραγωγή της αγροτικής πρώτης ύλης και της βιομηχανικής επεξεργασίας της σε ενιαίους σοσιαλιστικούς οργανισμούς. Αυτή η κατεύθυνση υπηρετεί τη μετατροπή όλης της αγροτικής παραγωγής σε μέρος της άμεσα κοινωνικής παραγωγής (Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 2009).

Κατανοούμε από τα παραπάνω, ότι η προσέγγιση του χώρου με βάση τους Κλασσικούς του Μαρξισμού, εντάσσεται σαφώς στη θεωρία του καταμερισμού της εργασίας, στην αντιστοίχιση του σε τρόπους παραγωγής (δουλοκτητικός, φεουδαρχικός κ.ά) και σε μορφές ιδιοκτησίας που επιβάλλουν χωρικές πραγματικότητες και αντιθέσεις, με κυρίαρχη αυτήν της πόλης και της υπαίθρου.

2.3 Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΠΟΛΗΣ – ΥΠΑΙΘΡΟΥ

‘Ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε πόλη και υπαίθρο αρχίζει με το πέρασμα από τη βαρβαρική εποχή στον πολιτισμό, από τη φυλή στο κράτος, από την τοπική περιοχή στο έθνος και διατρέχει ολόκληρη την ιστορία μέχρι και σήμερα’ έγραφαν οι Μαρξ και Ένγκελς το 1846. Ο ανταγωνισμός βέβαια της πόλης και της υπαίθρου μπορεί να υπάρχει μονάχα μέσα στα πλαίσια της ατομικής ιδιοκτησίας και όπως είδαμε, στη σοσιαλιστική κοινωνία όπου τα μέσα παραγωγής είναι κοινωνική ιδιοκτησία, ο ανταγωνισμός αυτός τείνει να εξαλείφεται μέχρι να καταργηθεί οριστικά με την ολοένα και μεγαλύτερη ανάπτυξη των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής σε κομμουνιστικές.

Με πολλές ευκαιρίες, οι Μαρξ και Ένγκελς τονίζουν τη σημασία που έχει η πόλη σα χώρος συγκέντρωσης δραστηριοτήτων και την αντιδιαστέλλουν με τη στασιμότητα της υπαίθρου. Το πρόβλημα απασχολεί τους Κλασσικούς ιδιαίτερα, στα πλαίσια της μεταβολής του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό στο στόχο τους να ερμηνεύσουν την δομή του καπιταλιστικού συστήματος. Καταρχήν, επισημαίνεται ο ρόλος της πόλης και της υπαίθρου στις αρχαίες κοινωνίες και στο φεουδαλισμό, και τονίζεται ότι η ύπαρξη της αφανούς δουλείας μέσα στην οικογένεια αναπτύσσεται βαθμιαία όσο αυξάνει ο πληθυσμός. Παράλληλα, η πρωτόγονη φυλετική ιδιοκτησία καταλήγει στην κοινοτική και κρατική

ιδιοκτησία με την εμφάνιση των πόλεων, όμως η συνέχεια είναι η εμφάνιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της κλασσικής δουλείας της αρχαιότητας. Εδώ βρίσκουν την αρχή της αντίθεσης πόλης-χωριού ως βασική αντίθεση της αγροτικής παραγωγής και της παραγωγής στην πόλη, αλλά και μέσα στην πόλη υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή (χειροτεχνικά εργαστήρια) και την ναυτιλία και το εμπόριο. Τονίζουν ότι *‘αν η Αρχαιότητα ξεκίνησε από την πόλη...ο Μεσαιώνας ξεκίνησε από το χωριό’* και επισημαίνουν ότι μέσα στην Μεσαιωνική πόλη αναπτύχθηκε η συντεχνία για να προασπίσει τα συμφέροντα των τεχνιτών και εμπόρων της πόλης απέναντι στο φεουδάρχη που αντλούσε δύναμη από την αγροτική παραγωγή και κυριαρχία στην ύπαιθρο. Συνοψίζοντας επισημαίνουν ότι *‘ο μεγαλύτερος καταμερισμός της υλικής και της πνευματικής εργασίας είναι ο χωρισμός της πόλης και του χωριού’* και ότι ακόμη *‘ο χωρισμός πόλης και χωριού μπορεί επίσης να γίνει κατανοητός σα χωρισμός του κεφαλαίου και της γαιοκτησίας σαν αρχή της ύπαρξης και ανάπτυξης του κεφαλαίου ανεξάρτητα από τη γαιοκτησία, μιας ιδιοκτησίας που έχει την βάση της μονάχα στην εργασία και την ανταλλαγή’*. Ακόμη, σε μια επόμενη φάση, πραγματοποιείται ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στην παραγωγή και το εμπόριο, που δημιούργησε τις σχέσεις ανάμεσα στις πόλεις με συνέπεια και τον καταμερισμό της παραγωγής και ανάμεσα στις πόλεις. Η εμφάνιση βέβαια του κεφαλαιοκρατικού συστήματος *‘ολοκλήρωσε τη νίκη της πόλης πάνω στην ύπαιθρο’* (Σαρηγιάννης, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, με τη γρήγορη βελτίωση όλων των εργαλείων παραγωγής, με την απεριόριστη διευκόλυνση των επικοινωνιών, η αστική τάξη τραβάει στον πολιτισμό όλα, ακόμα και τα πιο βάρβαρα έθνη. Οι φτηνές τιμές των εμπορευμάτων της είναι το βαρύ πυροβολικό που γκρεμίζει όλα τα σινικά τείχη και που αναγκάζει όλα τα έθνη να δεχτούν τον αστικό τρόπο παραγωγής, αν δε θέλουν να χαθούν. Τα αναγκάζει να εισαγάγουν στη χώρα τους το λεγόμενο πολιτισμό, δηλαδή να γίνουν αστοί. Με μια λέξη, δημιουργεί έναν κόσμο *‘κατ’ εικόνα της’* (Μαρξ και Ένγκελς, 1848).

Η αστική τάξη και ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, υπέταξε στην πραγματικότητα την ύπαιθρο στην κυριαρχία της πόλης. *‘Δημιούργησε τεράστιες πόλεις, αύξησε σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό του αστικού πληθυσμού σε σύγκριση με τον αγροτικό και απέσπασε έτσι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού από την ηλιθιότητα της αγροτικής ζωής’*. Όπως εξάρτησε την ύπαιθρο από την πόλη, έτσι εξάρτησε τις βάρβαρες και τις μισοβάρβαρες χώρες από τις πολιτισμένες, τους αγροτικούς λαούς από τους αστικούς λαούς, την Ανατολή από τη Δύση (Μαρξ και Ένγκελς, 1848).

Ο ανταγωνισμός πόλης και υπαίθρου, μπορεί όπως είδαμε να υπάρχει μονάχα μέσα στα πλαίσια της ατομικής ιδιοκτησίας. Είναι η πιο κραυγαλέα έκφραση της υποταγής του ατόμου στον καταμερισμό εργασίας, κάτω από μια συγκεκριμένη δραστηριότητα που του επιβάλλεται, *‘μια υποταγή που τον κάνει περιορισμένο ‘ζώο’ της πόλης, τον άλλο περιορισμένο ‘ζώο’ της υπαίθρου’*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Κλασσικοί.

Μέσα στα πλαίσια της εξάλειψης της αντίθεσης πόλης – χωριού, ο Ένγκελς πρεσβεύει πως θα πρέπει να ενοποιηθούν οι ως τώρα αντιτιθέμενοι αυτοί χώροι μέσα από μια ενοποιημένη παραγωγή αστική και αγροτική ταυτόχρονα. Έτσι, στο έργο του *‘Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και τη Γερμανία’* υποδεικνύει την εθελοντική συνένωση των μικρών αγροτικών νοικοκυριών σε συνεταιριστικά (με ταυτόχρονη απαλλοτρίωση των περιουσιών των μεγαλογαιοκτημόνων), και τη δημιουργία βιομηχανίας (αγροτικής κυρίως) στα μεγάλα αυτά χωριά (Ένγκελς, 1894). Άλλωστε και στο έργο του *‘Για το ζήτημα της κατοικίας’* επαναλαμβάνει τη θέση του για την ενότητα αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής στο σοσιαλιστικό σύστημα: *‘...μόνο μια όσο το δυνατόν ίση κατανομή του πληθυσμού σ’ όλη τη χώρα, μόνο μια στενή σύνδεση της βιομηχανίας με την αγροτική παραγωγή με ταυτόχρονη επέκταση των συγκοινωνιακών μέσων που θα την απαιτήσει αυτή η σύνδεση, με προϋπόθεση φυσικά την κατάργηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, μπορούν να βγάλουν τον αγροτικό πληθυσμό από την απομόνωση και την αποβλάκωση μέσα στην οποία φυτοζωεί σχεδόν ανάλαχτα εδώ και χιλιάδες χρόνια...’* (Ένγκελς, 1872).

Στο *‘Αντι-Ντύρινγκ’* ο Ένγκελς είναι περισσότερο σαφής: θεωρεί ότι η μεγάλη βιομηχανία, σταδιακά ανεξαρτητοποιείται από τη βιομηχανική πόλη, και φεύγει προς την ύπαιθρο, όπου όμως γεννά νέες βιομηχανικές μεγαλουπόλεις: *‘...η δύναμη του νερού είναι μια δύναμη τοπική, η δύναμη του ατμού είναι ελεύθερη, ανεξάρτητη από τόπο... αυτό που τη συγκεντρώνει κυρίως στις πόλεις και που μετατρέπει τα χωριά σε βιομηχανικές πόλεις είναι ο καπιταλιστικός τρόπος χρησιμοποίησής της...’* και συνεχίζει, *‘όσο όμως η συγκέντρωση των βιομηχανιών στις πόλεις είναι βασικός όρος της καπιταλιστικής παραγωγής, τόσο περισσότερο κάθε ξεχωριστός βιομήχανος καπιταλιστής τείνει διαρκώς να απομακρυνθεί από τις μεγάλες πόλεις και να εγκαταστήσει την επιχείρησή του στην ύπαιθρο...’*. Και καταλήγει τονίζοντας ότι *‘...τον φαύλο αυτό κύκλο, αυτή την αδιάκοπα ανανεούμενη αντίφαση της σύγχρονης βιομηχανίας, μόνο η άρση του καπιταλιστικού της χαρακτήρα μπορεί να άρει. Μονάχα μια κοινωνία που βάζει σε αρμονική κίνηση όλους τους επί μέρους μηχανισμούς των παραγωγικών της δυνάμεων*

σύμφωνα με ένα ενιαίο μεγάλο πλάνο μπορεί να επιτρέψει στη βιομηχανία να εγκαθίσταται σε όλη την χώρα, με εκείνη τη διασπορά που θα εξυπηρετεί τόσο την ανάπτυξη της ίδιας της βιομηχανίας όσο και τη διατήρηση ή την ανάπτυξη των άλλων στοιχείων της παραγωγής. Η άρση της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο είναι επομένως όχι μόνο δυνατή αλλά έχει καταστεί και μια άμεση ανάγκη της ίδιας της βιομηχανικής παραγωγής όπως επίσης και για την αγροτική παραγωγή και επιπλέον για τη διατήρηση της δημόσιας υγείας. Μόνο με τη συγχώνευση της πόλης και της υπαίθρου μπορεί να σταματήσει η σημερινή μόλυνση του αέρα, του νερού και του εδάφους ορισμένων περιοχών' (Ενγκελς, 1878).

Τέλος, τονίζει με έμφαση ότι 'το να σταματήσει λοιπόν ο διαχωρισμός της πόλης από την ύπαιθρο, δεν είναι πιά ουτοπία, ακόμη και από την άποψη ότι έχει σαν προϋπόθεση την όσο το δυνατό ισόμερη κατανομή της μεγάλης βιομηχανίας σε όλες της περιοχές της χώρας. Ο πολιτισμός μας άφησε βέβαια στις μεγάλες πόλεις μια κληρονομιά που θα κοστίζει πολύ χρόνο και κόπο για να την εξαλείψουμε.....ο Βίσμαρκ μπορεί να κατέβει στον τάφο με περήφανη και ήσυχη την συνείδησή του γιατί ο πιο διακαής του πόθος, η εξαφάνιση δηλαδή των μεγάλων πόλεων σίγουρα θα εκπληρωθεί...' (Ενγκελς, 1878).

2.4 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Το ζήτημα της κατοικίας αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα που δεν είναι καινούργιο αλλά συνοδεύει το καπιταλιστικό σύστημα από την αρχή της δημιουργίας του. Είναι ένα βασικό ζήτημα, θεμελιώδες για την ίδια την πόλη και τους κατοίκους της. Σε αυτό το πρόβλημα -στις αιτίες και στις λύσεις που προτείνονται- αναφέρεται το βιβλίο του Ένγκελς 'Για το ζήτημα της κατοικίας' που κυκλοφόρησε πρόσφατα σε επανέκδοση από τη Σύγχρονη Εποχή.

Καταρχήν, τη δεκαετία του 1870 άνοιξε μια συζήτηση στη γερμανική αριστερά σχετικά με τη στενότητα κατοικιών που ήταν διαθέσιμες για τους εργάτες στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα. Η αύξηση του πληθυσμού των πόλεων από τη μαζική εισροή νέων εργατών κι εργατριών προκάλεσε μια 'στεγαστική κρίση'. Έτσι, το καλοκαίρι του 1872 ο Ένγκελς έγραψε μια σειρά από άρθρα στην εφημερίδα Volkstaat της Λειψίας που στη συνέχεια εκδόθηκαν σε μορφή βιβλίου με τον τίτλο 'Για ζήτημα της κατοικίας'. Στην πραγματικότητα, ο Ένγκελς παίρνοντας ως αφορμή τη 'στεγαστική κρίση', ασκεί μια σκληρή κριτική τόσο ενάντια στις πολιτικές που ασκούσε η άρχουσα τάξη, όσο και

ενάντια στις 'λύσεις' που πρότειναν οι αναρχικοί οπαδοί του Προυντόν ή οι ρεφορμιστές σοσιαλιστές μέσα στο νεοσύστατο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας του οποίου ο ίδιος ήταν ιδρυτικό μέλος.

Μέσα από την αντιπαράθεσή του με τον Π.Ζ. Προυντόν, ο Ένγκελς αποδεικνύει πως δεν μπορεί να λυθεί συνολικά το πρόβλημα της κατοικίας αποσπασμένο από την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Αποκαλύπτει επίσης τα περιορισμένα όρια των κατακτήσεων της εργατικής τάξης στον καπιταλισμό, καθώς επίσης αποκαλύπτει πως μια γενικευμένη ιδιοκατοίκηση στα πλαίσια του καπιταλισμού δε σημαίνει γενική ευημερία για τους εργάτες αλλά πτώση της τιμής της εργατικής δύναμης (Ένγκελς, 1872).

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο πράγμα που καταδεικνύει ο Ένγκελς είναι ότι το 'στεγαστικό πρόβλημα' είναι απόρροια της ίδιας της δομής και της δυναμικής του καπιταλιστικού συστήματος και επομένως δεν μπορεί να υπάρξει καμιά ουσιαστική και διαρκής λύση του στα πλαίσια του καπιταλισμού: *'Από πού προέρχεται, λοιπόν, η στενότητα κατοικίας... Είναι αναγκαίο δημιούργημα της αστικής κοινωνικής μορφής. Δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς στενότητα κατοικίας μια κοινωνία όπου η μεγάλη εργαζόμενη μάζα εξαρτιέται αποκλειστικά από το μισθό της εργασίας... όπου... ισχυρές, τακτικά επαναλαμβανόμενες βιομηχανικές διακυμάνσεις [κρίσεις] από το ένα μέρος προϋποθέτουν την ύπαρξη μιας πολυάριθμης εφεδρικής στρατιάς από εργάτες άνεργους... όπου οι εργάτες συνωστίζονται κατά μάζες στις μεγάλες πόλεις... όπου επομένως θα βρίσκονται πάντα ενοικιαστές για τα πιο απαίσιμα χοιροστάσια'* (Ένγκελς, 1872).

Για να τεκμηριώσει τα επιχειρήματά του ο Ένγκελς περιγράφει αναλυτικά την κατάσταση των εργατικών κατοικιών στην ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανικά Γερμανία, αλλά και την εμπειρία που είχε ο ίδιος στο Μάντσεστερ της Βρετανίας και που έχει καταγράψει στο βιβλίο του *'Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία'*, που έγραψε περίπου 30 χρόνια νωρίτερα.

Αλλά δεν αρκείται μόνο στην καταγγελία της φρίκης του καπιταλισμού. Προχωράει σε μια σκληρή κριτική των απόψεων που πρόβαλαν ως λύσεις σχεδόν πανομοιότυπα οι Προυντονιστές και οι 'αστοί σοσιαλιστές'. Οι τελευταίοι, υποστηρίζοντας το να αποκτήσει ο κάθε εργάτης το δικό του σπίτι, αν είναι δυνατόν και με ένα κηπάκο όπως τα παλιά χρόνια πριν την επέλαση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, έκαναν διάφορες μεταρρυθμιστικές προτάσεις που τις έβαζαν ως προτεραιότητα για το εργατικό κίνημα, επειδή έτσι *'θα λυνόταν και το κοινωνικό ζήτημα'* όπως λέγανε.

Χαρακτηριστικά προτείνουν τα εξής: *‘οι ενοικιαστές να μετατραπούν σε αγοραστές που θα εξοφλούν με δόσεις... και ο ενοικιαστής ύστερα από έναν ορισμένο καιρό θα γινόταν ο ιδιοκτήτης αυτής της κατοικίας. Αυτό το μέσο, που το θεωρούσε ο Προυντόν πολύ επαναστατικό, εφαρμόζεται κιόλας σε όλες τις χώρες από εταιρίες κερδοσκόπων που με αυτόν τον τρόπο ανεβάζουν τα νοίκια και δυο και τρεις φορές την αξία του σπιτιού’*. Μια άλλη ‘λύση’ που προωθούσαν οι κυβερνήσεις της εποχής και συμμερίζονταν οι αριστεροί οπαδοί των μεταρρυθμίσεων ήταν το ‘σύστημα Οσμάν’. Ο Οσμάν ήταν υπουργός του Λουδοβίκου Βοναπάρτη στη Γαλλία που *‘ανοίγει μέσα στους πυκνοχτισμένους δρόμους των εργατικών συνοικιών, πλατιούς ίσιους δρόμους που τους περιβάλλει με πολυτελή μέγαρα, που εκτός από τον στρατηγικό σκοπό να δυσκολεύει τις μάχες των οδοφραγμάτων... αποσκοπεί στο να δημιουργεί ρήγματα στις εργατικές συνοικίες του κέντρου, άσχετα αν αυτό γίνεται για λόγους δημόσιας υγείας και καλλωπισμού, ή γιατί υπάρχει ζήτηση για μεγάλα κεντρικά καταστήματα κλπ. Το αποτέλεσμα είναι παντού το ίδιο: δρόμοι και δρομάκια εξαφανίζονται κάτω από μεγάλες εκδηλώσεις αυτοεκθυσμού της αστικής τάξης... αλλά ξαναγεννιούνται αμέσως κάπου αλλού και συχνά στην πιο κοντινή γειτονιά’* (Ένγκελς, 1872).

Αυτό που τονίζει ο Ένγκελς είναι ότι το ζήτημα της κατοικίας θα λυθεί συνολικά μόνο μέσα από την επαναστατική ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος, και ότι προς αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να κινούνται και τα όποια αιτήματα για μεταρρυθμίσεις προς όφελος της εργατικής τάξης. Η αστική λύση του ζητήματος της κατοικίας που προσπάθησαν να δώσουν εκείνη την περίοδο οι αστοί ομολογημένα απέτυχε και απέτυχε μπροστά στην αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και στο χωριό. Το ζήτημα της κατοικίας μόνο τότε μπορεί να λυθεί, όταν η κοινωνία θα έχει τόσο μετασχηματιστεί όσο χρειάζεται για να μπορεί να καταπιαστεί με την εξάλειψη της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και στο χωριό, αντίθεσης που όπως προαναφέραμε, την όξυνε στο έπακρο η σημερινή κεφαλαιοκρατική κοινωνία : *‘Δεν είναι η λύση του ζητήματος της κατοικίας που θα λύσει ταυτόχρονα και το κοινωνικό ζήτημα, αλλά μόνο η λύση του κοινωνικού ζητήματος, δηλαδή η κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, θα καταστήσει δυνατή και τη λύση του ζητήματος της κατοικίας’*(Ένγκελς, 1872).

Για το πώς θα λυθεί το ζήτημα της κατοικίας σε μια σοσιαλιστική κοινωνία ο Ένγκελς αναφέρει: *‘Αυτό εξαρτάται από πολύ ευρύτερα ζητήματα που ένα από τα κυριότερα είναι η εξάλειψη της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Και μια που δεν πρόκειται να φτιάξουμε ουτοπικά συστήματα για τη συγκρότηση της μελλοντικής κοινωνίας θα ήταν*

περισσότερο από ματαιοπονία να εξετάσουμε λεπτομερώς αυτό το ζήτημα. Στην αρχή, όμως, κάθε κοινωνική επανάσταση θα πρέπει να τα βολέψει με τα πράγματα που θα βρει... Και η στενότητα της κατοικίας μπορεί να θεραπευθεί αμέσως, με απαλλοτρίωση ενός μέρους των κατοικιών πολυτελείας που ανήκουν στις ιδιοκτήτριες τάξεις... Μόλις θα έχει κατακτήσει το προλεταριάτο την πολιτική εξουσία, ένα τέτοιο μέτρο που υπαγορεύεται από το δημόσιο καλό θα μπορούσε να εφαρμοστεί με την ίδια ευκολία που πραγματοποιούνται άλλες απαλλοτριώσεις από το σημερινό κράτος' (Ένγκελς, 1872).

Η εργατική εξουσία στην ΕΣΣΔ στηρίχθηκε σε αυτό για δώσει τις πρώτες άμεσες λύσεις για τη στέγαση της εργατικής τάξης: *'Οι εργατικές οικογένειες άδειασαν τις τρώγλες τους και εγκαταστάθηκαν στα αρχοντικά και στα διαμερίσματα της μπουρζουαζίας. Τα ενοίκια υπολογίζονταν πραγματικά με βάση τους μισθούς και ο οικιακός εξοπλισμός και τα έπιπλα που επιτάχθηκαν μοιράστηκαν σε όσους δεν είχαν. Πρόκειται ακριβώς για τα μέτρα που μίλαγε ο Ένγκελς',* γράφει ο Ανατόλ Κοπ (Anatole, 1976). Στο κεφάλαιο 4, θα δούμε και αναλυτικά πως αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της κατοικίας στη Σοβιετική Ένωση.

Κλείνοντας, αν και πολλά έχουν αλλάξει από την εποχή που γράφτηκε το σύγγραμμα αυτό, η αιτία που εντοπίζει ο Ένγκελς για τη μη επίλυση στο κρίσιμο ζήτημα της στέγης παραμένει η ίδια: τα καπιταλιστικά συμφέροντα που καθορίζουν την πολιτική εκμετάλλευσης της γης, διαμόρφωσης των πόλεων ενισχύοντας όλο και περισσότερο την εμπορευματοποίηση της κατοικίας. Ίδια κατά τη γνώμη μου παραμένει και η συνολική απάντηση που πρότεινε: η εργατική επανάσταση και η κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Σύσταση και οργάνωση της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ)

---

3. ΣΥΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΩΝ (ΕΣΣΔ)

Η Μεγάλη Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση, στα 1917, ήταν το μεγαλύτερο κοσμοϊστορικό γεγονός του 20^{ου} αιώνα. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας που η εργατική τάξη με τους συμμάχους της, ανατρέποντας τον καπιταλισμό, εγκαθίδρυε τη δική της εξουσία, οργάνωνε το εργατικό κράτος, ανοίγοντας το δρόμο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού. Πέντε χρόνια μετά, το Δεκέμβρη του 1922, οι λαοί της πρώην τσαρικής Ρωσίας, έκαναν ένα ποιοτικό άλμα στην εφαρμογή του προλεταριακού διεθνισμού. Η επανάσταση τόλμησε και πέτυχε τη σε ισότιμη βάση συνένωση των διαφορετικών εθνών ιδρύοντας την Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1956).

Έτσι, η Σοβιετική εξουσία έβαζε τις βάσεις για τη λύση σ' ένα από τα πιο δύσκολα ζητήματα, το 'Εθνικό Ζήτημα', άλλοτο στον καπιταλισμό. Ο καπιταλισμός αντιμετωπίζει αυτό το ζήτημα με σχέσεις κυριαρχίας, υποταγής και καταπίεσης, άρα ανισοτιμίας, λόγω των εκμεταλλευτικών σχέσεων. Με τη σοσιαλιστική επανάσταση, οι λαοί απελευθερώνονται από τα δεσμά της ταξικής εκμετάλλευσης. Παύουν να υποδουλίζονται οι εθνικιστικές αντιθέσεις ως συνέπεια των ενδοκαπιταλιστικών αντιθέσεων, και

Εικόνα 10: Το κρατικό έμβλημα της ΕΣΣΔ

Πηγή: Σ. (2010)

συνενώνονται στη δική τους εξουσία, κοινωνικά απελευθερωμένοι, για τον κοινό τους σκοπό, την οικοδόμηση της δικής τους κοινωνίας. Όλα αυτά αποτυπώνονταν και στη Διακήρυξη ίδρυσης της ΕΣΣΔ, που διάβασε στο 1^ο Συνέδριο των Σοβιέτ ο Ι. Β. Στάλιν: *‘Η θέληση των λαών των Σοβιετικών Δημοκρατιών που συνήλθαν τελευταία στα συνέδρια των Σοβιέτ τους και πήραν ομόφωνα την απόφαση για το σχηματισμό της «Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών», αποτελεί σίγουρη εγγύηση ότι η Ένωση αυτή είναι εθελοντική συνένωση ισότιμων λαών, ότι για κάθε Δημοκρατία είναι*

εξασφαλισμένο το δικαίωμα της ελεύθερης αποχώρησης από την Ένωση, ότι η είσοδος στην Ένωση είναι ανοιχτή σε όλες τις Σοσιαλιστικές Σοβιετικές Δημοκρατίες, και σ' αυτές που υπάρχουν, και σε κείνες που μπορεί να γεννηθούν στο μέλλον, ότι το νέο Ενωσιακό κράτος θα είναι το άξιο επιστέγασμα των αρχών της ειρηνικής και αδελφικής συνεργασίας των λαών που δημιουργήθηκαν ακόμα από τον Οκτώβρη του 1917, ότι θα αποτελέσει σίγουρο προπύργιο ενάντια στον παγκόσμιο καπιταλισμό και καινούριο αποφασιστικό βήμα στο δρόμο της Ένωσης των εργαζομένων όλων των χωρών σε μια Παγκόσμια Σοσιαλιστική Σοβιετική Δημοκρατία' (Σ., 2010).

3.1 Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ ή Σοβιετική Ένωση) ήταν το πρώτο στην ιστορία σοσιαλιστικό κράτος, που εξέφραζε τη θέληση και τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και της αγροτιάς, όλων των εθνών και των λαοτήτων της χώρας. Όπως προαναφέραμε, το 1^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, που συνήλθε στις 30 του Δεκέμβρη 1922, βασιζόμενο στην ελεύθερη βούληση των λαών, διακήρυξε τη δημιουργία της ΕΣΣΔ. Τα χερσαία σύνορα της ήταν με 12 κράτη. Προς δυτικά με τη Νορβηγία, τη Φιλανδία, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία και τη Ρουμανία. Προς Νότια με την Τουρκία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μογγολίας και τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Κορέας. Το συνολικό μήκος των κρατικών συνόρων της Σοβιετικής Ένωσης υπερέβαινε τις 60 χιλιάδες χιλιόμετρα που ισοδυναμεί με μια μίση φορά το μήκος του Ισημερινού (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Η Σοβιετική Ένωση αποτέλεσε το μεγαλύτερο σε έκταση κράτος του κόσμου και καταλάμβανε το 1/6 σχεδόν της κατοικήσιμης ξηράς, δηλαδή 22.402.200 τετραγωνικά χιλιόμετρα (τχλμ). Ο πληθυσμός της ανερχόταν σε 255,5 εκατομμύρια κατοίκους (απογραφή 01/01/1976) και ήταν τρίτος σε όλο τον κόσμο μετά τον πληθυσμό της Κίνας και της Ινδίας. Πρωτεύουσα ήταν η Μόσχα (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο κατοικούσαν πάνω από 100 έθνη κι εθνότητες, με διαφορετική γλώσσα, πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ήθη κι έθιμα, που η τύχη τους συνδέθηκε μέσα στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ (βλ. χάρτη 4). Οι κυριότερες από τις εθνολογικές κατηγορίες ήταν οι εξής:

α) Οι Σλάβοι, που αποτελούνταν από τους Ρώσους, τους Ουκρανούς και τους Λευκορώσους. Το ποσοστό τους στην εθνολογική σύνθεση της ΕΣΣΔ ξεκίνησε το 1922 από το 85% και σταδιακά έπεσε στο 70% το 1989, εξαιτίας του μεγαλύτερου ρυθμού γεννήσεων που είχαν άλλες εθνολογικές κατηγορίες. Το 1989 οι Ρώσοι αποτελούσαν μόλις το 51% των κατοίκων της ΕΣΣΔ.

β) Στην Κεντρική Ασία ζούσαν οι τουρανικοί λαοί των Ουζμπέκων, Καζάχων, Κιργίζιων και των Τουρκμένων, καθώς και οι Τατζίκι που είναι περσικό φύλο και, συνολικά, το 1989 ήταν 34 εκατομμύρια (ενώ εκεί ζούσαν και 11 εκατομμύρια Ρώσοι, κυρίως στις πόλεις).

γ) Στον Καύκασο υπήρχε ένα μωσαϊκό λαών και εθνοτήτων. Κυριότεροι από αυτούς ήταν οι Γεωργιανοί, οι Αρμένιοι και οι Αζέροι. Αυτά τα 3 έθνη αποτελούσαν τα 2/3 του μη σλαβικού πληθυσμού (περίπου 15 εκατομμύρια) που ζούσε εκεί το 1989.

δ) Οι λαοί της Βαλτικής (5,5 εκατομμύρια) Λιθουανοί, Λετονοί και Εσθονοί και

ε) Εκπρόσωποι άλλων εθνών, που έφταναν το 1989 το 10% του πληθυσμού της ΕΣΣΔ.

(Βαγενάς, 2008)

Οι ανεξάρτητες Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες (ΣΣΔ/SSR), που το 1922 στήριζαν τη σύσταση της ΕΣΣΔ, ήταν οι εξής:

- Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία (RSFSR/ΡΣΟΣΔ)
  - Έκταση 20.221.000 τ.χλμ,
  - Πληθυσμός 100.000.000 κάτοικοι (κάτ.),
  - Με 10 Αυτόνομες Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες (ASSR) και 11 Αυτόνομες Εθνικές Περιοχές (Κraya)
- Ουκρανική ΣΣΔ (SSR)
  - Έκταση 460.000 τ.χλμ,
  - Πληθυσμός 26.300.000 κάτ.
- Λευκορωσική ΣΣΔ (SSR)
  - Έκταση 52.300 τ.χλμ
  - Πληθυσμός 1.541.000 κάτ.

- Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας (SSR)
  - Έκταση 190.000 τ.χλμ
  - Πληθυσμός 5.675.000 κάτ.
  - Συστάθηκε το 1922 από τρεις Ανεξάρτητες Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία και Γεωργία

(Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ,1956)

Όλες οι παραπάνω Δημοκρατίες είχαν εμφανιστεί μετά την Οχτωβριανή Επανάσταση. Πιο συγκεκριμένα, από το 1956 έως και το 1991 στην ΕΣΣΔ υπήρχαν 15 Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες (SSR) οι οποίες ήταν οι εξής: Ρωσίας, Ουκρανίας, Λευκορωσίας, Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας, Γεωργίας, Ουζμπεκιστάν, Τουρκμενίας, Τατζικιστάν, Καζαχστάν, Κιργιζίας, Μολδαβίας, Λιθουανίας, Λετονίας, Εσθονίας (βλ. πίνακα 1) (Βαγενάς, 2008).

Εκτός από τις 15 Ενωσιακές Δημοκρατίες, υπήρχαν ακόμη 122 Περιφέρειες ή Επαρχίες (Oblasti), 6 Αυτόνομες Εθνικές Περιοχές (Kraya), 8 Αυτόνομες Δημοκρατίες (ASSR) και 10 Αυτόνομες Περιοχές (Okrug). Όλες αυτές οι Δημοκρατίες και αυτόνομες επικράτειες ήταν δημιουργημένες πάνω σε εθνική βάση, στη βάση του κυρίαρχου έθνους σε κάθε Δημοκρατία ή περιοχή, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι εκεί υπήρχαν αποκλειστικά εκπρόσωποι αυτού του έθνους ή ότι υπήρχε κάποια προνομιακή μεταχείριση αυτού του έθνους, σε σχέση με τους υπόλοιπους Σοβιετικούς πολίτες, που κατοικούσαν εκεί (βλ.εικόνες 11 και 12) (Βαγενάς, 2008).

Πίνακας 1: Οι Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ (1987)

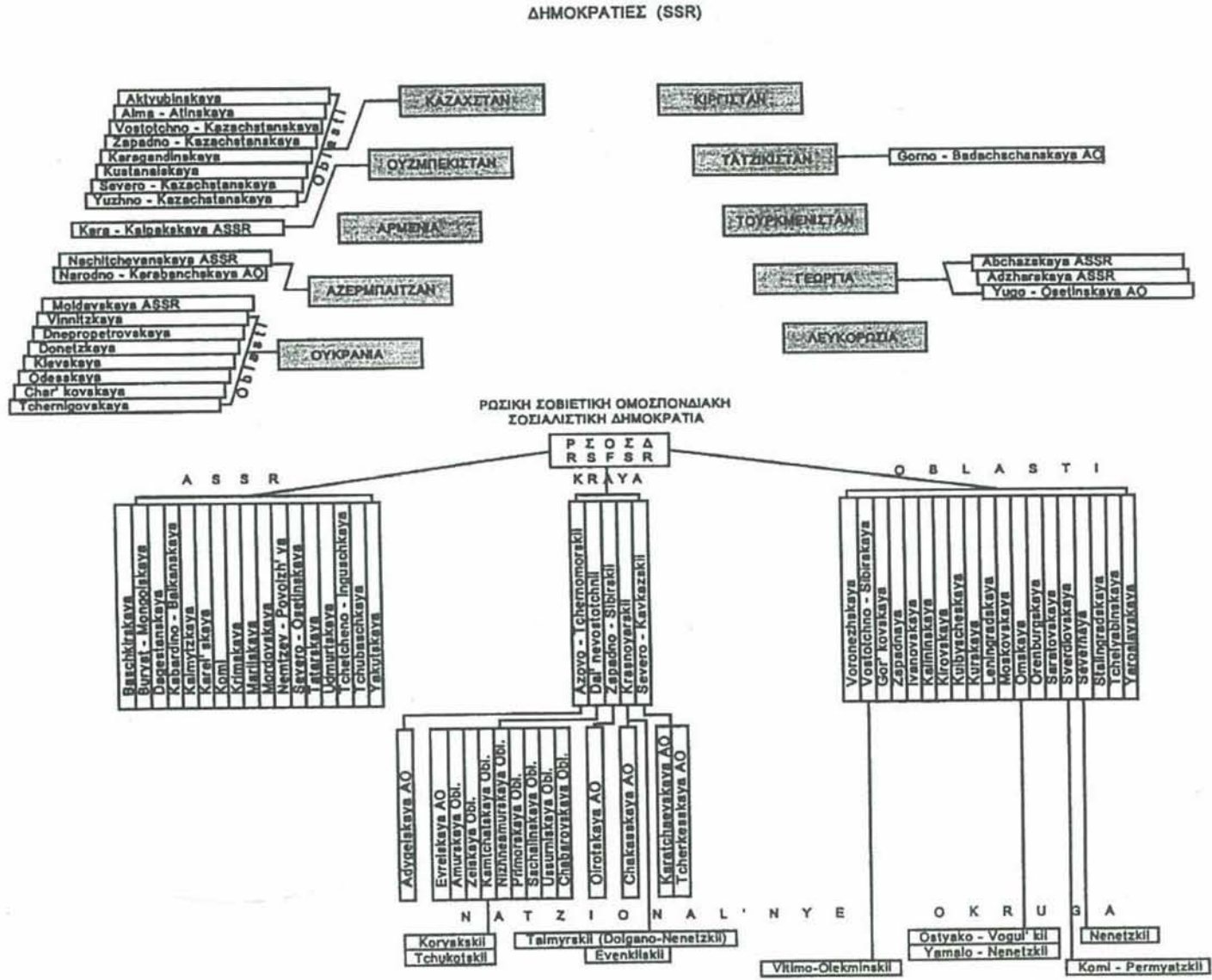
Δημοκρατίες	Ετος Σύστασης Δημοκρατιών	Ετος Ενταξης Στην ΕΣΣΔ	Πρωτεύουσες	Έκταση 1987 (σε χιλ. τετρ. χιλ.)
ΡΣΟΣΔ	1917	1922	Μόσχα	17.075,4
Αζερμπαϊτζάν	1922	(1922)1936	Βακού	86,6
Αρμενία	1920	(1922)1936	Ερεβάν	29,8
Γεωργία	1921	(1922)1936	Τιφλίς	69,7
Εσθονία	1940	1940	Ταλλίν	45,1
Καζαχστάν	1920	1936	Αλμα-Ατα	2.717,3
Κιργιζία	(1924)* (1926)**	1936	Φρούνζε	198,5
Λευκορωσία	1919	1922	Μίνσκ	207,6
Λεττονία	1940	1940	Ρίγα	64,5
Λιθουανία	1940	1940	Βιλνιούς	65,2
Μολδαβία	(1924)**	1940	Κίσινεφ	33,7
Ουζμπεκιστάν	1924	1924	Τασκένδη	447,4
Ουκρανία	1917	1922	Κιέβο	603,7
Τατζικιστάν	(1924)**	1929	Ντουσάνμπε	143,1
Τουρκμενιστάν	1924	1924	Ασχαμπάντ	488,1

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

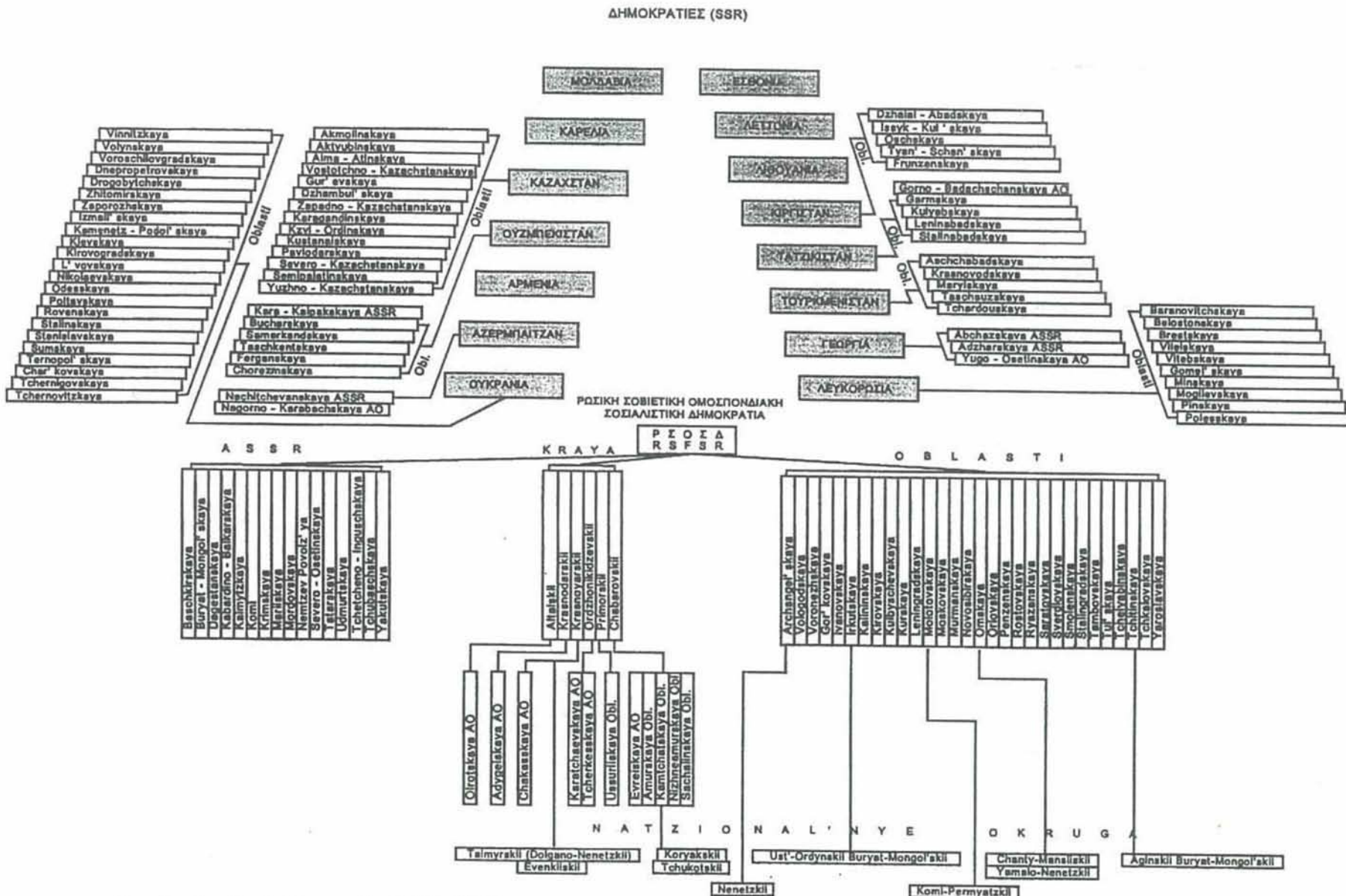
* Avt. Oblast

** ASSR

Εικόνα 11: Πολιτική – Διοικητική Διάρθρωση της ΕΣΣΔ (05/12/1936)

Εικόνα 12: Πολιτική – Διοικητική Διάρθρωση της ΕΣΣΔ (01/01/1941)

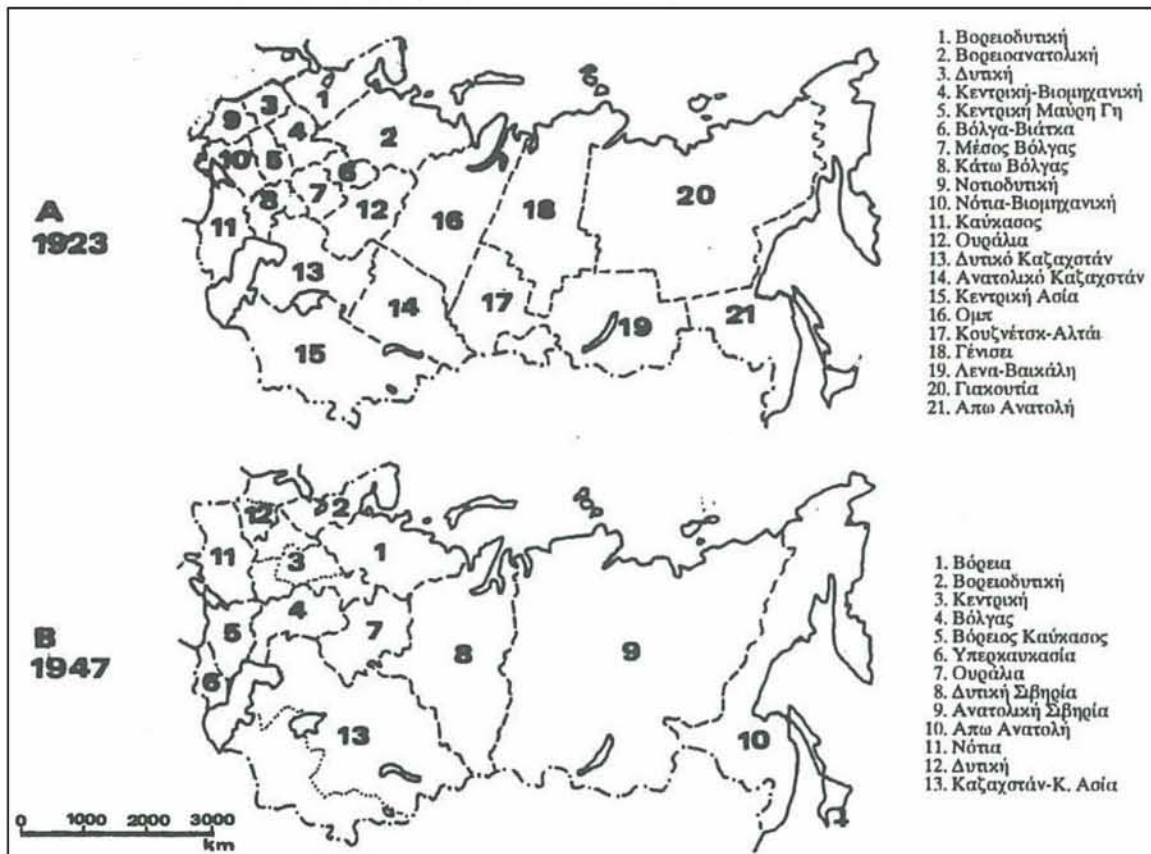

Πηγή: Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1956)

Παράλληλα με την παραπάνω διοικητική διαίρεση υπήρχε και οικονομική. Η διαίρεση σε μεγάλες οικονομικές περιφέρειες (makro-raion) χρονολογείται από την δεκαετία του 1920 (βλ εικόνα 13). Οι Περιφέρειες αυτές κατανέμονταν σε μικρότερες. Ο αριθμός των οικονομικών περιφερειών δεν ήταν σταθερός, τη στιγμή που ήταν συνάρτηση της εκάστοτε πολιτικής για την οικονομική οργάνωση, παραγωγή και κατανομή της χώρας. Ήταν συνάρτηση της αρχής για γεωγραφική κατανομή των παραγωγικών δυνάμεων μέσα στο σύστημα του σοσιαλισμού. Αποτέλεσε μάλιστα βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας, για την αναγκαία εξέλιξη των συγκοινωνιών/μεταφορών και τις προοπτικές τους σε σχέση με τις ανάγκες παραγωγής (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 13: Οικονομικές Περιφέρειες (A: 1923/B: 1947)

Πηγή: Cole (1961)

Όσον αφορά τις βάσεις του κοινωνικο-πολιτικού και οικονομικού καθεστώτος της ΕΣΣΔ, τις αρχές συγκρότησης και λειτουργίας των οργάνων της κρατικής εξουσίας και διεύθυνσης, τα βασικά δικαιώματα, ελευθερίες και υποχρεώσεις των πολιτών, κατοχυρώνονταν από το Σύνταγμα του Σοβιετικού κράτους. Η επεξεργασία του πρώτου Σοβιετικού συντάγματος της Σοβιετικής Ομοσπονδίας Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της

Ρωσίας (ΣΟΣΔΡ) έγινε το 1918 με την άμεση καθοδήγηση του Β.Ι. Λένιν. Το Σύνταγμα αυτό κατοχύρωσε τις κατακτήσεις της Οκτωβριανής Επανάστασης και καθόρισε την ταξική υφή του Σοβιετικού κράτους, σαν κράτος της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το πρώτο τώρα Ενωσιακό Σύνταγμα της ΕΣΣΔ καταρτίστηκε το 1924 και καθόρισε τις αρχές συγκρότησης του Ενιαίου Ενωσιακού Σοσιαλιστικού Κράτους στη βάση του πρώτου Συντάγματος της ΣΟΣΔΡ που προηγούνταν χρονικά (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Σύμφωνα με το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ, *‘υπέρτατος σκοπός του Σοβιετικού κράτους είναι η οικοδόμηση της αταξικής κοινωνίας. Τα κύρια καθήκοντα είναι η δημιουργία της υλικοτεχνικής βάσης του κομμουνισμού, η τελειοποίηση των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής και ο μετασχηματισμός τους σε κομμουνιστικές, η διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου της κομμουνιστικής κοινωνίας, η άνοδος του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου των εργαζομένων, η περιφρούρηση της ασφάλειας της χώρας, η συμβολή στην εδραίωση της ειρήνης και στην ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας’*. Οι σκοποί και τα καθήκοντα, η ταξική ουσία, ο βαθύς δημοκρατισμός και ο δημιουργικός ρόλος του Σοβιετικού παλλαϊκού κράτους, εκφράζονται σε όλη τους την πληρότητα στις λειτουργίες του (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Οι βασικές εσωτερικές λειτουργίες είναι η οικονομική-οργανωτική, πολιτιστική-διαπαιδαγωγική δραστηριότητα, ο έλεγχος του μέτρου εργασίας και κατανομής των προϊόντων, σύμφωνα με την αρχή του σοσιαλισμού *‘από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με την εργασία του’*, η κοινωνική εξυπηρέτηση των μελών της κοινωνίας, η διασφάλιση της σοσιαλιστικής έννομης τάξης, των συμφερόντων της κοινωνίας, της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας, των δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών. Επιπλέον, το κράτος μεριμνά για τη βελτίωση των όρων και των μέτρων ασφάλειας της εργασίας, για την επιστημονική της οργάνωση, τον περιορισμό και την πλήρη στο μέλλον εξάλειψη της βαριάς χειρωνακτικής εργασίας με την καθολική εκμηχάνιση και αυτοματοποίηση των παραγωγικών διαδικασιών σε όλους τους κλάδους της λαϊκής οικονομίας. Με βάση την παραγωγικότητα της εργασίας, εφαρμόζεται σταθερά η πολιτική της αύξησης της αμοιβής της εργασίας και των πραγματικών εσόδων των εργαζομένων. Για την πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών δημιουργήθηκαν κοινοτικά κονδύλια κατανάλωσης. Επιπλέον, στην ΕΣΣΔ υπήρχαν και αναπτύσσονταν τα κρατικά συστήματα υγείας, κοινωνικών ασφαλίσεων, εμπορίου, κοινωνικής εστίασης, εξυπηρέτησης των καθημερινών αναγκών του

πληθυσμού και επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας. Αναπτύχθηκε επίσης και τελειοποιούνταν, το ενιαίο σύστημα λαϊκής παιδείας (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Οι βασικές από την άλλη εξωτερικές λειτουργίες του Σοβιετικού κράτους, ήταν ο αγώνας για την ειρήνη, την κατοχύρωση της ασφάλειας των λαών, η αλληλοβοήθεια και αδελφική συνεργασία μεταξύ των σοσιαλιστικών χωρών, η υποστήριξη του αγώνα των λαών για εθνική απελευθέρωση και κοινωνική πρόοδο, η υπεράσπιση της σοσιαλιστική πατρίδας. Το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ (άρθρο 28) απαγόρευε την προπαγάνδη του πολέμου (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

3.2 ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η σοσιαλιστική εξουσία, η δικτατορία του προλεταριάτου έχει κατά κόρον συκοφαντηθεί ως αντιδημοκρατικό και ανελεύθερο πολιτικό καθεστώς με κριτήριο ότι καταργείται ο κοινοβουλευτισμός και η Συνταγματική αστική νομιμότητα.

Η πραγματικότητα βεβαίως είναι ότι η πολιτική κυριαρχία της εργατικής τάξης σε συνεργασία με τους συμμάχους της στηρίζεται σε νέους θεσμούς οργάνωσης της οικονομίας, των κοινωνικών υπηρεσιών, τήρησης των νέων νόμων και κυρίως στην κινητοποίηση των εργαζομένων για τη διαμόρφωση, οργάνωση, περιφρούρηση των νέων κομμουνιστικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι γεννιέται η πραγματική λαϊκή δημοκρατία και λαϊκή εξουσία με τους νόμους και το Σύνταγμά της.

Με βάση το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ (άρθρο 2) όλη η εξουσία ανήκει στο λαό. Απόλυτη εξουσία του λαού σημαίνει την απεριόριστη κυριαρχία του σε όλες τις σφαίρες της ζωής της σοσιαλιστικής κοινωνίας και τη διεύθυνση της κοινωνίας αποκλειστικά με βάση τη θέληση του λαού και τα συμφέροντά του. Οργανωτική-πολιτική βάση της λαϊκής κυριαρχίας είναι το βαθιά δημοκρατικό πολιτικό σύστημα της σοσιαλιστικής κοινωνίας, που αποτελεί και το μηχανισμό της εξουσίας του λαού. Το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ, εξασφαλίζει τον αποφασιστικό ρόλο των λαϊκών μαζών στην πολιτική δράση, στην πραγματοποίηση του προγράμματος οικοδόμησης του κομμουνισμού. Το πολιτικό σύστημα της ΕΣΣΔ, περιλαμβάνει το σοσιαλιστικό κράτος, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, τις κοινωνικές οργανώσεις των εργαζομένων και τις κολεκτίβες των εργαζομένων (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Στη βάση της κοινωνικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και με δεδομένο ότι η νέα κοινωνία οικοδομείται από τη συνειδητή δράση των εργαζόμενων μαζών υπό τον καθοδηγητικό ρόλο του Κομμουνιστικού Κόμματος (ΚΚ), διαμορφώνεται και η δυνατότητα και η ανάγκη για την κινητοποίηση των εργαζομένων στη συμμετοχή και τον έλεγχο της εξουσίας: *‘Τα Σοβιέτ είναι η άμεση οργάνωση των ίδιων των εργαζόμενων και των εκμεταλλεζόμενων μαζών, που τους κάνει πιο εύκολη τη δυνατότητα να οργανώνουν οι ίδιες το κράτος και να το κυβερνούν με κάθε δυνατό τρόπο [...] Η προλεταριακή δημοκρατία είναι ένα εκατομμύριο φορές πιο δημοκρατική από κάθε αστική δημοκρατία [...] όπου ο μέσος εργάτης της μάζας, ο μέσος εργάτης γης της μάζας ή γενικά ο μισοπρολετάριος του χωριού απολαβαίνει [...] τέτοια ελευθερία να [...] αναδείχνη στη διακυβέρνηση του κράτους και στην «οργάνωση» του κράτους ανθρώπους ακριβώς από τη δική του τάξη, όπως συμβαίνει στη Σοβιετική Ένωση’* (Λένιν, 1918).

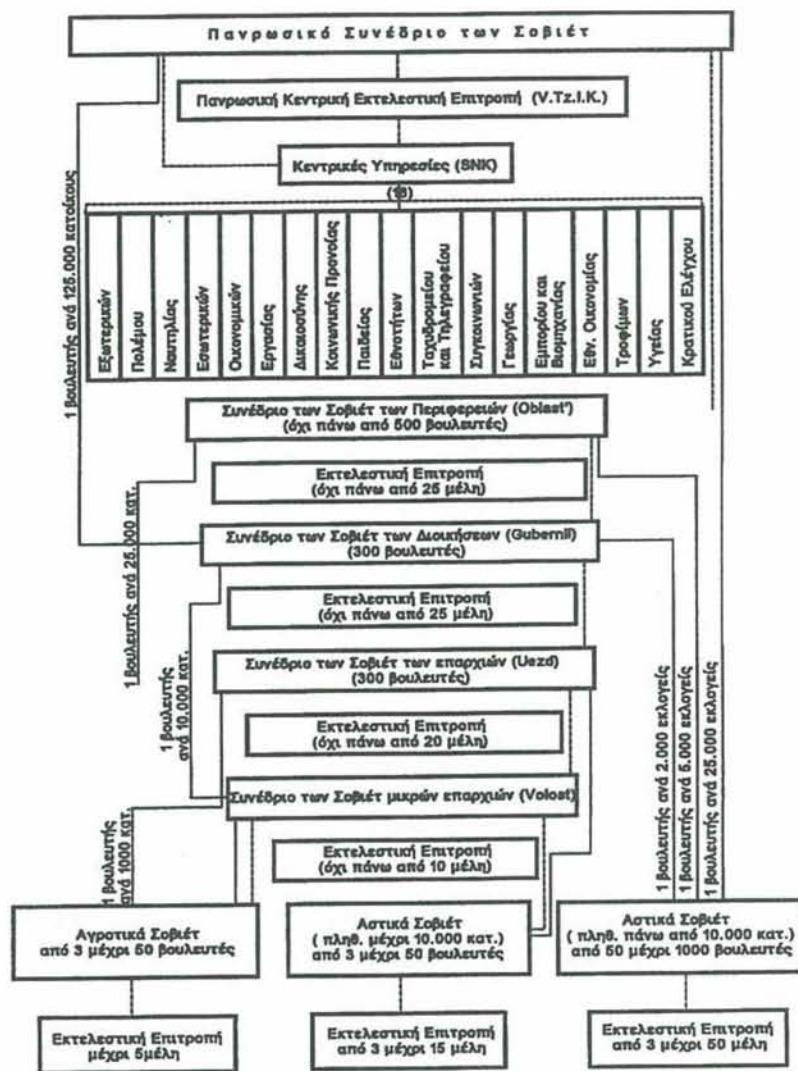
Το εργατικό κράτος στην ΕΣΣΔ όπως προαναφέραμε, πήρε την πολιτική μορφή της ‘δημοκρατίας των Σοβιέτ’. Οικοδομήθηκε στη βάση μορφών οργάνωσης του προλεταριάτου, των Σοβιέτ, που κατ’ αρχήν χρησιμοποιήθηκαν στον οικονομικό αγώνα του ενάντια στο κεφάλαιο και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε όργανα επαναστατικής πάλης. Τα πρώτα Σοβιέτ (συμβούλια) δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1905-1907 ως όργανα καθοδήγησης του απεργιακού αγώνα της εργατικής τάξης. Σε στιγμές κορύφωσης της επανάστασης του 1905-1907 αρκετά Σοβιέτ μετεξελίχθηκαν σε όργανα διεύθυνσης της ένοπλης εξέγερσης (Παπασταύρου, 2007).

Στην συνέχεια, με την ανατροπή της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης τον Οκτώβριο του 1917, διακηρύχθηκε ότι η εξουσία πέρασε στα Σοβιέτ. Καταργήθηκαν τα παλιά υπουργεία και τα άλλα κεντρικά όργανα του κρατικού μηχανισμού. Με την επικράτηση της επανάστασης, οι Μπολσεβίκοι με καθοριστική συμβολή του Λένιν -ως ηγέτη του Κόμματος και του κράτους- αρχίζουν να υλοποιούν μέτρα που εξασφάλιζαν στην πράξη, το χαρακτήρα της νέας εξουσίας ως δικτατορίας του προλεταριάτου. Συνενώθηκε καταρχήν, η νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία σε ενιαία όργανα μέσα από τη λειτουργία των Σοβιέτ. Τα Σοβιέτ συγκροτήθηκαν σε ένα ενιαίο σύστημα που στη βάση του είχε τα Σοβιέτ ‘βουλευτών’ εργατών και αγροτών, τα οποία εκλέγονταν μέσα από συνελεύσεις στις παραγωγικές μονάδες και συνελεύσεις των χωριών, και στην κορυφή το Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ. Η παραγωγική μονάδα, η εργατική κολεκτίβα, δεν αναγνωρίστηκε μόνο ως εκλογική μονάδα, αλλά ως ο

βασικός πυρήνας του κράτους όπου εκεί πραγματοποιούνταν ο έλεγχος και ο απολογισμός των ‘βουλευτών’ αντιπροσώπων και άλλων δημόσιων λειτουργιών (Παπασταύρου, 2007).

Με το σχηματισμό της ΕΣΣΔ το 1922, καθορίστηκε ως ανώτατο όργανο κρατικής εξουσίας, το Πανενοσιακό Συνέδριο των Σοβιέτ ενώ μεταξύ των συνόδων του συνεδρίου, ρόλο ανώτατου οργάνου εξουσίας είχε η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή (ΚΕΕ) της ΕΣΣΔ. Ανώτερα κρατικά όργανα στις Ενωσιακές και Αυτόνομες δημοκρατίες, ήταν αντίστοιχα τα συνέδρια των Σοβιέτ και ανάμεσα σε αυτά οι ΚΕΕ που εκλέγονταν από αυτά. Τοπικά όργανα εξουσίας ήταν τα συνέδρια των Σοβιέτ των διαφόρων διοικητικών περιφερειών, (μεθοριακών περιοχών, κυβερνείων, νομών και επαρχιών) και αντίστοιχα ανάμεσα στις συνόδους οι Εκτελεστικές Επιτροπές τους (βλ. εικόνα 14) (Παπασταύρου, 2007).

Εικόνα 14: Οργάνωση της Σοβιετικής Εξουσίας κατά το Σύνταγμα του 1918

Πηγή: Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1956)

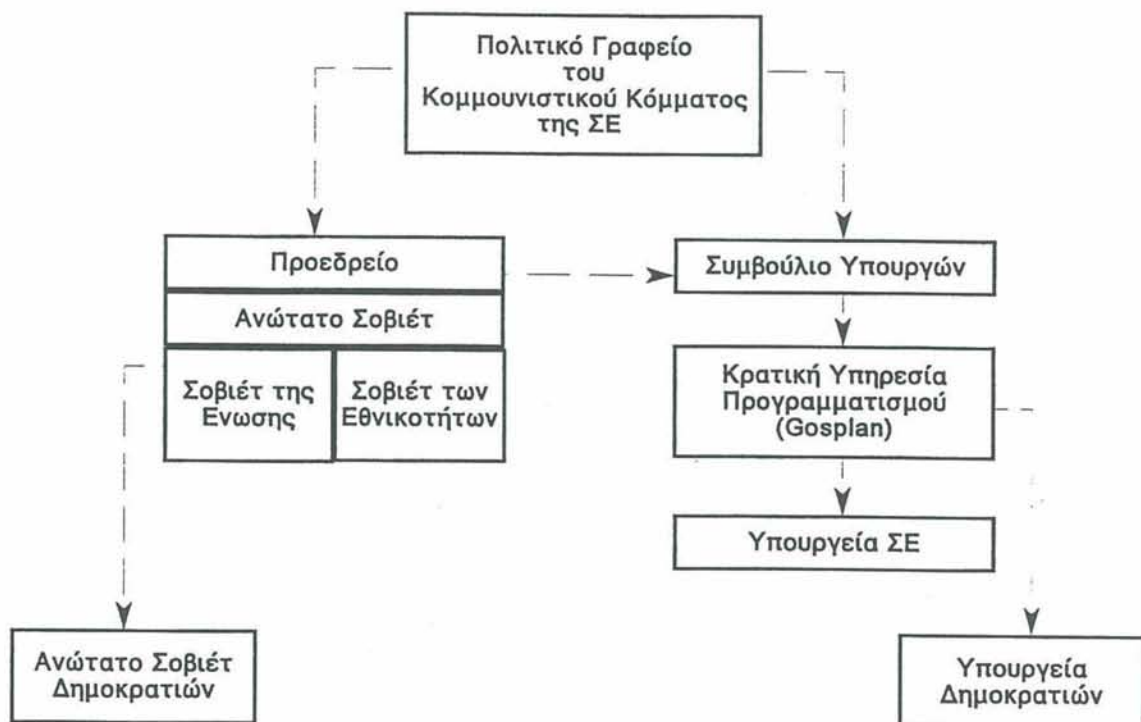
Η πείρα της ΕΣΣΔ - παρά το γεγονός ότι με το Σύνταγμα του 1936 αντικαταστάθηκε η εκλογική παραγωγική μονάδα από την εδαφική - αναδεικνύει σημαντικά στοιχεία για τη θεσμική κατοχύρωση της συμμετοχής και του ελέγχου των εργαζομένων στα όργανα εξουσίας. Από τις πρώτες αποφάσεις που πάρθηκαν αμέσως μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων τον Οκτώβρη του 1917, ήταν αυτή που αφορούσε το δικαίωμα της ανάκλησης των αιρετών αντιπροσώπων στα Σοβιέτ: *‘Οποιοδήποτε αιρετό όργανο ή σώμα αντιπροσώπων μπορεί να θεωρείται αληθινά δημοκρατικό και ότι πραγματικά αντιπροσωπεύει τη θέληση του λαού μόνο υπό τον όρο της ανάκλησης των εκλεγμένων από τους εκλογείς τους καθώς και αυτές που αφορούσαν την ελάττωση των αμοιβών των δημοσίων λειτουργών και των ανώτατων δημοσίων υπαλλήλων’* (Κροκίδη και Παπασταύρου, 2010).

Είναι επίσης σημαντικό να αναφερθούμε σε ορισμένα αριθμητικά στοιχεία για τη λειτουργία αυτών των θεσμών, που δείχνουν την εικόνα μιας πρωτόγνωρης συμμετοχής των μαζών στην πολιτική δράση. Σύμφωνα με στοιχεία του 1977, τα τοπικά όργανα εξουσίας (δηλαδή τα Σοβιέτ των αντιπροσώπων) ήταν πάνω από 50.000 σε όλη τη χώρα. Σε αυτά ήταν εκλεγμένοι πάνω από 2.200.000 αντιπρόσωποι, δηλαδή περίπου το 1% του συνολικού πληθυσμού της Σοβιετικής Ένωσης. Υπολογίζεται ότι μέσα σε 41 χρόνια, από το Σύνταγμα του 1936, πάνω από 25 εκατομμύρια άνθρωποι πήραν μέρος στα Σοβιέτ. Επίσης υπολογίζεται ότι στα όργανα λαϊκού ελέγχου που υπήρχαν στις παραγωγικές μονάδες, τις υπηρεσίες και τα κολχόζ και εκλέγονταν κάθε 2 χρόνια από τις συνελεύσεις των εργαζομένων, έπαιρναν μέρος περίπου 9,2 εκατομμύρια εργαζόμενοι. Σημαντικές επίσης είναι οι αναφορές στο ρόλο και τα δικαιώματα των συνδικάτων των εργαζομένων, στον έλεγχο που είχαν δικαίωμα να ασκούν στην Επιτροπή Κρατικού Σχεδίου της ΕΣΣΔ (Gosplan), το δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας κλπ (Κροκίδη και Παπασταύρου, 2010).

Όσον αφορά το ανώτατο όργανο εξουσίας, αυτό εκλέγεται από κάτω προς τα πάνω, με μη μόνιμους και ανακλητούς εκπροσώπους, που δεν πρέπει να ξεκόβονται από την παραγωγή. Όπου χρειάζεται γίνεται απόσπαση κατά τη διάρκεια της θητείας τους ανάλογα με τις συγκεκριμένες ανάγκες. Οι αντιπρόσωποι, όπως λένε σήμερα, ‘βουλευτές’ δεν έχουν κανένα ιδιαίτερο οικονομικό προνόμιο από τη συμμετοχή τους στα όργανα εξουσίας. Από το ανώτατο όργανο ορίζονται η κυβέρνηση, οι επικεφαλής των διαφόρων εκτελεστικής αρμοδιότητας τομέων (υπουργεία, διευθύνσεις, επιτροπές κλπ.) (Κροκίδη και Παπασταύρου, 2010).

Τέλος, η οργάνωση και η δράση του Σοβιετικού κράτους έχουν σα βάση τους την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, την αιρετότητα όλων των οργάνων της κρατικής εξουσίας από τα κατώτερα έως τα ανώτερα, την ανακλητότητα των εκλεγμένων, τη λογοδοσία τους στο λαό, την υποχρέωση των κατώτερων οργάνων να εφαρμόζουν τις αποφάσεις των ανώτερων. Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός συνδυάζει την ενιαία καθοδήγηση με την πρωτοβουλία και τη δημιουργική δραστηριότητα των κατά τόπους οργάνων και με την ευθύνη του κάθε κρατικού οργάνου και αρμόδιου προσώπου για το έργο που τους ανατίθεται (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Εικόνα 15: Όργανα λήψης αποφάσεων στην ΕΣΣΔ

Πηγή: Bater (1980)

3.3 Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Βάση του οικονομικού συστήματος της ΕΣΣΔ, είναι η σοσιαλιστική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, που εγκαθιδρύθηκε και καθιερώθηκε με τη νίκη της μεγάλης Οκτωβριανής Σοσιαλιστικής Επανάστασης του 1917 και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ. Η εργατική τάξη σε συμμαχία με τους αγρότες κατάργησε την πολιτική εξουσία της αστικής τάξης και των τσιφλικάδων και με την κοινωνικοποίηση των βασικών μέσων παραγωγής στους κυριότερους τομείς της λαϊκής οικονομίας, κατάκτησε τις κύριες οικονομικές θέσεις της χώρας. Η εργατική τάξη στηριγμένη στη σοσιαλιστική ιδιοκτησία των βασικών αυτών τομέων της οικονομίας μετασημάτισε τη μικρή εμπορευματική παραγωγή προχωρώντας στη συνεταιριστικοποίηση στο μεγαλύτερο μέρος της (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Τα παραπάνω άλλαξαν ριζικά το βασικό σκοπό της παραγωγής που άρχισε να προσδιορίζεται από το βασικό νόμο του σοσιαλισμού, την εξασφάλιση δηλαδή της ευημερίας και της ολόπλευρης ανάπτυξης όλων των μελών της κοινωνίας με την πληρέστερη ικανοποίηση των διαρκώς αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών. Αυτό επιτυγχάνεται με την αδιάκοπη αύξηση και τελειοποίηση της κοινωνικής παραγωγής, που βασίζεται στα επιτεύγματα της επιστημο-τεχνικής προόδου. Ο νόμος αυτός, εκφράζει τα θεμελιακά πλεονεκτήματα της Σοβιετικής σοσιαλιστικής οικονομίας απέναντι στην καπιταλιστική, που σκοπό της έχει να αποκομίσει όλο και μεγαλύτερο κέρδος. Αντίθετα από την καπιταλιστική, η σοσιαλιστική οικονομία αναπτύσσεται σχεδιασμένα, χωρίς να προκαλούνται οικονομικές υφέσεις και κρίσεις. Αυτό εξασφαλίζει σταθερούς υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης για ολόκληρη τη λαϊκή οικονομία (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Η σοσιαλιστική ιδιοκτησία και μαζί με αυτήν, η επενέργεια του οικονομικού νόμου της σχεδιασμένης ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας, άνοιξαν για πρώτη φορά στην ιστορία, το δρόμο για την ανάπτυξη του συνόλου της οικονομίας κάτω από ένα ενιαίο κρατικό σχέδιο. Το σοβιετικό κράτος βοήθησε ώστε να αναπτύσσεται συνεχώς και συμμετρικά η λαϊκή οικονομία, παίρνοντας πολύ σοβαρά υπόψη τις ανάγκες της κοινωνίας και τα μέσα που αυτή διαθέτει, εφαρμόζοντας τους νόμους της κοινωνικής ανάπτυξης και καθοδηγούμενη από τη θεωρία του Μαρξισμού-Λενινισμού. Το κράτος τελειοποιεί τη διάρθρωση της κοινωνικής παραγωγής, με βάση την επιστημονική

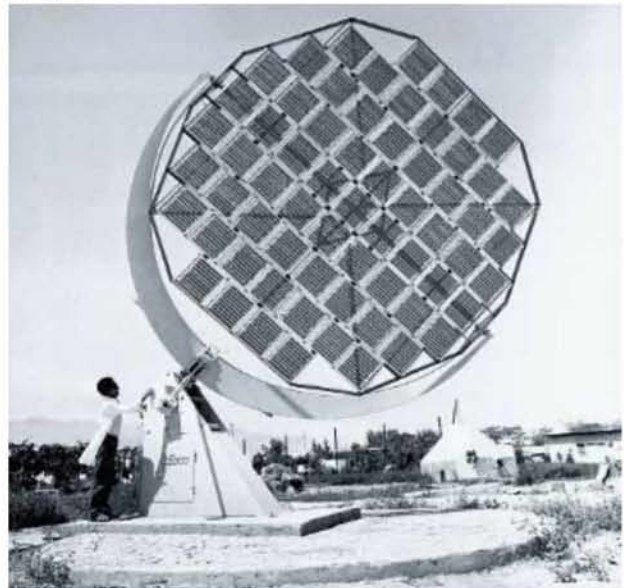

πρόβλεψη και το σχεδιασμό. Η διεύθυνση της λαϊκής οικονομίας στηρίζεται στις αρχές του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, που προϋποθέτει όπως αναφέραμε, τη συμμετοχή των εργαζομένων σε αυτή, μέσω των αιρετών οργάνων του κράτους, των κοινωνικών οργανώσεων, των παραγωγικών συμβουλίων που λειτουργούν σε κάθε επιχείρηση. Μορφή μαζικής συμμετοχής των εργαζομένων και στον οικονομικό σχεδιασμό και στη διεύθυνση της οικονομίας, είναι τα σχέδια υψηλών στόχων που συμβάλλουν στην ανάπτυξη των δημιουργικών δυνατοτήτων και της δραστηριότητας του λαού (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, έγινε η μαζική σοσιαλιστική άμιλλα που είναι εντελώς διαφορετική από τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό που εξοντώνει τους ανθρώπους και συνδέεται με την αναρχία και το αυθόρμητο της παραγωγής. Στην σοβιετική οικονομία εφαρμόστηκε η σοσιαλιστή αρχή της κατανομής του παραγόμενου πλούτου, ανάλογα με την παρεχόμενη εργασία (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Επιπλέον, η σχεδιασμένη ανάπτυξη της οικονομίας εξασφάλιζε την ορθολογιστική χωροδιάταξη των παραγωγικών δυνάμεων σε όλη την έκταση της χώρας. Στα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας έγιναν ριζικές αλλαγές στη χωροδιάταξη των παραγωγικών δυνάμεων που συνδέονται με την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής στις Ανατολικές περιοχές της χώρας, με τις πλούσιες φυσικές πηγές σιδηρούχων και μη σιδηρούχων μετάλλων, άνθρακα, πετρελαίου, φυσικού αερίου, ξυλείας και

Εικόνα 16: Αξιοποίηση της ηλιακής ενέργειας στην ΕΣΣΔ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

υδροηλεκτρικής ενέργειας. Πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η Ρωσία υστερούσε σε σύγκριση με τα βιομηχανικά αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη. Στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων, η Ρωσία είχε την 5^η θέση στον κόσμο και την 4^η στην Ευρώπη (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Το Δεκέμβριο του '20 στο 8^ο πανρωσικό συνέδριο των Σοβιέτ συζητήθηκαν τα πρώτα μέτρα για την ανασυγκρότηση της χώρας. Το συνέδριο αποφάσισε την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας και τον εξηλεκτρισμό της χώρας με βάση το Κρατικό Πλάνο Εξηλεκτρισμού, το Goelgorplan, το μεγαλόπνοο κατά το Λένιν, οικονομικό πλάνο. Ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση είχε απασχολήσει το Λένιν και το κόμμα των Μπολσεβίκων, η ορθολογική κατανομή του πληθυσμού, ως βασικός παράγοντας εξάλειψης των κοινωνικών διαφορών. Πίστευε ότι μια τέτοια κατανομή θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της ενεργειακής πολιτικής που θα συνέβαλλε στην ανάπτυξη όλων των περιοχών της χώρας και στην εξάλειψη των αντιθέσεων πόλης – υπαίθρου (Συμεωνίδου, 1995).

Το Goelgorplan αποτέλεσε την αρχή του προγραμματισμού και συναρτήθηκε με την ανάγκη νέων δικτύων συγκοινωνιών και μεταφορών. Με την κατάρτιση του πλάνου αυτού και με απόφαση του 10^{ου} συνεδρίου του κόμματος ιδρύθηκε το 1921 η Κρατική Επιτροπή Προγραμματισμού, το Gosplan. Ο φορέας αυτός επωμίστηκε την υλοποίηση των σχετικών με το Goelgorplan έργων και την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης. Το ίδιο έτος ο Λένιν υποστήριξε τη θέση του υπέρ της δρομολόγησης μαζικής παραγωγής μηχανικών μέσων ως την κατεξοχήν υλικοτεχνική βάση για την σοσιαλιστική οικονομική ανάπτυξη και ευημερία του λαού. Η ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας θα συνέβαλλε και στην αναδιοργάνωση της γεωργίας (Συμεωνίδου, 1995).

Από το 1922 έως και το 1926 εφαρμόστηκε η Νέα Οικονομική Πολιτική (NEΠ), η οποία συνιστούσε μια πολιτική προσωρινών εκχωρήσεων προς τον καπιταλισμό. Είχε ως βασικό στόχο να ανορθώσει τη βιομηχανία από τις καταστροφές του πολέμου και σε αυτήν τη βάση να διαμορφώσει σχέσεις με την αγροτική παραγωγή 'προσέλκυσης' των αγροτών στο συνεταιρισμό. Ένας αριθμός επιχειρήσεων παραχωρήθηκαν για χρήση σε καπιταλιστές (χωρίς να έχουν ιδιοκτησιακό δικαίωμα επί των επιχειρήσεων), αναπτύχθηκε το εμπόριο, ρυθμίστηκε η ανταλλαγή ανάμεσα στην αγροτική παραγωγή και την κοινωνικοποιημένη βιομηχανία με βάση το 'φόρο σε είδος'. Δόθηκε ακόμη η δυνατότητα στους αγρότες να διαθέτουν στην αγορά το υπόλοιπο μέρος της παραγωγής τους (Απόφαση 18^{ου} Συνεδρίου ΚΚΕ, 2009).

Η νέα φάση ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στα τέλη της δεκαετίας του 1920 επέτρεψε την αντικατάσταση της NEΠ από την πολιτική της 'επίθεσης του σοσιαλισμού ενάντια στον καπιταλισμό' με στόχο την πλήρη κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων. Άρθηκαν οι εκχωρήσεις προς τους καπιταλιστές και

αναπτύχθηκε η πολιτική της κολεκτιβοποίησης, δηλαδή της ολοκληρωτικής συνεταιριστικής οργάνωσης της αγροτικής οικονομίας και κυρίως στην αναπτυγμένη μορφή της, στα κολχόζ. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκαν (αν και περιορισμένα) και τα σοβχόζ, οι κρατικοί-σοσιαλιστικοί οργανισμοί στην αγροτική παραγωγή που στηρίζονταν στην εκμηχάνιση της παραγωγής, ενώ το σύνολο του προϊόντος τους ήταν κοινωνική ιδιοκτησία (Απόφαση 18^{ου} Συνεδρίου ΚΚΕ, 2009).

Πίνακας 2: Ειδικό βάρος του σοσιαλιστικού τομέα στην οικονομία της ΕΣΣΔ (%)

	1928	1937	1976
Στο εθνικό εισόδημα	44,0	99,1	100
Στη βιομηχανική παραγωγή	82,4	99,8	100
Στη συνολική παραγωγή της αγροτικής οικονομίας	3,3	98,5	100
Στη λιανική διάθεση εμπορευμάτων από τις εμπορικές επιχειρήσεις	76,4	100	100

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978), (Ιδία επεξεργασία)

Από το 1928 έως και το 1990, καθιερώθηκε ο θεσμός των πεντάχρονων πλάνων τα οποία ήταν συνολικά 12. Τα πλάνα αυτά ήταν δεσμευτικά αφού θεσμοθετούσαν τις βασικές κατευθύνσεις για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλης της επικράτειας. Επρόκειτο για πλάνα τα οποία καταρτίζονταν με βάση το νόμο της ισόμετρης ανάπτυξης της οικονομίας, και την ανάγκη εξάλειψης των κοινωνικών αντιθέσεων, ικανοποίησης των λαϊκών αναγκών και βαθέματος των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής. Οι βασικοί άξονες του πεντάχρονου πλάνου καταρτίζονταν από την Κρατική Επιτροπή Σχεδίου του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ (Gosplan). Οι άξονες αυτοί καθόριζαν μια σειρά από επιδιωκόμενους δείκτες, ‘ποσοτικούς’ (όγκος παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων, ή βασικών κλάδων της οικονομίας, ρυθμοί αύξησης του εθνικού προϊόντος κλπ) και ‘ποιοτικούς’ (ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, ποιοτικές προδιαγραφές προϊόντων, ελάττωση του κόστους κλπ). Στη συνέχεια το σχέδιο εξειδικευόταν σε επίπεδο κλάδου, οικονομικής περιοχής, παραγωγικής ενότητας και επιχείρησης, παίρνοντας έτσι την τελική του μορφή (Συμεωνίδου, 1995).

Οι βασικότεροι συντελεστές των πεντάχρονων πλάνων, όπως αναγνωρίστηκαν στην αρχή της θεσμοθέτησής τους, ήταν οι εξής:

- Μέγεθος και διάρθρωση της παραγωγής
- Απόδοση
- Ύψος επενδύσεων
- Αξία παραγωγής
- Σχηματισμός και διάθεση κεφαλαίου
- Κόστος μεταφορών
- Εργατικό δυναμικό, αμοιβή και παραγωγικότητα εργασίας
- Κόστος παραγωγής, τιμές

(Συμεωνίδου, 1995)

Στα προπολεμικά πεντάχρονα (1929-40) που αποτελεί και την περίοδο μελέτης, επιτυγχάνεται σημαντική ανάπτυξη της βιομηχανίας και της αγροτικής οικονομίας. Η σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση, η κολεκτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας και η πολιτιστική επανάσταση εξασφαλίζουν στην ΕΣΣΔ τη 2^η θέση στον κόσμο και την 1^η στην Ευρώπη, στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων. Αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης, ήταν να δημιουργηθεί σύγχρονη βιομηχανία

και να ενισχυθεί έτσι η κρατική-κοινωνική ιδιοκτησία που αποτελεί τη βάση της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας. Η κολεκτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας, είχε σαν αποτέλεσμα τη συνένωση εκατομμυρίων μικρών ατομικών νοικοκυριών. Εξαλείφτηκε έτσι, η τελευταία εκμεταλλεύτρια τάξη, οι κουλάκοι και προωθήθηκε η νίκη του σοσιαλισμού στην ύπαιθρο. Στα κολχόζ και τα σοβχόζ πραγματοποιούνταν τώρα το βασικό μέρος της αγροτικής παραγωγής. Οι ανάγκες της αγροτικής οικονομίας και του αγροτικού πληθυσμού αποτέλεσαν το κίνητρο για την ανάπτυξη της οικονομίας. Το πέρασμα στη μεγάλης κλίμακας σοσιαλιστική παραγωγή, που βασίζεται στην τεχνική πρόοδο εξασφάλισε, στο χρονικό διάστημα 1913-1940, την αύξηση της ολικής αγροτικής παραγωγής κατά 1,4 φορές, και του ενεργειακού της δυναμικού κατά 2

Εικόνα 17: Ναυπηγείο στην ΕΣΣΔ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

φορές. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930-40, η ΕΣΣΔ μπήκε σε νέο στάδιο ανάπτυξης, με σημαντικά επιτεύγματα σε όλες τις πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Όμως όταν άρχισε ο 2^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος, η ΕΣΣΔ αναγκάστηκε να προσαρμόσει, για ένα μικρό χρονικό διάστημα, την οικονομία της χώρας στις ανάγκες του πολέμου, δημιουργώντας μια καλά οργανωμένη πολεμική βιομηχανία, που έδωσε τη δυνατότητα να εφοδιαστεί ο Σοβιετικός Στρατός με σύγχρονο οπλισμό (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Εικόνα 18: Μεγάλη κλωστοϋφαντουργική μονάδα στην ΕΣΣΔ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

3.4 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ - ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

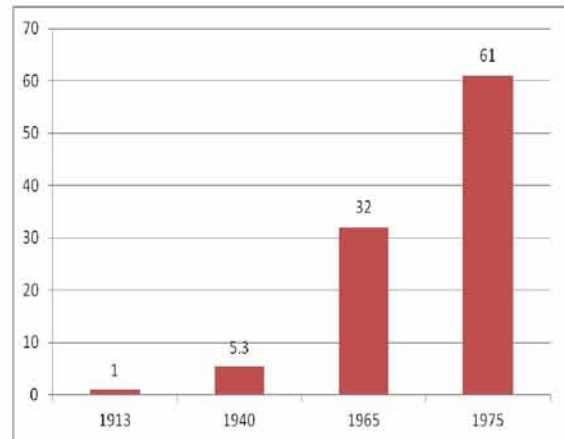
Τα επιτεύγματα του σοσιαλισμού για την εργατική τάξη και τα άλλα λαϊκά στρώματα είναι αποτέλεσμα της φύσης του σοσιαλισμού, των ενδογενών δυνατοτήτων ανάπτυξης του ίδιου του συστήματος. Δυνατοτήτων που προκύπτουν από το γεγονός της αντικατάστασης της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής από την κοινωνική ιδιοκτησία σ' αυτά. Ο σοσιαλισμός, κοινωνικοποιώντας τα μέσα παραγωγής, κοινωνικοποιεί και τα αποτελέσματά της, τον παραγόμενο από τους άμεσους παραγωγούς πλούτο και τον θέτει σε όφελος ολόκληρης της κοινωνίας. Παράγει, όχι με κίνητρο το κέρδος, αλλά για την ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας και των ανθρώπων που παράγουν, άρα καρπώνονται οι ίδιοι τον πλούτο τους. Ταυτόχρονα, η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής δίνει τη δυνατότητα της ανάπτυξης της οικονομίας μέσω του πανεθνικού σχεδιασμού, σε συνδυασμό με την κινητοποίηση από το κόμμα της εργατικής τάξης, του λαού, για την καθολική συμμετοχή του στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας και την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας με τη συνεχή πρόοδο στην επιστήμη και την τεχνική και την εφαρμογή των αποτελεσμάτων στην παραγωγή. Αποκαθίστανται οι αναλογίες ανάμεσα στους τομείς και τους διάφορους κλάδους της οικονομίας, δεν υπάρχουν φαινόμενα κρίσης, διευρύνονται συνεχώς οι ανάγκες για παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων χωρίς διακοπή (Κρητικός, 2003).

Σ' αυτές τις δυνατότητες οφείλονται τα άλματα στην ανάπτυξη της ΕΣΣΔ συγκριτικά με την τσαρική Ρωσία. Η προεπαναστατική Ρωσία ήταν βασικά χώρα καθυστερημένη από την άποψη της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, με την αγροτική οικονομία να κατέχει ως τομέας υψηλότερη θέση συγκριτικά με τη βιομηχανία, αν και ο καπιταλισμός στη Ρωσία είχε περάσει στο μονοπωλιακό του στάδιο. Έτσι κατείχε την πέμπτη θέση στον κόσμο στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων και την τέταρτη

στην Ευρώπη. Λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έφτασε στη δεύτερη θέση στον κόσμο και στην πρώτη στην Ευρώπη. Ο πόλεμος κατέστρεψε το 30% του εθνικού πλούτου της ΕΣΣΔ, αλλά μέσα σε πέντε χρόνια από τον τερματισμό του, το 1950, το εθνικό εισόδημα έφτασε στα 164% του επιπέδου του 1940, η βιομηχανική παραγωγή στα 172% και η αγροτική στα 99%. Η ΕΣΣΔ, ακόμη και στην εικοσιτετράχρονη, πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πορεία της, πραγματοποίησε άλματα αιώνων στη βιομηχανική και οικονομική της ανάπτυξη. Αν στα 1913 το εθνικό εισόδημα της Ρωσίας ήταν 1 (μια μονάδα), στα 1940 έγινε 5,3, ενώ στα 1965 έγινε 32, και στα 1975 έγινε 61 όπως βλέπουμε και στην εικόνα 19 (Κρητικός, 2003).

Το εθνικό εισόδημα της ΕΣΣΔ αυξανόταν κατά 8,1%, ενώ των ΗΠΑ κατά 3,2%, σε ετήσια βάση, κατά μέσο όρο στην περίοδο 1951-1975. Η βιομηχανική παραγωγή αυξανόταν στην ΕΣΣΔ κατά 9,6%, ενώ στις ΗΠΑ κατά 3,8%. Η αγροτική παραγωγή στην ΕΣΣΔ αυξανόταν κατά 3,4%, ενώ στις ΗΠΑ κατά 1,7%. Ακόμη και στην περίοδο 1981-1985, κατά την οποία υπήρχαν εκτιμήσεις από την ίδια την ΕΣΣΔ για προβλήματα και καθυστερήσεις στην οικονομική ανάπτυξη, η μέση ετήσια αύξηση του εθνικού της εισοδήματος ήταν 3,1%, ενώ στις ΗΠΑ ήταν 2,5% (Κρητικός, 2003).

Εικόνα 19: Η αύξηση του εθνικού εισοδήματος της ΕΣΣΔ (1913=1)

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978), (Ιδία επεξεργασία)

Πίνακας 3: Βασικοί δείκτες ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας (1913 =1)

	1940	1950	1965	1975
Συνολικό κοινωνικό προϊόν	5,1	8,2	29	56
Εθνικό εισόδημα	5,3	8,8	32	61
Βασικό παραγωγικό κεφάλαιο όλων των κλάδων της λαϊκής οικονομίας	2,6	3,3	13	30
Συνολική βιομηχανική παραγωγή συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής μέσω παραγωγής	7,7	13	61	131
Συνολική αγροτική παραγωγή	1,4	1,4	2,5	3,2
Διακίνηση φορτίων με όλα τα μεταφορικά μέσα	3,9	5,7	22	41
Επενδύσεις	5,7	11	50	100
Παραγωγικότητα της εργασίας στη βιομηχανία	3,8	5,5	14	24,7
Παραγωγικότητα της εργασίας στην αγροτική οικονομία	1,9	2,1	4	5,6
Παραγωγικότητα της εργασίας στις σιδηροδρομικές μεταφορές	2,9	3,2	8,6	13,6

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978), (Ίδια επεξεργασία)

Βεβαίως, αυτοί οι οικονομικοί δείκτες αποκαλύπτουν τις δυνατότητες της σοσιαλιστικής οικονομίας που αποτελεί το θεμέλιο κάλυψης των ολοένα αυξανόμενων αναγκών των εργατών, όλων των λαϊκών ανθρώπων. Αλλά οι ίδιες οι κατακτήσεις τους είναι αυτές που φανερώνουν ότι πραγματικά ο σοσιαλισμός αναπτύσσεται και παράγει για το δικό τους όφελος (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Στην περίοδο που εξετάζουμε, 1917 – 1940, η Σοβιετική εξουσία γενικά σημείωσε επιτυχίες. Πραγματοποίησε τον εξηλεκτρισμό και την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, την επέκταση των μεταφορών, την εκμηχάνιση μεγάλου μέρους της αγροτικής παραγωγής. Ξεκίνησε τη σχεδιοποιημένη παραγωγή και πέτυχε θαυμαστικούς ρυθμούς ανάπτυξης της σοσιαλιστικής βιομηχανικής παραγωγής. Κατέκτησε εγχώρια

Εικόνα 20: Αμπελώνας στην Ουκρανία σε κολχόζ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

παραγωγική δυνατότητα για όλους τους βιομηχανικούς κλάδους. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί (κολχόζ) και τα κρατικά αγροκτήματα (σοβχόζ), και έτσι μπήκαν οι βάσεις για την επέκταση και την κυριαρχία των σοσιαλιστικών σχέσεων στην αγροτική παραγωγή. Πραγματοποίησε την 'πολιτιστική επανάσταση'. Άρχισε η διαμόρφωση μιας νέας γενιάς κομμουνιστών ειδικών και επιστημόνων. Το σημαντικότερο είναι ότι πραγματοποιήθηκε η ολοκληρωτική κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, με την κατάργηση της μίσθωσης ξένης εργατικής δύναμης, δηλαδή διαμορφώθηκαν οι βάσεις για το νέο κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό (Κρητικός, 2003).

Σαν αποτέλεσμα έχουμε:

- Ισχυρή άνοδο της παραγωγής, τόσο στον τομέα της βιομηχανίας, όσο και στον τομέα των δασικών κλάδων της αγροτικής οικονομίας.
- Οριστική νίκη, με βάση αυτή την άνοδο του σοσιαλιστικού συστήματος οικονομίας, ενάντια στο καπιταλιστικό σύστημα, τόσο στη βιομηχανία όσο και στην αγροτική οικονομία, μετατροπή του σοσιαλιστικού συστήματος σε μοναδικό σύστημα όλης της λαϊκής οικονομίας, εκτόπιση των καπιταλιστικών στοιχείων από όλες τις σφαίρες της λαϊκής οικονομίας.
- Οριστική αποχώρηση της καταπληκτικής πλειοψηφίας των αγροτών που ήταν ατομικοί νοικοκυραίοι από το μικροεμπορευματικό ατομικό νοικοκυριό, συνένωσή τους σε συλλογικά νοικοκυριά με βάση τη συλλογική δουλειά και τη συλλογική ιδιοκτησία πάνω στα μέσα παραγωγής, πλήρεια νίκη του συλλογικού νοικοκυριού ενάντια στο μικροεμπορευματικό ατομικό νοικοκυριό.
- Αναπτυσσόμενο προτσές παραπέρα επέκτασης των κολχόζ σε βάρος των ατομικών αγροτικών νοικοκυριών, που έτσι ο αριθμός τους πέφτει από μήνα σε μήνα και που μετατρέπονται στην ουσία σε βοηθητική δύναμη των κολχόζ και των σοβχόζ.

(Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978)

Είναι ευνόητο ότι αυτή η ιστορική νίκη ενάντια στους εκμεταλλευτές δεν μπορούσε να μη φέρει ριζική καλυτέρευση στην υλική κατάσταση και στην όλη ζωή των εργαζομένων.

Η εξάλειψη των παρασιτικών τάξεων οδήγησε στην εξαφάνιση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Η δουλειά του εργάτη και του αγρότη απαλλάχτηκε από την

εκμετάλλευση. Τα εισοδήματα που απομυζούσαν οι εκμεταλλευτές από τη λαϊκή εργασία παραμένουν πλέον στα χέρια των εργαζομένων και χρησιμοποιούνται, εν μέρει για την επέκταση της παραγωγής και την προσέλκυση στην παραγωγή καινούργιων τμημάτων εργαζομένων, και εν μέρει για την άμεση αύξηση των εισοδημάτων των εργατών και των αγροτών (βλ. πίνακα 4) (www.rizospastis.gr).

Επιπλέον, εξαφανίστηκε η ανεργία, η μάστιγα της εργατικής τάξης. Αν στις αστικές χώρες εκατομμύρια άνεργοι υποφέρουν από την ανέχεια και τα βάσανα γιατί δεν υπάρχει δουλειά, στην ΕΣΣΔ δεν υπήρχαν πια εργάτες, που να μην έχουν δουλειά και μεροκάματο (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Με την εξαφάνιση της υποδούλωσης στους κουλάκους εξαφανίστηκε και η αθλιότητα στο χωριό. *‘Ο κάθε αγρότης, κολχόζνικος ή ατομικός νοικοκύρης, είχε τη δυνατότητα να ζει ανθρώπινα, αρκεί μονάχα να θέλει να δουλέψει τίμια, αρκεί να μην τεμπελιάζει, να μην αλητεύει, να μην κατακλέβει το κολχόζνικο βίος’*. Η εξάλειψη της εκμετάλλευσης, η εξάλειψη της ανεργίας, στην πόλη, η εξάλειψη της αθλιότητας στο χωριό, αποτελούν τέτοιες ιστορικές κατακτήσεις στην υλική κατάσταση των εργαζομένων, που δεν μπορούν ούτε καν να τις ονειρευτούν οι εργάτες και οι αγρότες και των πιο ‘δημοκρατικών’ αστικών χωρών (βλ. Πίνακα 3.4) (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Πίνακας 4: Αύξηση του πραγματικού εισοδήματος του πληθυσμού (1913=1)

	1940	1965	1970	1975
Αύξηση του πραγματικού εισοδήματος των εργατών της βιομηχανίας και της οικοδόμησης, (υπολογίζοντας την εξάλειψη της ανεργίας και τη μείωση του ημερήσιου χρόνου εργασίας), κατά μέσο όρο ανά εργαζόμενο	2,7	6,4	8,0	9,4
Αύξηση του πραγματικού εισοδήματος των αγροτών κατά μέσο όρο ανά εργαζόμενο	2,3	7,8	11,2	>13

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978), (Ιδία επεξεργασία)

Με βάση αυτές τις επιτυχίες έχουμε στην περίοδο που εξετάζουμε:

- Αύξηση του εθνικού εισοδήματος από 35 δισεκατομμύρια ρούβλια το 1930, σε 50 δισεκατομμύρια το 1933. Και μια που το ποσοστό των καπιταλιστικών στοιχείων μαζί και των προνομιούχων επιχειρηματιών στο εθνικό εισόδημα είναι λιγότερο από 0,5% σχεδόν όλο το εθνικό εισόδημα κατανέμεται ανάμεσα

στους εργάτες και τους υπαλλήλους, στους εργαζόμενους αγρότες, στους συνεταιρισμούς και στο κράτος.

- Αύξηση του μέσου χρονιάτικου μισθού των εργατών της βιομηχανίας από 991 ρούβλια το 1930, σε 1.519 ρούβλια το 1933.
- Αύξηση του ταμείου των κοινωνικών ασφαλίσεων των εργατών και των υπαλλήλων από 1 δισεκατομμύριο 810 εκατομμύρια ρούβλια το 1930, σε 4 δισεκατομμύρια 610 εκατομμύρια ρούβλια το 1933.
- Πέρασμα στην 7ωρη εργάσιμη μέρα σ' όλη τη βιομηχανία επιφανείας.
- Βοήθεια του κράτους στους αγρότες, με την οργάνωση 2.860 μηχανοτραχτερικών σταθμών, πράγμα που απαίτησε να επενδυθούν 2 δισεκατομμύρια ρούβλια.
- Βοήθεια του κράτους στους αγρότες με την παροχή πιστώσεων στα κολχόζ, που φτάνουν το 1 δισεκατομμύριο 600 εκατομμύρια ρούβλια.
- Βοήθεια του κράτους στους αγρότες με την παροχή πιστώσεων σε σπόρο και σε είδη διατροφής, που φτάνουν, στο διάστημα της περιόδου που εξετάζουμε, τα 262 εκατομμύρια πούτια δημητριακά.
- Βοήθεια του κράτους στους οικονομικά αδύνατους αγρότες με την παροχή φορολογικών και ασφαλιστικών διευκολύνσεων, που το συνολικό ποσό τους φτάνει τα 370 εκατομμύρια ρούβλια.

(www.rizospastis.gr)

Όσο για την εκπολιτιστική ανάπτυξη της χώρας, έχουμε στην περίοδο που εξετάζουμε:

- Εφαρμογή της γενικής υποχρεωτικής δημοτικής εκπαίδευσης σ' όλη την ΕΣΣΔ και ανέβασμα του ποσοστού των εγγραμμάτων από 67% στα τέλη του 1930, σε 90% στα τέλη του 1933.

Εικόνα 21: Υπαίθριο κινούμενο σχολείο για τα παιδιά αγροτών (1920)

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

- Αύξηση του αριθμού των μαθητών στα σχολεία όλων των βαθμών από 14 εκατομμύρια 358 χιλιάδες το 1929, σε 26 εκατομμύρια 419 χιλιάδες το 1933. Αύξηση του αριθμού των παιδιών της προσχολικής αγωγής από 838 χιλιάδες το 1929, σε 5 εκατομμύρια 917 χιλιάδες το 1933.
- Αύξηση του αριθμού των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, γενικών και ειδικών, από 91 το 1914, σε 600 το 1933.
- Αύξηση του αριθμού των ινστιτούτων για επιστημονικές έρευνες από 400 το 1929, σε 840 το 1933.
- Αύξηση του αριθμού των λεσχών από 32 χιλιάδες το 1929, σε 54 χιλιάδες το 1953.
- Αύξηση του αριθμού των κινηματογράφων, των κινηματογραφικών εγκαταστάσεων στις λέσχες και των κινητών κινηματογράφων από 9.800 το 1929, σε 29.200 το 1933 (βλ. εικόνας 21 και 23).

(www.rizospastis.gr)

Δε θα είναι ανώφελο ίσως να σημειώσουμε ότι το ποσοστό των εργατών που φοιτούσαν στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα έφτανε στην ΕΣΣΔ το 51,4%, και το ποσοστό των εργαζομένων αγροτών το 16,5%, ενώ στη καπιταλιστική Γερμανία, λόγω χάρη, το ποσοστό των εργατών στους σπουδαστές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ήταν στο σχολικό έτος 1932-33 μονάχα 3,2% και το ποσοστό των μικρών αγροτών μονάχα 2,4% (www.rizospastis.gr).

Εικόνα 22: Παραθεριστικό κέντρο στην ΕΣΣΔ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική
Εγκυκλοπαίδεια (1978)

Εικόνα 23: Φοιτητές σε δωμάτιο μέτρησης ραδιενέργειας, κάνουν υπολογισμούς μετρήσεων

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική
Εγκυκλοπαίδεια (1978)

Χάρτης 1: Πολιτικός –Διοικητικός χάρτης της ΕΣΣΔ

Χάρτης 2: Γεωφυσικός χάρτης της ΕΣΣΔ

Χάρτης 3: Χρήσιμα ορυκτά στην ΕΣΣΔ

Χάρτης 4: Οι λαοί της ΕΣΣΔ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οικιστική Ανάπτυξη και Πολεοδομία στην ΕΣΣΔ

---

4. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

4.1 ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1918-1930]

Η μεγάλη Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, στη γη και στη μεγάλη ακίνητη περιουσία στις πόλεις, καθώς επίσης και με τον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας, καθόρισε ένα ριζικά νέο, ανταποκρινόμενο στα συμφέροντα του λαού, στάδιο ανάπτυξης της πολεοδομίας, της οικιστικής ανάπτυξης και της αρχιτεκτονικής. Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμόρφωσε η επανάσταση, επέτρεψαν να λυθούν μεγάλα πολεοδομικά προβλήματα και ταυτόχρονα έθεσαν την ανάγκη δημιουργίας νέων τύπων κατοικιών αλλά και δημόσιων κτιρίων που δεν υπήρχαν προηγουμένως (μεγάλων πολιτισμού, εργατικών λεσχών, παιδικών σταθμών κλπ) (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Η αρχή της σοβιετικής πολεοδομίας ανάγεται στο 1918. Το έτος αυτό η γη με διάταγμα του κόμματος των Μπολσεβίκων περιήλθε στην κυριότητα του κράτους. Ήδη στα 1918-1919 είχαν δημιουργηθεί και τα πρώτα αρχιτεκτονικά γραφεία στη Μόσχα και στην Πετρούπολη με σκοπό την εκπόνηση σχεδίων για την βελτίωση της πολεοδομίας τους και την ανοικοδόμηση που θα ακολουθούσε. Παράλληλα άρχισαν εργασίες για την κατάρτιση γενικού σχεδίου του Γιαροσλάβλ, καθώς και άλλων πόλεων (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Ωστόσο στα δύσκολα χρόνια του εμφυλίου πολέμου 1918 – 1920, η δημιουργική δράση των αρχιτεκτόνων, περιορίστηκε κυρίως στην κατάρτιση σχεδίων, στην εφαρμογή του σχεδίου για την προπαγάνδα με μνημεία και την συμμετοχή στους διαγωνισμούς ανάδειξης των καλύτερων σχεδίων για μεγάλα δημόσια κτίρια ‘νέου τύπου’. Δεν υπήρχε κάποια νέα συνθετική εικόνα παρά μόνο μια ανάδειξη παλιού-καινούργιου (Kopp,1976). Επίσης δεν υπήρχε κανένας φορέας για προγράμματα δόμησης και, γενικότερα, ανάπτυξης, μέχρι την έναρξη εφαρμογής του Goelgorplan, του προγράμματος για τον εξηλεκτρισμό της χώρας, και την ίδρυση του Gosplan. Το Goelgorplan σήμανε την αρχή της εγκατάστασης νέων βιομηχανικών μονάδων και την αρχή δημιουργίας νέων οικισμών και πόλεων. Η εφαρμογή του σχεδίου αυτού θα συνέβαλλε, σύμφωνα με τις απόψεις του Λένιν, στην ανάπτυξη της χώρας, μέσω της επίλυσης του προβλήματος κατανομής του εργατικού δυναμικού. Πρόκειται για την

αρχή της περιόδου εφαρμογής της ‘Νέας Οικονομικής Πολιτικής’ (ΝΕΠ) η οποία κάλυψε κυρίως το διάστημα 1922-1926. Το διάστημα αυτό χαρακτηρίστηκε ως περίοδος επανόρθωσης, εξυγίανσης, ανοικοδόμησης. Η πολιτική των Μπολσεβίκων, εστιάστηκε στην ανακατανομή και επαναλειτουργία βιομηχανικών εγκαταστάσεων στις πόλεις (τέτοιες εγκαταστάσεις υπήρχαν κυρίως στο ευρωπαϊκό τμήμα της ΕΣΣΔ), καθώς και στην κατασκευή νέων σ’ αυτές, εφόσον εκεί υπήρχε συσσωρευμένο εργατικό δυναμικό και σχετικές δυνατότητες στέγασης (Συμεωνίδου, 1995).

Με την εφαρμογή του Goelgorplan οι πρώτοι οικισμοί αναπτύχθηκαν κοντά στη Μόσχα -που ήταν και η νέα πρωτεύουσα- και στο Λένινγκραντ (Αγία Πετρούπολη). Ταυτόχρονα άρχισε και η μαζική παραγωγή κατοικιών, τόσο στους νέους οικισμούς όσο και στις παλιές πόλεις όπου υπήρχε μεγάλη ζήτηση, με φορέα το κεντρικό κράτος (Συμεωνίδου, 1995).

Η εγκατάσταση βιομηχανιών γύρω από μεγάλες πόλεις και η δημιουργία νέων βιομηχανικών οικισμών στήριξαν μια διαδικασία που χαρακτήρισε την περίοδο 1925-1929 ως περίοδο βιομηχανικής ανάπτυξης, και που, στις γενικές της αρχές, συνεχίστηκε μέχρι το 1935. Η διαδικασία αυτή αποτέλεσε γνώρισμα κυρίως της Ρωσικής Δημοκρατίας όπου υπήρχε επαρκές, σε κάποιο βαθμό, δίκτυο συγκοινωνιών και μεταφορών. Στην περίοδο του πρώτου πενταετούς (1928-1932) συμπληρωνόταν ακόμα το δίκτυο που είχε προγραμματιστεί για τη Ρωσία πριν τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο (Cooke, 1978).

Μπορούμε να πούμε πως ο σχεδιασμός των νέων οικισμών δέχτηκε κάποιες επιρροές από τους μελετητές της Δυτικής Ευρώπης. Η εφαρμογή του Goelgorplan ενίσχυσε την ιδέα της κηπούπολης, διαφοροποιημένης, όμως, από το μοντέλο του Howard και προσαρμοσμένης στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Η χωροθέτηση των οικισμών έπρεπε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις παραγωγής. Το 1922 η κηπούπολη ‘των ελεύθερων εργαζομένων’ αποτέλεσε πρότυπο με ευρεία απήχηση (εκπρόσωπος ο Semenov). Η πρώτη κηπούπολη των 500 κατοίκων οικοδομήθηκε κοντά στη Μόσχα (Sprague, 1974) . Στη δημιουργία τέτοιων πόλεων συνέβαλαν και ειδικά μέτρα για την κατοικία. Παρά την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, σε όλο το διάστημα της ΝΕΠ επιτρεπόταν η ανέγερση ιδιόκτητων κατοικιών με βάση κάποιους περιορισμούς (Cooke, 1978).

Οι αυξημένες ανάγκες στις πόλεις, κυρίως στον τομέα των τροφίμων, συνέβαλαν σχετικά νωρίς στην υιοθέτηση του νέου τύπου αγροτικών επιχειρήσεων, επομένως και οικισμών. Πρόκειται για τα κολχόζ, αργότερα δε και τα σοβχόζ (τα δεύτερα άμεσα ενταγμένα στην κοινωνικοποιημένη παραγωγή). Η κολεκτιβοποίηση ως νέα μορφή παραγωγής άρχισε να εισχωρεί και ως νέα μορφή οργάνωσης όλων των τομέων της κοινωνικής ζωής, αποδυναμώνοντας βαθμιαία την ιδέα της κηπούπολης στην αρχική της επινοήση (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 24: Αίθουσα ζωγραφικής σε παιδικό σταθμό από κολχόζ

Πηγή: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978)

4.1.1 ΡΕΥΜΑΤΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

Από το 1926, τέλος της περιόδου εξυγίανσης, οι νέες συνθήκες παραγωγής αποτέλεσαν κίνητρο ενασχόλησης με θέματα οργάνωσης του χώρου, κυρίως με θέματα πολεοδομίας και κατασκευών. Ο Korpp χαρακτήρισε την περίοδο από το 1925 μέχρι το 1932 σαν ‘το πέρασμα’ από εκφραστικές μορφές στη σύνθετη έρευνα για νέο περιεχόμενο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας (Korpp, 1976). Ήταν η περίοδος που η κοινωνία αναζητούσε το νέο πλαίσιο ύπαρξης της. Και στην αναζήτηση αυτή οι αρχιτέκτονες έπαιξαν σημαντικό ρόλο μέσα βέβαια από τις καταλυτικές επιρροές του Μοντέρνου Κινήματος.

Το πρώτο πενταετές πλάνο (1928 – 1932), αποτέλεσε την αφετηρία του προγράμματος αστικής αναδόμησης. Στα πλαίσια του πλάνου αυτού ξέσπασε μια έντονη συζήτηση ανάμεσα στους φορμαλιστές και στους κονστρουκτιβιστές (βλ. κεφάλαιο 4.1.4). Η συζήτηση αυτή επηρέασε και ενίσχυσε την προσπάθεια για τον καθορισμό της μορφής της σοσιαλιστικής πόλης. Συγχρόνως, όμως, έδωσε το έναυσμα για τη σύσταση το 1932 της Πανρωσικής Ένωσης Προλεταρίων Αρχιτεκτόνων (VOPRA), Ένωσης με διαφορετικό προφίλ σε σύγκριση με τις προγενέστερες. Η νέα Ένωση επωμίστηκε την ευθύνη ανάπτυξης νέων ιδεών και αρχών για το σχεδιασμό των πόλεων και την υλοποίηση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού (Thomas, 1978). Πιο συγκεκριμένα, ο

σοσιαλιστικός ρεαλισμός δεν είναι τύπος ή στιλ καλλιτεχνικής έκφρασης. Είναι μέθοδος θεώρησης της πραγματικότητας από το δημιουργό, που θα μετουσιώσει τα βιώματά του ή τις εμπειρίες του σε τέχνη. Βαθαίνει μέσα στην πραγματικότητα και εκφράζει όχι μόνο εκείνο που φαίνεται, αλλά και εκείνο που δε φαίνεται, αλλά που ωστόσο υπάρχει. Βλέπει τον κόσμο στην εξελικτική του πορεία, ανακαλύπτει στοιχεία που κλείνουν μέσα τους το σπόρο του μέλλοντος και εφοδιάζει το δημιουργό με την ικανότητα να κάνει το έργο του όχι μόνο βιώσιμο και πέρα από την εποχή του, μα και να το αναδείξει σε ενεργό παράγοντα προόδου και διαμόρφωσης χαρακτήρων πιο κοινωνικών (σοσιαλιστικών) ανθρώπων. ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός είναι τέχνη στρατευμένη στην υπόθεση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού, διαποτίζεται από τη σοσιαλιστική ιδεολογία και την υλιστική - διαλεκτική αντίληψη της πραγματικότητας (Μηλιαρονικολάκη, 2010).

Συνοπτικά, στη Σοβιετική Ένωση του 1920-1930, υπήρξαν οι ακόλουθες τάσεις και ομάδες:

- Η Ένωση Νέων Αρχιτεκτόνων (ASNOVA) (1923),
- Ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων-Πολεοδόμων (ARU) (1928),
- Η Ένωση Σύγχρονων Αρχιτεκτόνων (OCA) που προήλθε από την διάσπαση της ASNOVA (1925),
- Η Ένωση των Προλεταρίων Αρχιτεκτόνων (VORPA) (1932).

(Σαρηγιάννης, 1988)

Είναι αρκετά δύσκολο να δει κανείς τον πραγματικό χαρακτήρα των παραπάνω οργανώσεων μιας και οι πηγές είναι κυρίως συγγραφείς με δεδομένες και συγκεκριμένες θέσεις επάνω στην ιστορία της ΕΣΣΔ ενώ τα αρχεία της Σοβιετικής Ένωσης είναι δυσπρόσιτα και ακόμη ανεξερεύνητα από τους μελετητές.

Κοινά ωστόσο σημεία για τις οργανώσεις αυτές ήταν :

- η προσπάθεια αναζήτησης νέων μορφών που να ταιριάζουν στη νέα Σοβιετική κοινωνία.
- η πραγματικά σύγχρονη αρχιτεκτονική κατεύθυνση που σε πολλά σημεία προηγείται χρονικά των δυτικοευρωπαϊκών κινήματων αλλά και του Bauhaus.

- η αντίληψη ότι μπορούν με τις νέες μορφές και τα κτηριολογικά προγράμματα να βοηθήσουν στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας (Σαρηγιάννης, 1988).

Από εκεί και πέρα αρχίζουν οι διαφορές τους, που αν δεχτούμε τις απόψεις του Korpp θα πρέπει να ήταν σε διάφορες κατευθύνσεις. Ακόμη, ο σοβιετικός συγγραφέας Higer το 1933 συνδέει την OCA με τον φονξιοναλισμό και τον κονστρουκτιβισμό και την ASNOVA με τον φορμαλισμό και τον ρασιοναλισμό, θέση που όμως δεν αποδέχεται ο Korpp (Σαρηγιάννης, 1988).

Στόχος της OCA ήταν η ενασχόληση με θέματα πρακτικής (όπως το πρόβλημα της κατοικίας και της χωροθέτησης βιομηχανίας), σε αντίθεση με την ASNOVA. Σημαντικό γεγονός στη δραστηριοποίηση των κονστρουκτιβιστών (OCA) ήταν η συμμετοχή της Ένωσής τους στην Επιτροπή Κατασκευών (Stroikom) της Ρωσικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. Το κεντρικό αυτό όργανο ανέλαβε το 1928 υπό τη διεύθυνση του Ginzburg τη μελέτη μεθόδων τυποποίησης της κατοικίας (Sprague, 1974). Για τις δύο αυτές Ενώσεις και την επίδραση τους στην αρχιτεκτονική θα δούμε στο κεφάλαιο 4.1.4.

Τα δύο βασικά ρεύματα πολεοδομικής έκφρασης, έμειναν τελικά στην ιστορία ως Πολεοδομιστές (Urbanistes) και Αποπολεοδομιστές (Desurbanistes).

Οι πρώτοι, με κύριο εκπρόσωπο τον Sabsovitch, μεταξύ άλλων, καθόριζαν το μέγιστο μέγεθος της πόλης στις 40.000-50.000 κατοίκους, και θεωρούσαν ότι οι νέες πόλεις θα συγκροτούσαν κοινοβιακές μονάδες των 4.000-10.000 κατοίκων, οι οποίες θα κατασκευάζονταν κοντά στα εργοστάσια που εξυπηρετούσαν, και δεν θα είχαν ούτε κέντρο, ούτε περιφέρεια, ούτε διαφοροποιημένες συνοικίες. Η κατανομή τους στο σύνολο του εδάφους θα πραγματοποιούσε προοδευτικά έναν από τους αντικειμενικούς σκοπούς που έθετε ο Ένγκελς στη σοσιαλιστική κοινωνία, δηλαδή την κατάργηση των αντιφάσεων

Εικόνα 25: Τυπικό σχέδιο της κατά στοιχείους δόμησης, 'πρότυπο' για τους Πολεοδομιστές (Ernst May – Σχέδιο για πράστιο στη Μόσχα)

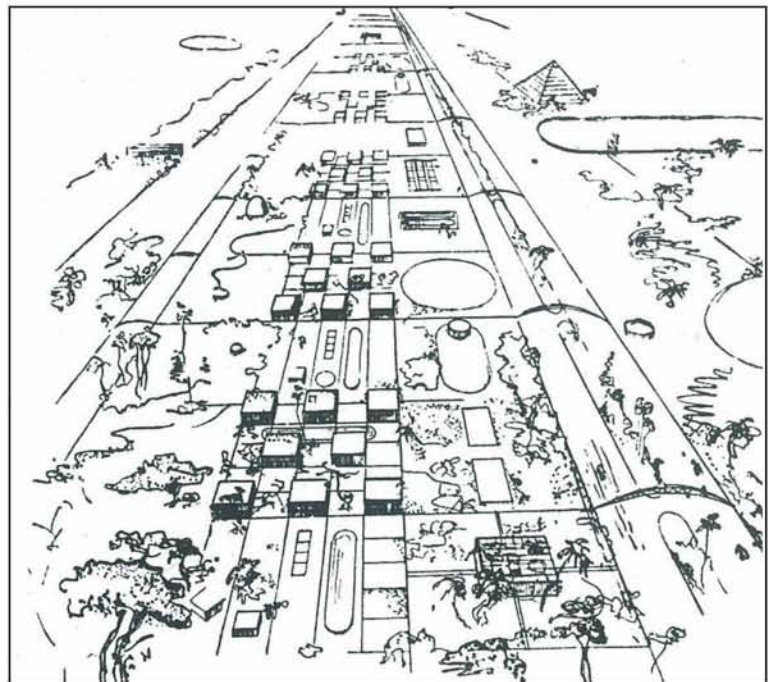
Πηγή: Σαρηγιάννης (2010)

ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Αυτό, θα γινόταν κατορθωτό, όπως υποστήριζαν, επειδή τα ‘σύνολα ζωής’, θα μπορούσαν να είναι τόσο βιομηχανικές όσο κι αγροτικές πόλεις, αφού οι εργάτες των κολεκτιβοποιημένων αγρών προβλεπόταν να ζουν σε ‘Αγροπόλεις’ (Agrovilles) (Kopp, 1976).

Σύμφωνα με τους Πολεοδομιστές, οι νέες πόλεις έπρεπε να γίνουν με σπίτια – κοινότητες, όμοια ή σχεδόν όμοια με τις προτάσεις του Kouzmine. Ο Sabsovitch πρότεινε ένα μοντέλο, όπου η κάθε οικιστική μονάδα κατεβαίνει στα 5-6 τετραγωνικά μέτρα, παραμένοντας πάντως ατομική. Κάθε κάτοικος των πόλεων θα έχει δικαίωμα σε μια τέτοια μονάδα, ανεξάρτητα από το αν είναι παντρεμένος ή εργένης, επειδή: *‘Στο σοσιαλιστικό τρόπο ζωής κάθε εργαζόμενος μπορεί να θεωρηθεί «εργένης» ή «παντρεμένος» αφού κάθε εργένης μπορεί να παντρευτεί αύριο ή κάθε παντρεμένος να χωρίσει, καθώς τότε δεν θα υπάρχουν τα σημερινά εμπόδια κι οι περιορισμοί που επιβάλλουν το ένα ή το άλλο. Το πρόβλημα της κατοικίας, κυρίως, αλλά και το πρόβλημα της εκπαίδευσης των παιδιών μέσα στην οικογένεια, δεν θα υπάρχουν. Καθώς όμως δεν θα υπάρχουν τέτοιου είδους εμπόδια, τίποτε δεν θα υποχρεώνει τον άντρα ή τη γυναίκα να ζουν μαζί... αφού όλα τα προβλήματα της καθημερινής ζωής θα λύνονται από το σοσιαλιστικό τρόπο ζωής’* (Kopp, 1976).

Από την άλλη, στις απόψεις των Απολεοδομιστών, δεν υπήρχε θέση για αριθμητικά μεγέθη και περιορισμούς στον πληθυσμό. Εκπρόσωποι του ρεύματος αυτού ήταν οι Ginzburg και Ochitovitch. Η πόλη με βάση τους παραπάνω, έπαυε να αντιμετωπίζεται ως απομονωμένη και αυτόνομη ενότητα. Τους δύο ανεξάρτητους πόλους της ύπαιθρου και της πόλης, διαδεχόταν ένα ενιαίο

Εικόνα 26: Η σχεδιαστική απόδοση της ‘ζώνης κατοικίας’ από τον Ι. Leonidov (1930). Σχέδια των Απολεοδομιστών

Πηγή: Καρύδης (2006)

Εικόνα 27: Σχέδιο για τη νέα πόλη Zaporozjje στην Ουκρανία (1929-1932) οργανωμένη κατά τις αρχές της γραμμικής πόλης των Απολεοδομιστών

Πηγή: Καρύδης (2006)

γεωγραφικής κατανομής: *‘Όχι πια πόλεις, όχι πια ύπαιθρος. Εγκατάσταση νέων βιομηχανιών σε όλο το μήκος και πλάτος της χώρας, κοντά στις πηγές των πρώτων υλών. Μια τέτοια «διάλυση» των επιχειρήσεων συνεπάγεται μια αντίστοιχη «διάλυση» των κατοικημένων περιοχών. Κάτι τέτοιο σημαίνει το τέλος της μικρής ή μεγάλης πληθυσμιακής συσσώρευσης, το τέλος των πλατειών και των δρόμων, το τέλος όλης της κλασσικής σύλληψης του αστικού τοπίου’* (Kopp, 1976).

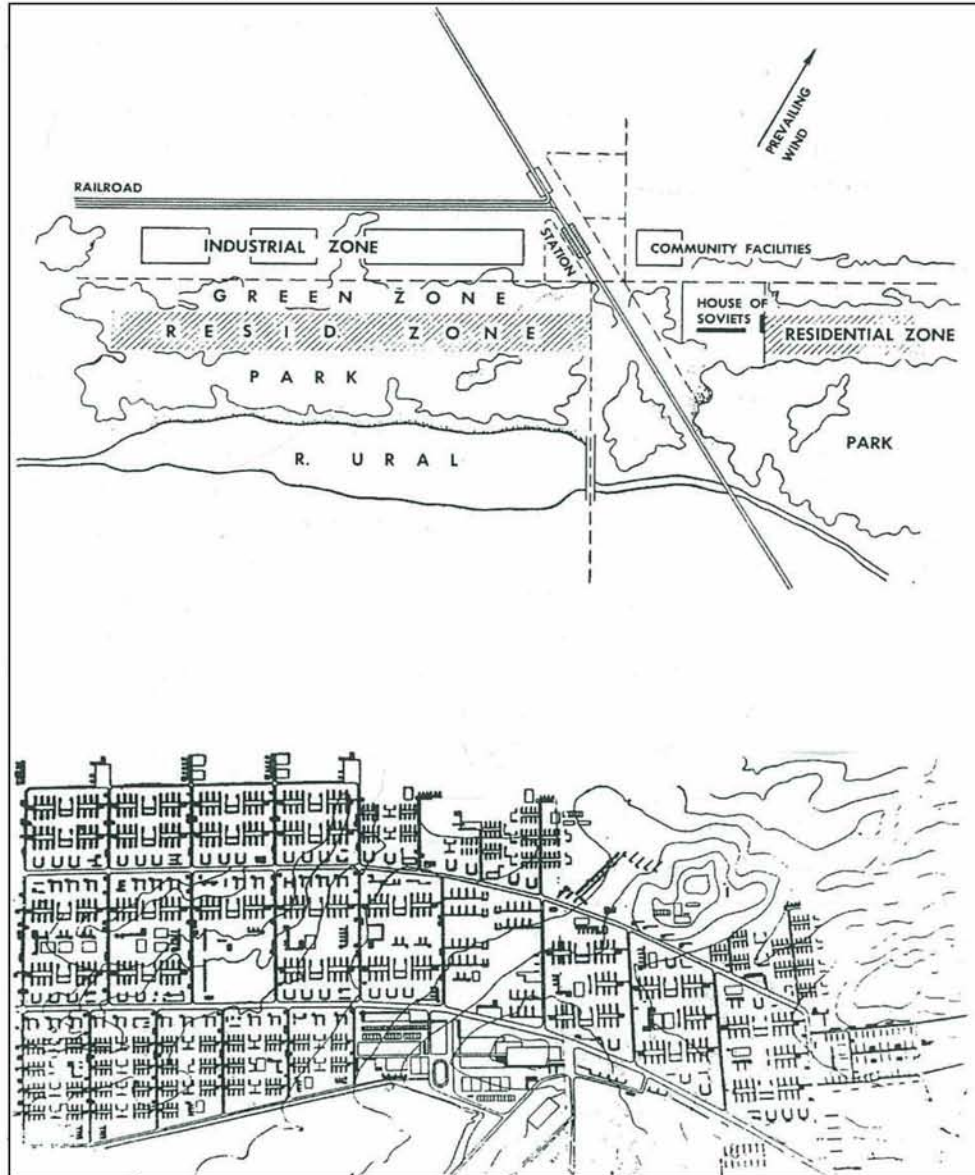
Γενικά, και τα δύο ρεύματα τάσσονταν κατά της ανάπτυξης των μεγάλων πόλεων και κατά της διάσπασης της κοινωνίας, με το δεδομένο ότι οι παράγοντες αυτοί αποτελούσαν γνωρίσματα του παλιού καθεστώτος.

Στην σοβιετική πολεοδομία των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων, ξεχωριστή θέση κατέχει ο Ν.Α. Miliutin (1889 – 1942). Με σημαντική εμπειρία που απέκτησε από διοικητικές θέσεις που του εμπιστεύτηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα, δημοσίευσε το 1930, στην διάρκεια του πρώτου πεντάχρονου πλάνου, το βιβλίο *Sostgorod* (Σοσιαλιστική Πόλη), με τον εύγλωττο υπότιτλο *‘Το πρόβλημα της οικοδόμησης σοσιαλιστικών πόλεων’*. Επιχειρώντας υπέρβαση της πόλωσης που είχε επέλθει μεταξύ Πολεοδομιστών και Απολεοδομιστών εκείνης της εποχής, υπήρξε υπέρμαχος μιας γραμμικής αντίληψης της πόλης, την οποία ταύτιζε με μια έννοια *‘λειτουργικής γραμμής παραγωγής’*, και στην οποία παρείχε την θεωρητική υποστήριξη των

χωρικό-οικονομικό *‘σύστημα’* εργασίας και συλλογικής ζωής, το οποίο εθεωρείτο ότι εκμεταλλεύεται τις νέες δυνατότητες της βιομηχανικής παραγωγής και των μεταφορών-επικοινωνιών. Πόλη και ύπαιθρος έπαιναν να αντιπαλεύουν η μία την άλλη, και με τη νέα πρόταση, διασφαλιζόταν το *‘ανέβασμα’* των δυνάμεων παραγωγής, που με τη σειρά του οδηγούσε σε παραγωγικές σχέσεις οι οποίες εγγυούνταν τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Πιο συγκεκριμένα πρότειναν τη φόρμουλα της σοσιαλιστικής

Εικόνα 28: (Επάνω) Η πρόταση του Miliutin για τη νέα πόλη Magnitogorsk, 1930- (Κάτω) Η πρόταση του Ernst May για την ίδια πόλη

Πηγή: Καρύδης (2006)

κλασικών του Μαρξισμού, κυρίως στη βάση του ξεπεράσματος της αντίθεσης πόλης-υπαίθρου. Στην εικόνα 28, βλέπουμε την πρότασή του για τη νέα πόλη Magnitogorsk, με τη γραμμική διάταξη της ζώνης κατοικίας που περιβάλλεται από επιφάνεια πρασίνου και σχετίζεται με μια τεχνητή λίμνη που διαμορφώνει ο ποταμός Ural. Η ζώνη αυτή κατοικίας διατάσσεται παράλληλα με τη βιομηχανική ζώνη, έτσι ώστε η μέγιστη απόσταση κατοικίας-εργασίας να μην ξεπερνά το 1 χιλιόμετρο. Η σιδηροδρομική γραμμή βρίσκεται από την άλλη πλευρά της βιομηχανικής ζώνης και ο σταθμός είναι στη μέση του συγκροτήματος, μαζί με άλλα κοινοτικά και δημόσια κτίρια. Από την άλλη βλέπουμε και την πρόταση του Ernst May για την ίδια πόλη. Η πρότασή του είναι

μάλλον μια συμβατική αντιμετώπιση ενός πολεοδομικού συγκροτήματος, στη βάση των αρχών του Μοντέρνου Κινήματος, και τίποτε περισσότερο (Καρύδης, 2006).

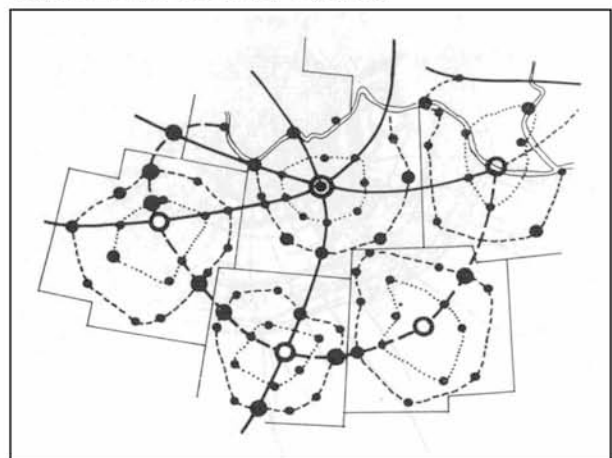
Ο προβληματισμός και οι αναζητήσεις των αρχιτεκτόνων της ‘νεαρής’ ΕΣΣΔ, πράγμα που εκφράστηκε με τα ρεύματα πολεοδομικής έκφρασης, μπορούμε να πούμε πως είχε γενικότερο χαρακτήρα. Η διαφοροποίηση του παραδοσιακού χωριού και της πόλης, ήταν αποτέλεσμα του διαφορετικού χαρακτήρα της οικονομίας, καθώς και της κοινωνικής διαίρεσης εργασίας και της εξέλιξης της. Η πρώτη διαίρεση εργασίας επήλθε με το διαχωρισμό της βιομηχανίας και του εμπορίου από το ένα μέρος και του αγροτικού τομέα από το άλλο. Η ιστορία των σχέσεων των δύο αυτών μεγάλων τομέων της οικονομίας, αλλά και της επιρροής τους στην κατανομή του πληθυσμού σε τόπους διαφορετικής μορφής (χωριό, πόλη), χαρακτηρίστηκε από ριζικές οικονομικές διαφορές. Και οι διαφορές αυτές αποτέλεσαν με βάση τους Κλασσικούς, τον πρωταρχικό παράγοντα διαχωρισμού των κοινωνικών τάξεων (Συμεωνίδου, 1995).

Η παράδοση, κατ’ επέκταση, της πόλης με τον πλούτο και του χωριού με τη φτώχεια στήριζε την αντιπαλότητα τους. Η απόρριψη της μεγάλης πόλης υπέρ των μικρών θα συνέβαλλε στην εξάλειψη των κοινωνικών διαφορών μέσω ανακατανομής του πληθυσμού. Σύμφωνα με τις απόψεις του Λένιν, η εξομοίωση αγροτών και εργατών έπρεπε να στηριχτεί στον οικονομικό παράγοντα. Η νέα κοινωνία έπρεπε να καταργήσει τις κοινωνικές διαφορές. Και ως μόνος τρόπος γι’ αυτό θεωρήθηκε η αλλαγή των οικονομικών δομών, που είχε σαν αποτέλεσμα και το μετασχηματισμό του χώρου. Έτσι, ο μετασχηματισμός της αγροτικής κοινωνίας επί Στάλιν αποτέλεσε

βασικό στόχο, προκειμένου να επιτευχθεί η εξομοίωση της με την αστική. Σύμφωνα με τις αξιολογήσεις Σοβιετικών, η κολεκτιβοποίηση θεωρήθηκε μονόδρομος (Συμεωνίδου, 1995).

Σαν αποτέλεσμα της ανάγκης νέας οργάνωσης και αύξησης της παραγωγής, η κολεκτιβοποίηση οδήγησε στη δημιουργία νέων οικισμών (κολχόζ, σοβχόζ) που δεν είχαν τίποτε το κοινό με

Εικόνα 29: Το πρώτο καθεστώς περιφερειακών συστημάτων κατανομής των κεντρικών περιοχών της ΕΣΣΔ (1918-1922) Sakulin)

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

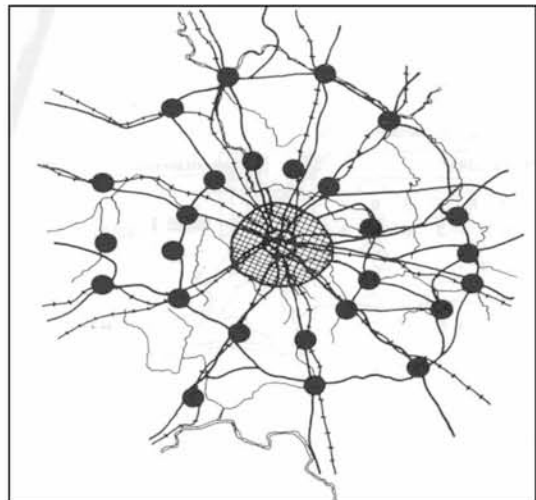
τα παραδοσιακά χωριά. Στα πλαίσια του συστήματος ο τρόπος παραγωγής δεν εναρμονιζόταν με την υπόσταση του χωριού. Άλλωστε, ο όρος χωριό (Derevnya) αναφέρεται μόνο στους υφιστάμενους πριν από την επανάσταση αγροτικούς οικισμούς (Συμεωνίδου, 1995).

Το χωριό θεωρήθηκε κατάλοιπο του παλιού καθεστώτος. Οι νέοι αγροτικοί οικισμοί ονομάστηκαν 'μικροί οικισμοί' (Posjolok), ενώ για βιομηχανικούς οικισμούς που άρχισαν να δημιουργούνται στην περίοδο της ΝΕΠ επικράτησε, ανεξάρτητα από το μέγεθος τους, η ονομασία 'οικισμός αστικού τύπου' (Posjolok gorotkogo tyra) ή 'πόλη' (Gorod). Οικισμός με κάποιες κοινωνικές εξυπηρετήσεις ονομάστηκε 'τόπος εγκατάστασης πληθυσμού' (Naseljonnyi punkt) (Συμεωνίδου, 1995).

Οι απόψεις και αναζητήσεις, που από την αρχή της περιόδου της Σοβιετικής εξουσίας κάλυψαν τη δεκαετία του '20, είχαν και μια ακόμα κατεύθυνση: το γιγαντισμό στις κατασκευές και στη μορφή των πόλεων. Αργότερα, στη δεκαετία του '30, η τάση αυτή με τις νέες ιδέες και την επιρροή των κονστρουκτιβιστών ατόνησε (Συμεωνίδου, 1995).

Επιπλέον, η ανάπτυξη των πόλεων, που σχεδόν συνέπεσε χρονικά με την οργάνωση των πρώτων κολχόζ και των

Εικόνα 30: Σχέδιο των δορυφορικών πόλεων της Μόσχας (1921-1924)

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

αλληλοσυμπληρούμενων βιομηχανικών επιχειρήσεων (Kombinat), οδήγησε σύντομα στη διαπίστωση της προβληματικής τους λειτουργίας. Και στην επίλυση των σχετικών προβλημάτων ήρθε να συμβάλει η ιδέα των πόλεων-δορυφόρων (Satelit) (βλ. Εικόνα 4.7) (Συμεωνίδου, 1995).

Γενικά, μπορεί να αναφερθεί ότι η δεκαετία του '20 ήταν πλούσια σε αναζητήσεις. Οι ιδέες και η πολιτική της περιόδου κυρίως της σοβιετικής εξουσίας αποτέλεσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο άρχισαν να οικοδομούνται οι νέες πόλεις μετά το 1926.

Πίνακας 5: Πληθυσμός της ΕΣΣΔ με διάκριση σε αστικό και αγροτικό μεταξύ (1922-1987)

Π λ η θ υ σ μ ό ς (εκατ.)					
Ετη	Σύνολο	Αστικός		Αγροτικός	
		α.α.	%	α.α.	%
1922	136,1	22,0	16	114,1	84
1940	194,1	63,1	33	131,0	67
1959	208,8	100,0	48	108,8	52
1970	241,7	136,0	56	105,7	44
1980	264,5	166,2	63	98,3	37
1987	281,7	186,0	66	95,7	34

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

4.1.2 ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1.2.1 ΚΙΝΗΤΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΝΕΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Στην περίοδο της ΝΕΠ και στα πλαίσια της ενεργειακής πολιτικής, δημιουργήθηκαν οι πρώτοι οικισμοί σε περιοχές ορυκτού πλούτου για την ανάπτυξη της εξορυκτικής βιομηχανίας (Baku και Grozhhii για πετρέλαιο, Donbass για άνθρακα, κá). Η δημιουργία τους στόχευε στο να συμβάλει στην εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου σε υποανάπτυκτες και αραιοκατοικημένες κυρίως περιοχές της επικράτειας. Ο εποικισμός τους άρχισε μετά το 1926 (Parkins, 1953).

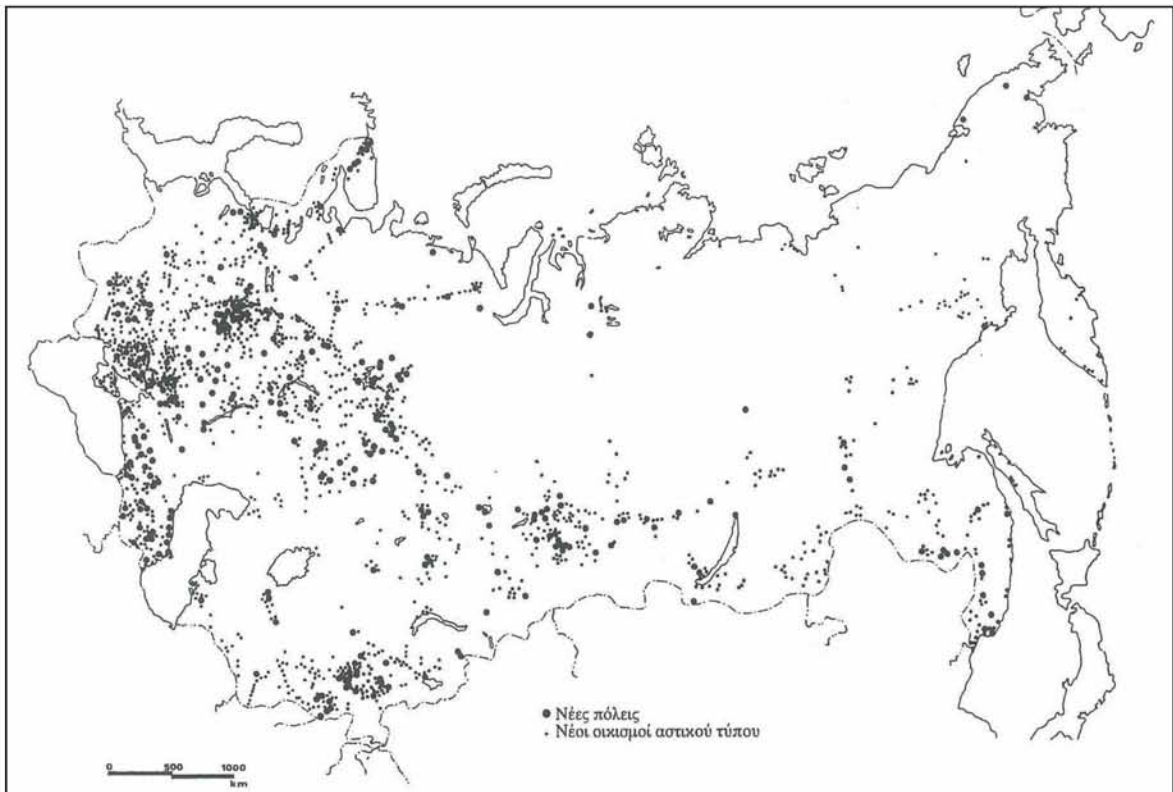
Οι πρώτες πόλεις συνέδεσαν τη δημιουργία τους με την εφαρμογή του Goelroplan. Οι επικρατέστεροι τύποι ήταν:

- Η πόλη (gorod)
- Ο οικισμός αστικού τύπου (posjolok gorotkogo tyra) και
- Ο τόπος εγκατάστασης πληθυσμού (naseljonnyi punkt)

(Συμεωνίδου, 1995)

Πολλές από τις νέες πόλεις αποτέλεσαν κεντρικούς τόπους χωρίς, τότε ακόμα, να είναι ενταγμένοι σε δίκτυο οικισμών και πόλεων. Η δημιουργία τους ήταν συνάρτηση της μονάδας παραγωγής. Για πολλές από αυτές, όπως προκύπτει από αναφορές, δεν προβλεπόταν μελλοντική ανάπτυξη. Η χωροθέτησή τους -όπου αυτή ήταν εφικτή- κοντά σε υφιστάμενες πόλεις, θα συνέβαλλε, έστω και σε ελάχιστο βαθμό, στην κάλυψη των απαιτήσεων για συλλογική ζωή. Την πληθώρα των νέων πόλεων και οικισμών στην περίοδο της Σοβιετικής Εξουσίας δίνει η εικόνα 31 (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 31: Νέες πόλεις και νέοι οικισμοί στην περίοδο της Σοβιετικής εξουσίας

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

Με την αύξηση της παραγωγής τα προβλήματα λειτουργίας των πόλεων εντάθηκαν. Οι ανάγκες επέκτασης τους απέβαιναν σε βάρος της γεωργικής γης. Μόλις στην περίοδο του πρώτου πενταετούς, στα πλαίσια συστηματικής αντιμετώπισης των νέων πόλεων, φάνηκε να δίνεται κάποια διέξοδος στο πρόβλημα της μορφής της πόλης και του συντονισμού της με τις ανάγκες παραγωγής. Η μέχρι τότε εμπειρία δεν είχε ενσωματωθεί στο νέο σύστημα. Η κάθε περίπτωση οικισμού ή πόλης αντιμετωπιζόταν χωριστά, εφόσον δεν υπήρχε ενιαίο πλαίσιο σχεδιασμού. Παρά την ύπαρξη του Gosplan, επιλογές λαμβάνονταν κατά περίπτωση και για συγκεκριμένες ανάγκες. Ακριβώς επειδή έλειπαν οι βασικές αρχές σχεδιασμού, ήταν αδιανόητη και η έννοια της

πρόβλεψης, της προοπτικής. Και μια τέτοια αναγκαιότητα έγινε σαφής με την έναρξη του πρώτου πενταετούς. Σύμφωνα με στοιχεία του Clement, ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ακόμα το 1928 το 96,5% των βιομηχανικών προϊόντων παράγονταν στο ευρωπαϊκό τμήμα της ΕΣΣΔ. Σε αυτό ήταν συγκεντρωμένη: στο Donbass η βαριά βιομηχανία, στη Μόσχα η βιομηχανία ειδών διατροφής και στο Λένινγκραντ η παραγωγή μέσων παραγωγής. Στη Σιβηρία το 84% της πολύ χαμηλής βιομηχανικής παραγωγής ανήκε στη βιομηχανία ειδών διατροφής (Συμεωνίδου, 1995).

Εν συνεχεία, στις αρχές του πρώτου πεντάχρονου πλάνου (1928-1932), θεσμοθετήθηκαν αρχές για την επιλογή του τόπου χωροθέτησης των νέων οικισμών και πόλεων, καθώς και προδιαγραφές για τα Γενικά Σχέδια (GeneraPnye Plany), που θα συνέβαλλαν στην ανασυγκρότηση και στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής της εργατικής τάξης. Για τη χωροθέτηση λαμβάνονταν υπόψη τα δίκτυα μεταφορών/συγκοινωνιών, οι δυνατότητες αξιοποίησης του φυσικού πλούτου, οι συνθήκες κλίματος και υγιεινής, καθώς και οι δυνατότητες οικονομικής αυτάρκειας, εξυπηρέτησης και ασφάλειας των οικισμών. Για τα Γενικά Σχέδια θεσμοθετήθηκαν προδιαγραφές για κεντρικές χρήσεις, δίκτυα συγκοινωνιών, οικοδομικά τετράγωνα, ιδιωτικές εκμεταλλεύσεις, καθώς και τύποι οικισμών με βάση την επιφάνεια τους. Τα σχέδια έπρεπε να περιέχουν λεπτομερή υπολογισμό κόστους κατά κατηγορία εργασιών (Συμεωνίδου, 1995).

Στα πλαίσια των Γενικών Σχεδίων απασχολούσε η μορφή της πόλης. Σύμφωνα με τις τότε αντιλήψεις, η αντικατάσταση της γραμμικής πόλης από μια συμπαγή μορφή θα συνέβαλλε στην ανάπτυξη των νέων αρχών οργάνωσης της παραγωγής. Η ανάπτυξη οικισμών γύρω από έναν πυρήνα παραγωγής υπηρετούσε την πολιτική της τότε Σοβιετικής εξουσίας για αλληλοσυμπληρούμενες επιχειρήσεις (Kombinat) στη βιομηχανική παραγωγή και κολεκτιβοποίηση στην αγροτική. Γενικά, στη χωροθέτηση και στην κατανομή της βιομηχανίας και των κολχόζ, ευνοήθηκαν οι περιοχές υψηλής πληθυσμιακής πυκνότητας της ευρωπαϊκής Ρωσίας και της Ουκρανίας (Cole, 1961). Άλλωστε, αυτό διαπιστώνεται και με την εικόνα 4.8. Σύμφωνα με στοιχεία του Ginzburg, πόλεις των 50.000-100.000 κατοίκων άρχισαν να οργανώνονται γύρω από επιχειρήσεις. Στις περιφέρειες τους η ανάπτυξη αγροτικών οικισμών θα συνέβαλλε στην τροφοδότηση τους. Ο τρόπος αυτός οργάνωσης των πόλεων υιοθετήθηκε και στην ύπαιθρο. Οι αγροτικοί οικισμοί αναπτύσσονταν γύρω από τους Σταθμούς Μηχανικού

και Αγροτικού Εξοπλισμού (ΣΜΑΕ), που εξυπηρετούσαν με τεχνικό εξοπλισμό τις παραγωγικές μονάδες (Συμεωνίδου, 1995).

Στις αρχές της δεκαετίας του '30 η αναζήτηση της μορφής της σοσιαλιστικής πόλης οδήγησε στον τύπο της πόλης-δορυφόρου. Καμπή στην εξέλιξη της πολεοδομίας αποτέλεσε το διάταγμα του 1931 για την πριμοδότηση της πόλης και την οικοδόμηση νέων (Συμεωνίδου, 1995).

Η σύγκλιση των αρχών οργάνωσης αγροτικών οικισμών, καθώς και βιομηχανικών οικισμών και πόλεων, ήταν αποτέλεσμα της ενιαίας αντιμετώπισης της παραγωγής που εισήγαγε το πενταετές. Η εξομοίωση της οικιστικής δομής ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής του κόμματος για εξομοίωση της οργάνωσης της παραγωγής. Οι ιδιαιτερότητες έπρεπε να εξαλειφθούν, εφόσον θεωρούνταν παράγοντες κοινωνικών διαφορών (Συμεωνίδου, 1995).

4.1.2.2 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Μετά τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου, στόχος ήταν η ανάδειξη της σοσιαλιστικής πόλης μέσα από επεμβάσεις και κυρίως αναπλάσεις περιοχών εργατικών κατοικιών. Όπως προαναφέραμε, η πολιτική αναδόμησης των παλιών πόλεων άρχισε στη δεκαετία του '30.

Το πρώτο πενταετές αποτέλεσε ορόσημο στη διαδικασία σχεδιασμού. Οι εκτιμήσεις στις οποίες στηρίχτηκε ήταν στατιστικές έκτασης και πληθυσμού της πρώτης μετά την επανάσταση απογραφής του 1926. Όλα τα στοιχεία της απογραφής αυτής δημοσιεύτηκαν σε 56 τόμους μεταξύ 1928 και 1933 (Parkins, 1953).

Πιο συγκριμένα το πρώτο πενταετές εισήγαγε όρους σχετικούς με τη διαδικασία αστικής ανάπτυξης και δόμησης, διαδικασία που θεωρήθηκε ενσωματωμένη στις γενικές αρχές του πενταετούς. Οι όροι, όπως καθιερώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν, ήταν οι εξής:

- Planirovanie: οικονομικός και κοινωνικός προγραμματισμός
- Planirovka : πολεοδομικός προγραμματισμός (καθορισμός χρήσεων γης)
- Proektirovanie: αρχιτεκτονική σύνθεση

(Συμεωνίδου, 1995)

Από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν οι όροι, προκύπτει ότι ο πρώτος αφορούσε στο γενικό επίπεδο κεντρικού σχεδιασμού, κυρίως παραγωγής, που απέδιδε

και τις θέσεις του πλάνου. Ο δεύτερος όρος ενσωμάτωνε όλες τις σχετικές με τη διευθέτηση του χώρου εκτιμήσεις και, επομένως, συνταίριαζε τις χρήσεις και την οικονομία με τη δομή και τη μορφή της πόλης. Με τα δεδομένα αυτά ο πολεοδομικός σχεδιασμός αποτελούσε τη δευτερογενή διαδικασία, συναρτώμενη με την πρώτη, την πρωτογενή, που απέδιδε και τις κεντρικές επιλογές. Ο τρίτος όρος είχε χαρακτήρα ειδικό (Συμεωνίδου, 1995).

Planirovanie και Planirionka αποτελούσαν διαδικασίες προγραμματικές. Ωστόσο, οι διαδικασίες αυτές δεν ήταν ισοδύναμες. Η πρώτη αντιστοιχούσε στις γενικές επιλογές του κέντρου με πυρήνα τον οικονομικό προγραμματισμό, ενώ η δεύτερη προϋπέθετε την πρώτη και αναφερόταν σε επίπεδα χώρου. Δεν υπήρχε ιεράρχηση μεταξύ τους, εφόσον οι δύο διαδικασίες ανάγονταν σε διαφορετικά επίπεδα προγραμματισμού (Συμεωνίδου, 1995).

Με τα δεδομένα αυτά η συμβολή των πολεοδόμων όσον αφορά σε στρατηγικές ανάπτυξης ήταν έμμεση. Με την έννοια της ένταξης της πόλης στον κεντρικό οικονομικό προγραμματισμό από τη φάση της χωροθέτησης μέχρι την οργάνωση και λειτουργία της, η επιρροή τους ήταν περιορισμένη. Αντίθετα, με την έννοια της συμβολής της πολεοδομίας, της μορφής, της οργάνωσης και του τρόπου δόμησης των οικισμών και πόλεων στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η ευθύνη τους ήταν μεγάλη. Επιπλέον, στην περίοδο του πρώτου πενταετούς οι αρμοδιότητες του πολεοδόμου και του αρχιτέκτονα ήταν τόσο συγκεχυμένες και ρευστές, όσο και αλληλένδετες, σχεδόν ταυτόσημες. Η έννοια του χώρου αναγόταν στο οικοδομικό τετράγωνο ή στη συνολική επιφάνεια της πόλης, στη βάση υποτυπώδους σχεδίου κατανομής των χρήσεων. Κατ' επέκταση, η μικροκλίμακα αυτή δεν επέτρεπε τη διεύρυνση του πεδίου δράσης τους (Sprague, 1974).

Γενικότερα την πρώτη αυτή περίοδο που εξετάζουμε, οι πολεοδομικές μελέτες ήταν ελλιπείς. Δεν υπήρχαν πρότυπα για οποιοδήποτε τομέα (υπηρεσίες, υγεία, εμπόριο, εκπαίδευση) παρά μόνο για την κατοικία το δεδομένο της ελάχιστης επιφάνειας ανά άτομο. Έτσι δεν υπήρχε πληρότητα στην έννοια του σχεδίου. Σχέδια χρήσης γης άρχισαν να εκπονούνται στο τέλος του πρώτου πενταετούς. Μέχρι δε τη δεκαετία του '30 δεν υπήρχε φορέας για την πολεοδομική πρακτική. Κυρίαρχο όργανο ήταν το Gosplan (Συμεωνίδου, 1995).

Η πόλη με τις υποτυπώδεις εξυπηρετήσεις της άρχισε να συναρτάται άμεσα με την οργάνωση της παραγωγής. Η πολιτική ανάπτυξης εστιάστηκε στην πόλη, γεγονός που

οδήγησε στην αναγκαιότητα πριμοδότησης της ανάπτυξης της. Και όπως διαπιστώνεται, η αναγκαιότητα αυτή εκφράστηκε στην ολομέλεια του κόμματος το 1931 (Sprague, 1974). Με τα δεδομένα αυτά και πριν εκπνεύσει η περίοδος του πρώτου πενταετούς το διάταγμα του 1931 έθεσε νέες αρχές για την ανάπτυξη των πόλεων. Γι' αυτό και το έτος αυτό θεωρήθηκε ως αρχή της δεύτερης περιόδου οικιστικής ανάπτυξης και πολεοδομίας.

4.1.3 ΚΑΤΟΙΚΙΑ

4.1.3.1 ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΡΑ

Επιδεικνύοντας διαρκή φροντίδα για τον τομέα της κατοικίας, το ΚΚ προσδιόρισε την ανάπτυξη του, σα διπλό καθήκον. Από τη μία μεριά, η ανάπτυξη του τομέα της κατοικίας ήταν μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διευρυνόμενη σοσιαλιστική αναπαραγωγή, εφόσον η σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση της χώρας και η σωστή διάταξη στο έδαφος της, είναι αδύνατη χωρίς την αύξηση των στεγαστικών πόρων. Από την άλλη μεριά, η αύξηση των στεγαστικών πόρων ήταν αναγκαία προϋπόθεση για την ικανοποίηση των αυξημένων οικιστικών και πολιτιστικών αναγκών του πληθυσμού. Η ενότητα των δύο αυτών απόψεων (των όψεων της παραγωγής και της κατανάλωσης) στην αναπαραγωγή των στεγαστικών πόρων, αποτελεί το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του σοσιαλιστικού τομέα της κατοικίας (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Πιο συγκεκριμένα, μετά τη νίκη της μεγάλης Οκτωβριανής Σοσιαλιστικής Επανάστασης, τα κτίρια των καπιταλιστών ιδιοκτητών απαλλοτριώθηκαν και τέθηκαν στη διάθεση των Σοβιέτ των πόλεων (Διάταγμα του 1918). Οι εργάτες έφυγαν από τα υπόγεια, τις παράγκες και τα φτωχόσπιτα που βρίσκονταν στις παρυφές των πόλεων και εγκαταστάθηκαν σε μαζική κλίμακα στα κτίρια των πόλεων. Το διάταγμα του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτροπών της ΣΟΣΔΡ (Ρωσικής Δημοκρατίας) στις 8 Αυγούστου του 1921, εξουσιοδότησε τα τοπικά Σοβιέτ να μετατρέψουν τις κρατικές πολυκατοικίες σε κολεκτίβες ενοίκων με μακροπρόθεσμες συμφωνίες ενοικίασης. Η ανασυγκρότηση της βιομηχανίας και η σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση της χώρας, προκάλεσαν μεγάλη εισροή πληθυσμού στις πόλεις, με αποτέλεσμα τη μεγάλη στεγαστική ανεπάρκεια. Έτσι παράλληλα με τη διοργάνωση της συντήρησης των κατοικιών και της αποκατάστασης των ζημιών που είχαν υποστεί πολλά κτίρια (εξαιτίας του Α Παγκοσμίου και του εμφυλίου πολέμου), ξανάρχισε η οικοδόμηση

νέων κατοικιών τόσο στις παλιές όσο και στις νέες περιφέρειες της χώρας (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Ο υψηλός ρυθμός αύξησης της οικοδόμησης κατοικιών είχε σαν αποτέλεσμα να αυξηθούν οι στεγαστικοί πόροι των πόλεων της ΕΣΣΔ 8,5 φορές στα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας. Στα τέλη του 1970 η ΕΣΣΔ είχε 1.529 εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα στεγαστικού χώρου έναντι 180 εκατομμυρίων τετραγωνικών μέτρων το 1913. Ο τομέας της κατοικίας αντιπροσώπευε περίπου το 25% της συνολικής αξίας του πάγιου κεφαλαίου ολόκληρης της λαϊκής οικονομίας της χώρας. Από την άποψη του τύπου ιδιοκτησίας, οι στεγαστικοί πόροι των πόλεων, διακρίνονταν σε κοινωνικοποιημένους (70%) και κατοικίες που αποτελούν ατομική ιδιοκτησία πολιτών (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Στην ΕΣΣΔ, η οικοδόμηση κατοικιών πραγματοποιείται με βάση το κρατικό – λαϊκό οικονομικό σχέδιο όσον αφορά τον όγκο των στεγαστικών εργασιών, την άνεση των κατοικιών και τη γεωγραφική τους κατανομή. Με τα πρώτα μέτρα της ΝΕΠ, το ενδιαφέρον εστιάστηκε στον τομέα κάλυψης στεγαστικών αναγκών, ενόψει της οξύτητας του προβλήματος. Το 1922-1923 εκπονήθηκε το πρώτο πρόγραμμα (Pro'ekt) κρατικών κατοικιών με μονώροφες και διώροφες κατοικίες κεντρικά θερμαινόμενες. Σχεδόν συγχρόνως κατασκευάστηκαν στη Μόσχα τετραώροφα και πενταώροφα μπλοκ. Σύντομα διαπιστώθηκε ότι προγράμματα μικρών κατοικιών ενός και δύο δωματίων δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν λόγω κόστους. Έτσι σύντομα εγκαταλείφθηκε η ιδέα της μονοκατοικίας σε προγράμματα κρατικής δόμησης, που προσανατολίστηκαν κυρίως στην εξυγίανση υφιστάμενων κατοικιών για συστέγαση οικογενειών (Συμεωνίδου, 1995).

Στην συνέχεια, το πρώτο πενταετές πλάνο ενέκρινε την κατασκευή κατοικιών συνολικής επιφάνειας 62 εκατ. τμ. Με μέσο μέγεθος 40 τμ ανά κατοικία, ο αριθμός κατοικιών ανήλθε σε 1.550.000 με καλή κατασκευή και βασικές συνθήκες υγιεινής. Οι προδιαγραφές προέβλεπαν 9 τμ ανά άτομο (Norma), δείκτης που θεωρήθηκε ικανοποιητικός σε σύγκριση με τα 5,4 τμ ανά άτομο το 1926 (Parkins, 1953).

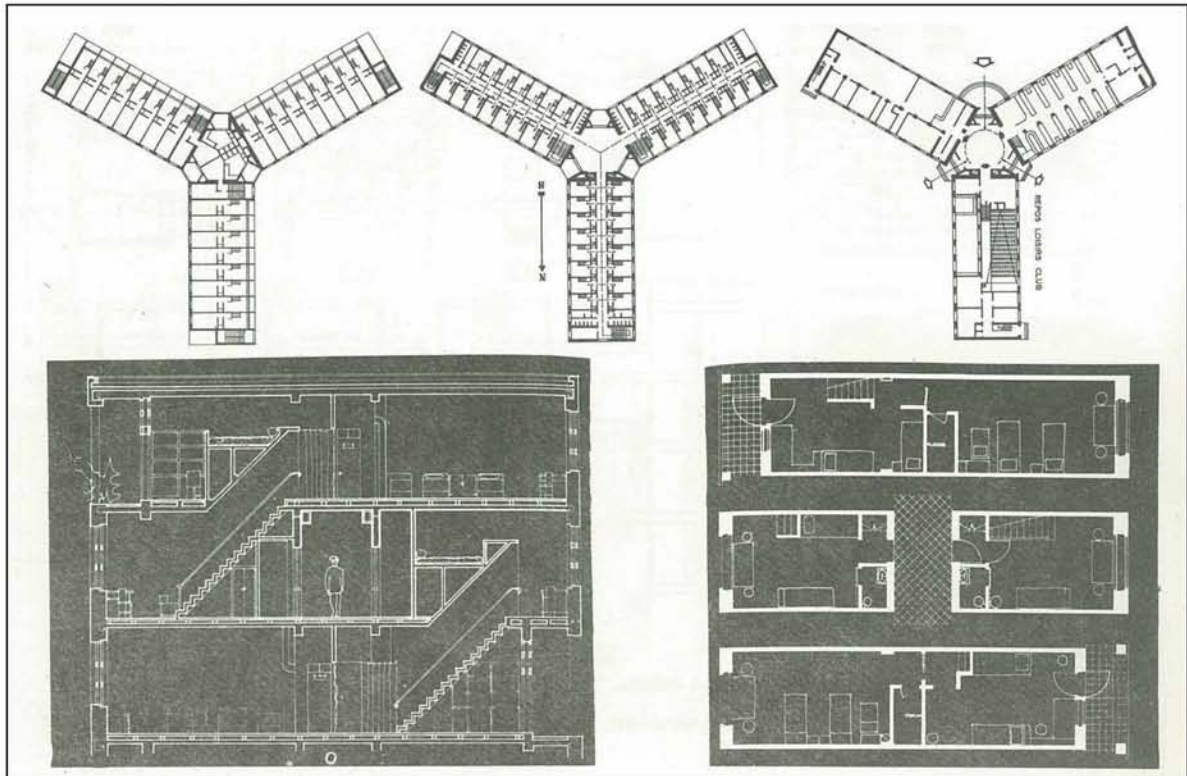
Το 1932, τελευταίο έτος του πενταετούς, οι κατοικίες που κατασκευάστηκαν δεν έδωσαν, τελικά, τον επιθυμητό δείκτη. Η επιφάνεια κατοικίας ανά άτομο με 5,45 τμ ήταν αντίστοιχη του 1926. Με το δεδομένο αυτό θεωρήθηκε ότι το πρόγραμμα στέγασης του πενταετούς δεν είχε ανταποκριθεί στους στόχους. Βασική αιτία των παραπάνω ήταν η ελλιπής οργάνωση στον τομέα κατασκευών, η έλλειψη υλικών, το

μη επαρκές δίκτυο μεταφορών, αλλά και η αναγκαιότητα εξυγίανσης υφιστάμενων κατοικιών που απορροφούσαν μεγάλο μέρος των χρηματοδοτήσεων. Η παρέκκλιση των στόχων του κρατικού προγράμματος στέγασης, οδήγησε στην ενεργοποίηση των παραγωγικών φορέων στον τομέα κατασκευής κατοικιών, με παράλληλη αύξηση των χρηματοδοτήσεων, το ύψος των οποίων θα καθόριζε και την επιφάνεια ανά κάτοικο. Ένας τέτοιος τρόπος αντιμετώπισης του στεγαστικού προβλήματος εξάλειψε την αρχή της αυτοχρηματοδότησης της κατοικίας, όπως αυτή εκφράστηκε στα πλαίσια των αναζητήσεων και των αντιλήψεων της πρώτης αυτής δεκαετίας για τη σοσιαλιστική κατοικία (Parkins, 1953).

4.1.3.2 ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

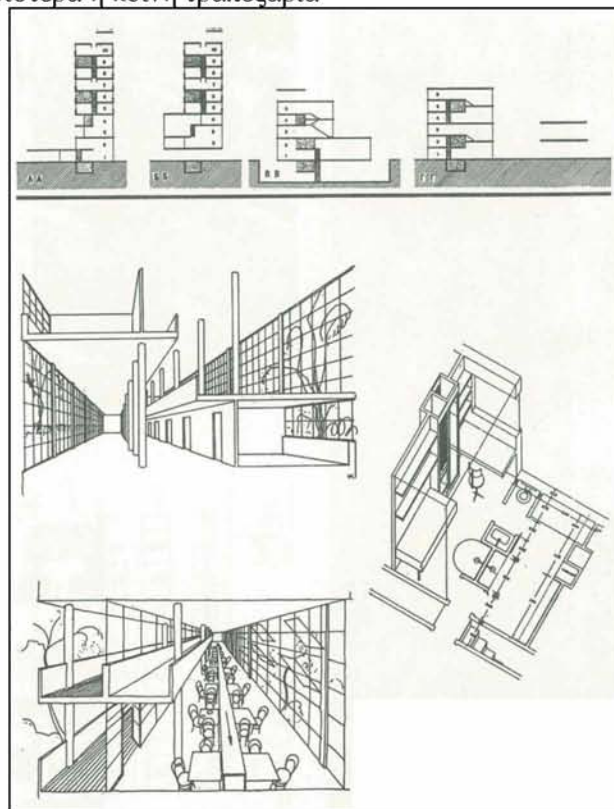
Στα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας η αναζήτηση νέων αρχιτεκτονικών μορφών, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανάλογες της τάσης για συλλογικό χαρακτήρα της κοινωνικής ζωής, συμπεριέλαβε και την κατοικία. Αφιερώνοντας το σύνολο των προσπαθειών τους στη δημιουργία των νέων ‘κοινωνικών πυκνωτών’, οι πρωτοπόροι αρχιτέκτονες επιδίωκαν να δημιουργήσουν το πλαίσιο ζωής της σοσιαλιστικής κοινωνίας που οικοδομείται. Ακριβώς όπως οι ηλεκτρικοί πυκνωτές μεταμορφώνουν τη φύση του ρεύματος, έτσι και οι ‘κοινωνικοί πυκνωτές’ που οραματίζονταν, θα πρέπει να μεταμορφώσουν τον ατομιστή άνθρωπο που έχει έγνοιες μόνο για τα προσωπικά του ενδιαφέροντα σε ολοκληρωμένο άνθρωπο, συνειδητό αγωνιστή της σοσιαλιστικής κοινωνίας μέσα στην οποία το προσωπικό ενδιαφέρον του καθενός διαλύεται στα ενδιαφέροντα του συνόλου. Ο τύπος της κατοικίας που εφαρμόστηκε και μελετήθηκε ήταν το στυλ του ‘κοινοβιακού σπιτιού’, του ‘σπιτιού-κοινότητα’ (dom kommuna) (βλ. εικόνα 33 και 32). Το σπίτι – κοινότητα αποτέλεσε στην ουσία ένα συγκρότημα κατοικιών το οποίο δεν έμοιαζε με την παλιά πολυκατοικία. Ξεκίνησε από την ανάγκη να απελευθερωθεί η γυναίκα από τη σκλαβιά των δουλειών του σπιτιού και να μπει στην παραγωγή, την ανάγκη μείωσης του κρατικού κόστους αλλά και από την ανάγκη να μετασχηματιστεί ο τρόπος ζωής των εργαζομένων. Στόχος των προτάσεων που γίνονταν για το σπίτι – κοινότητα ήταν να γίνει ο αναγκαίος ‘κοινωνικός πυκνωτής’ για το μετασχηματισμό της ανθρωπότητας (Kopp, 1976).

Εικόνα 33: Σχέδιο για ένα 'σπίτι-κοινότητα' (Ivanov etc)

Πηγή: Kopp (1976)

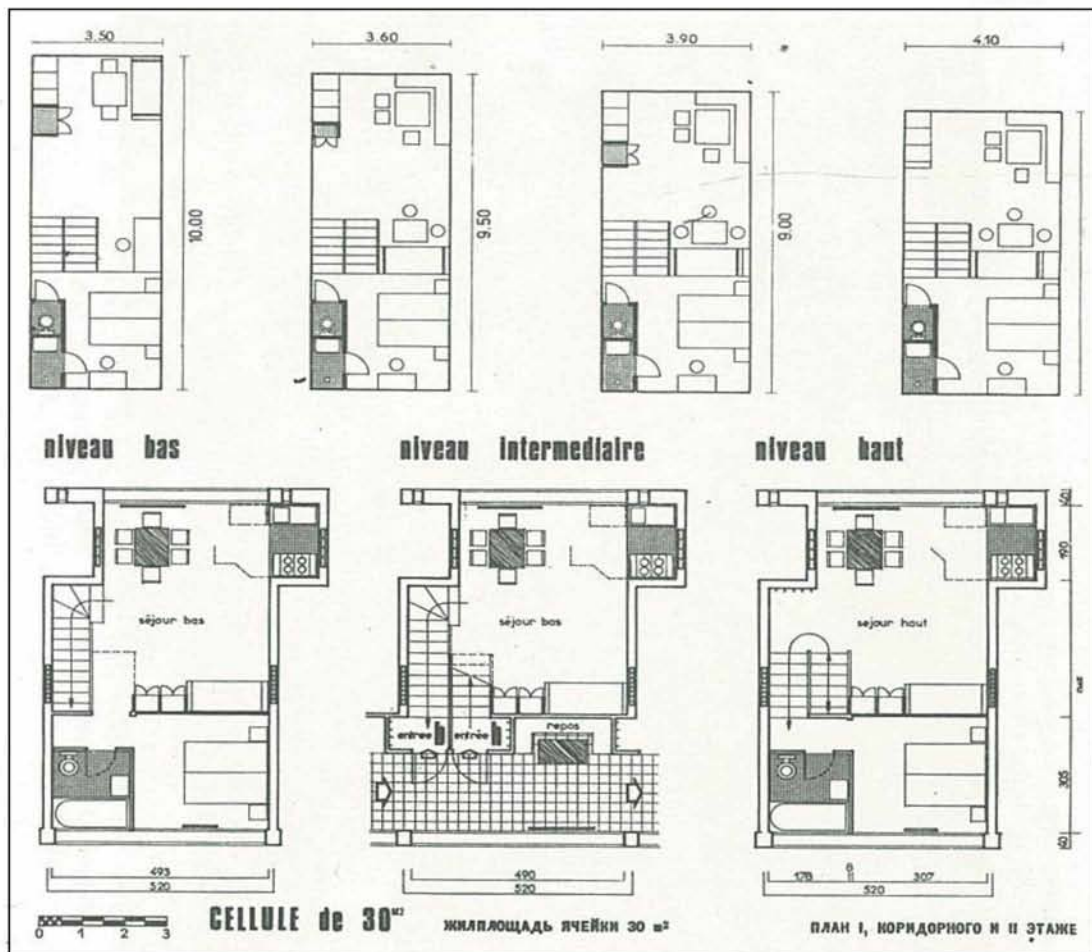
Εικόνα 32: 'Σπίτι-κοινότητα' (Vladimirov etc), Επάνω τομές, στη μέση εσωτερικές όψεις – κυψέλη 9τμ, και κάτω αριστερά η κοινή τραπέζαρία

Πηγή: Kopp (1976)

Το 1928, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτέλεσε αφετηρία του προγράμματος αστικής οικοδόμησης. Στα πλαίσια διερεύνησης της τυπολογίας, έργο που ανέλαβε η Επιτροπή Κατασκευών (Stroikom), άρχισε μια πιο διεξοδική έρευνα πάνω σε ζητήματα κατοικίας. Το ενδιαφέρον γνώρισμα της περιόδου αυτής δεν ήταν μόνο οι πέντε τύποι των μικρών οικιστικών μονάδων, αλλά και η ιδεολογική αναζήτηση στη μορφή της κατοικίας, καθώς και η οικονομική-κοινωνική της διάσταση. Και μια τέτοια αναζήτηση ήταν το ιδιαίτερο γνώρισμα της περιόδου αυτής. Με βάση την ομάδα μελέτης, μόνο η μονάδα τύπου F, αποτελούσε αληθινά ολοκληρωτικό νεωτερισμό. Οι μονάδες αυτές ήταν ένας οργανισμός που θα οδηγούσε σε νεότερο τρόπο ζωής, που οδηγούσε προς το σπίτι – κοινότητα. Τα ντουζ και τα μπάνια ήταν συλλογικά και σε κάθε όροφο υπήρχαν 2 σαλόνια, στον δεύτερο όροφο βιβλιοθήκη αναγνωστήριο και στην ταράτσα κοινή τραπεζαρία. Αληθινά ελάχιστη κατοικία των 30τμ (10τμ ανά άτομο) με ατομική κουζίνα ανά κατοικία (βλ. εικόνα 34) (Kopp, 1976).

Εικόνα 34: Κυψέλες τύπου F, σε διάφορες παραλλαγές

Πηγή: Kopp (1976)

Η διαλεκτική σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής ήταν ο πρωταρχικός παράγοντας που κατηύθυνε την έρευνα σε ζητήματα δόμησης και σε ζητήματα διασύνδεσης της ιδιωτικής ζωής, των κοινωνικών σχέσεων και των οικονομικών απαιτήσεων. Και στις αρχές αυτές φάνηκε τότε ότι μπορούσε να ανταποκριθεί το μοντέλο του Miliutin για το κοινόβιο. Η μελέτη του Miliutin για το κοινόβιο, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1930 με τον τίτλο Sotsgorod, τις βασικές του δε αρχές εκτός ΕΣΣΔ δημοσίευσε ο Sprague το 1974. Μέσα από τις ιδέες του για τη μορφή της κατοικίας και τον τρόπο ζωής ο Miliutin προσπάθησε να αναπτύξει την κοινωνική συνείδηση σύμφωνα με τις αρχές του κομμουνισμού, και να προωθήσει την παραγωγή μέσω αύξησης του εργατικού δυναμικού. Ουσιαστικά, το μοντέλο προσέγγιζε αρχές κοινωνικο-οικονομικής θεωρίας για την πρόοδο της κοινωνίας, σύμφωνα με τις θέσεις του πρώτου πενταετούς (Miliutin, 1974).

Η ιδέα του Miliutin εστιάστηκε στην εκτίμηση του ελάχιστου επιτρεπτού μεγέθους της οικιστικής μονάδας, μεγέθους που στήριζε και τη μορφή του κοινοβίου. Η οικογένεια έπρεπε να αποτελέσει το κύτταρο της κοινωνίας, ενώ η κατοικία έπρεπε να εξυπηρετεί μόνο τις καθαρά ιδιωτικές λειτουργίες. Όλες οι άλλες (γεύματα, ψυχαγωγία, εκπαίδευση, ανατροφή παιδιών) έπρεπε να εξυπηρετούνται σε συλλογικό επίπεδο. Για το κύτταρο κατοικίας ο Miliutin κατέληξε σε επιφάνεια 8,4 τμ και όγκο 21,84 κμ. Στο παράδειγμα της Μόσχας και με βάση τις αμοιβές εργατών υπολόγισε τις κοινωνικές επιβαρύνσεις που αντιστοιχούσαν σε 100 απασχολούμενους (ελάχιστο μέγεθος κοινωνικής ομάδας), το κόστος παραγωγής, καθώς και το κόστος ανατροφής και εκπαίδευσης παιδιών μέχρι 17 ετών. Στις εκτιμήσεις του έλαβε υπόψη και το ρυθμό αύξησης των γεννήσεων και των απασχολούμενων (Miliutin, 1974).

Η κοινωνικοποίηση του τρόπου ζωής έπρεπε να συμβάλει, πρώτον, στην αποδέσμευση της γυναίκας από οικιακές ασχολίες, προκειμένου να συμμετάσχει στην παραγωγή σε μια περίοδο διαρκώς αυξανόμενης ζήτησης εργατικού δυναμικού, και, δεύτερον, στη μείωση των επιβαρύνσεων της κρατικής πρόνοιας.

Η αυτοχρηματοδότηση έπρεπε να ρυθμιστεί μέσα από τους εξής παράγοντες:

- Ενίσχυση του ταμείου αμοιβών μέσω αύξησης των ασφάλιστρων που έπρεπε να καταβάλλονται με βάση ορισμένο συντελεστή,
- Συμμετοχή των εργαζομένων ανάλογα με την αύξηση του εισοδήματός τους, και

- Συμμετοχή των γονέων ανάλογα με τις αμοιβές και το μέγεθος της οικογένειας τους.

(Miliutin, 1974)

Τέλος, ένας άλλος ‘κοινωνικός πυκνωτής’ που σχετιζόταν με την κατοικία ήταν η εργατική λέσχη ή κλαμπ (klub). Το κλαμπ ήταν ο χώρος στον οποίο δημιουργείται και εκπέμπεται η κουλτούρα αλλά συγχρόνως και αντιστάθμισμα για την άβολη και ανεπαρκή κατοικία των εργαζομένων. Αντιστοιχεί σε μια αντίληψη του τρόπου ζωής όπου η κατοικία τείνει να γίνει ο περιορισμένων διαστάσεων τόπος της ατομικής ανάπαυσης, ενώ όλες οι πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες της ζωής, θα συμβαίνουν με συλλογική μορφή σε συλλογικούς χώρους. Τα πρώτα σχέδια προέβλεπαν γιγαντιαίες κατασκευές. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα σχέδια των αδερφών Vesnine για το ανάκτορο εργασίας το 1923, που δεν προοριζόταν μόνο για τις γενικές συνελεύσεις των Σοβιέτ, αλλά και σαν ένα τεράστιο ανάκτορο της κουλτούρας. Οι εργατικές λέσχες ή κλαμπ με το πέρασμα των χρόνων όλο και βελτίωναν τόσο την λειτουργική και αρχιτεκτονική τους μορφή αλλά και την ίδια τους την λειτουργία με όλο και περισσότερες και δημιουργικές δραστηριότητες για τους εργαζόμενους. Κλαμπ υπήρχαν τόσο σε επίπεδο συνοικίας όσο και σε επίπεδο επιχείρησης (Ζώη, 2012).

4.1.4 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙΡΩΝ

Η μεγάλη Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση απελευθέρωσε ταλέντα σε όλους τους τομείς της τέχνης. Οι επαναστατικές κατακτήσεις έδωσαν δυνατή ώθηση στην αρχιτεκτονική δημιουργία όπως εκφράστηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια. Οι αρχιτέκτονες ‘χαίρετησαν’ την επανάσταση σαν ελευθερωτή της δημιουργίας από την εξουσία του ‘πορτοφολιού’ και αμέσως κιάλας ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα.

‘Αν το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής, – ο «σκοπός» όπως έλεγε ο Ginzbourg – είναι η δημιουργία κατασκευών που είναι αναγκαίες για το μετασχηματισμό του τρόπου ζωής κι αν οι αρχιτέκτονες αναλαμβάνουν όχι μόνο την οικοδόμηση κτιρίων αλλά και των «νέων κοινωνικών πυκνωτών» που είναι αναγκαίοι για τη ριζική μεταβολή του ανθρώπου, τότε εκείνο που ενδιαφέρει κυρίως είναι να καταλάβει κανείς σε βάθος τί σημαίνει η καινούργια αυτή ζωή’. ‘Αυτό πρέπει πριν απ’ όλα ν’ αντιληφθεί κανείς αν θέλει να μελετήσει σε βάθος την προσανατολισμένη προς το μέλλον αρχιτεκτονική των χρόνων του είκοσι που είναι κάτι παραπάνω από «το σοφό το σωστό και το υπέροχο παιχνίδι των

όγκων κάτω από το φως», όπως έλεγε κάποτε ο Le Corbusier. Τα κτίρια που κατασκεύαζαν δεν είχαν για τους επαναστάτες αρχιτέκτονες μόνο λειτουργικό και πρακτικά χρήσιμο ρόλο. Ήταν κτίρια που ο ρόλος τους θα ολοκληρωνόταν μέσα από τον ενθουσιασμό της αλλαγής που θα προκαλούσαν και τη συμβολή τους στη μεταμόρφωση του ανθρώπου. *‘Θα χτίσουμε τον κόσμο μας, ένα καινούργιο κόσμο’* τραγουδούσαν οι επαναστάτες του Οκτώβρη, κι ακριβώς η ιδέα του καινούργιου κόσμου ενέπνεε τους αρχιτέκτονες όταν σχεδίασαν τα *‘σπίτια-κοινότητες’*, τα κλαμπ και τις πόλεις τους (Kopp, 1976).

Στην πρώτη περίοδο, οι αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί προχωρούσαν κατά κύριο λόγο θεωρητικά, βγάζοντας αφθονία λογοτεχνικών άρθρων και σχεδίων. Όμως η μελετητική δουλειά στα 1917-1925, αγνοώντας το κατά πόσο έγινε πραγματικότητα, διαδραμάτισε θετικό ρόλο και δυνάμωσε μια καινούργια κατεύθυνση. Έτσι η νεαρή Σοβιετική αρχιτεκτονική βρέθηκε πάνοπλη, μόλις της δόθηκε η ευκαιρία και η δυνατότητα δημιουργίας στην πράξη.

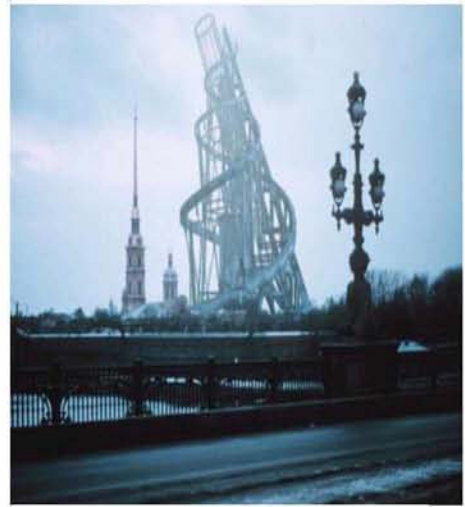
Επιπλέον, τα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια χαρακτηρίζονταν στο σύνολό τους, από την κυρίαρχη αντίληψη της νέας ζωής. Ήταν περίοδος ρομαντικού συμβολισμού στην αρχιτεκτονική, έγιναν μεγαλειώδεις συνθέσεις προορισμένες να εκφράσουν το απόρθητο των κατακτήσεων της επανάστασης, μελετημένες για γιορτές και συναντήσεις με χωρητικότητα πολλών χιλιάδων ατόμων (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Στις αρχιτεκτονικές φόρμες, προσπάθησαν να δώσουν μεγάλη εκφραστικότητα, έτσι ώστε στο σύνολο της τέχνης της προπαγάνδας, να συμπεριληφθεί και η αρχιτεκτονική στον αγώνα για την πραγμάτωση των ιδανικών της επανάστασης. Η προσπάθεια να δημιουργηθεί *‘μεγάλη’* αρχιτεκτονική υπήρξε κοινή, αλλά οι αναζητήσεις οδήγησαν σε διαφορετικές κατευθύνσεις και ρεύματα, όπως προαναφέραμε (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Μερικοί αρχιτέκτονες όπως ο Famin, ο Schuko, ο Belogroud. και οι μαθητές τους, χρησιμοποίησαν παραδοσιακά μοτίβα. Από την άλλη, στις μελέτες των αρχιτεκτόνων που προσπάθησαν το σπάσιμο με την παράδοση είναι αισθητή η επίδραση της *‘αριστερής’* ζωγραφικής. Στις δουλειές του Golos, του Ladovsky και άλλων αρχιτεκτόνων, κυριάρχησαν απλούστατες γεωμετρικές φόρμες, δυναμικές κινήσεις, ρομαντισμός *‘βιομηχανικών’* και *‘μηχανικών’* μοτίβων. Στις *‘βιομηχανικές φαντασίες’*, καταχωρούν οι διάφοροι δυτικοί μελετητές, και τη μελέτη για το μνημείο της Γ

Διεθνούς, που έγινε το 1919 από τον Tatlin (βλ. εικόνα 35). Όμως η σημασία του περνά κατά πολύ το ρομαντισμό στη τεχνική. Με τη γλώσσα των νέων μορφών, ο μελετητής εξέφρασε τη βάση της επαναστατικής ψυχής. Ήταν η προγραμματική διακήρυξη για την πνευματικότητα, στην αρχιτεκτονική του μέλλοντος. Σε αυτό βρίσκεται και η σημασία του πύργου του Tatlin, που για τους αρχιτέκτονες του 20^{ου} αιώνα δεν σημαίνει λιγότερα από ότι ο Πύργος του Άιφελ για το 19^ο αιώνα (Ζώη, 2012).

Εικόνα 35: Ο πύργος του Tatlin

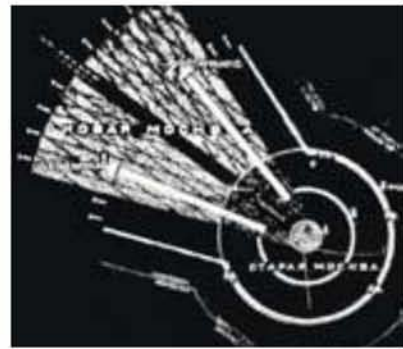

Πηγή: Kopp (1976)

Όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο 4.1.1, οι βασικές δυνάμεις της ‘νέας’ αρχιτεκτονικής, συγκεντρώθηκαν γύρω από την εταιρεία νέων αρχιτεκτόνων (ASNOVA), που εκφράστηκε το 1923, και δύο χρόνια αργότερα έγινε η Ένωση Σύγχρονων Αρχιτεκτόνων (OSA) (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Στην ASNOVA μπήκαν οι λεγόμενοι ‘ορθολογιστές’ (Ladovsky, Krinsky, Balikhin κ.ά.). Προσπάθησαν να ‘εξορθολογίσουν’ τις αρχιτεκτονικές μορφές πάνω στη βάση των αντικειμενικών και φυσιολογικών κανόνων της ανθρώπινης αντίληψης. Ο ‘ορθολογισμός’ (ή ρασιοναλισμός) έφτασε σύντομα στο ρομαντικό συμβολισμό, στον οποίο τα εκφραστικά προβλήματα στην αρχιτεκτονική έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Υπερνικώντας τον

Εικόνα 36: Η δυναμική μορφή της νέας σοσιαλιστικής Μόσχας του Ladovsky

Πηγή: Kopp (1976)

παραδοσιακό εκλεκτικισμό και την πεζότητα του ωφελιμισμού, η καλλιτεχνική φαντασία των ρασιοναλιστών, άνοιξε πρωτοφανείς ορίζοντες: επεξεργάστηκαν ‘δυναμικές’ πόλεις και μετασχηματιζόμενες κατασκευές, ψηλές κατασκευές με σκελετό και ‘οριζόντιους’ ουρανοξύστες (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Εντελώς διαφορετική υπήρξε η θέση των μελών της OSA – των κονστρουκτιβιστών (αδελφοί Vesnin, Gilbourg, Nikolaev, Orlov κ.ά.). Στις τάσεις αναστήλωσης και στον ‘αριστερό φορμαλισμό’ της ASNOVA, αυτοί αντιπάρθεσαν τον ηγετικό ρόλο της λειτουργικότητας σαν βάση του κτιρίου. Σε αντίθεση με τον ορθολογισμό, η μορφή του

κτιρίου εδώ, προχωρούσε ‘από τα μέσα προς τα έξω’: από την επεξεργασία της κάτοψης και του εσωτερικού χώρου, στην επίδραση του εξωτερικού όγκου (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Εικόνα 37: Το Μέγαρο Εργασίας (1923), Vesnin brothers

Πηγή: Κορρ (1976)

‘Μιλώντας’ αυστηρά, ο κονστρουκτιβισμός έφερε σε πρώτο πλάνο, όχι την κατασκευή και την τεχνική (αν και τις έπαιρνε υπόψη του σαν υλικά που ο αρχιτέκτονας πρέπει να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά) αλλά τη λειτουργικότητα. Οι ίδιοι οι κονστρουκτιβιστές υπογράμμιζαν αποφασιστικά, τη διαφορά αρχών που υπήρχε εδώ και που είχε σχέση με την κοινωνική κατεύθυνση της δημιουργίας τους. Προσπάθησαν να φέρουν στη ζωή νέους τύπους κτιρίων και με τα αρχιτεκτονικά μέσα να επιβεβαιώσουν τις καινούργιες μορφές δουλειάς και ζωής, βλέποντας τα έργα της αρχιτεκτονικής σαν τους ‘κοινωνικούς πυκνωτές’ της εποχής (Ζώη, 2012).

Το 1923, παρουσιάστηκε από τους αδερφούς Vesnin σε αρχιτεκτονικό διαγωνισμό στη Μόσχα, το ‘Μέγαρο Εργασίας’ (βλ. εικόνα 36). Η μελέτη υποστήριζε τις νέες αρχές της αρχιτεκτονικής σκέψης, τις νέες φόρμες και στάθηκε ορόσημο στο δρόμο για τη μετέπειτα ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής. Στα 1925, χρονολογείται η πρώτη και συγχρόνως θριαμβευτική έξοδος της Σοβιετικής αρχιτεκτονικής στη διεθνή αρένα. Στο εξωτερικό μεγάλη εντύπωση προκάλεσε το Σοβιετικό Περίπτερο που χτίστηκε με σχέδια του Melnikov, στη διεθνή έκθεση στο Παρίσι (βλ. εικόνα 38). Για να μπορέσει ο αρχιτέκτονας να δώσει το μάξιμουμ της φόρμας, χρησιμοποίησε κάτι που δεν είχε ξαναγίνει: ‘έκοψε’ κατά τη διαγώνιο το ορθογώνιο διώροφο κτίριο με μια ανοιχτή σκάλα και πάνω της έφερε το επίπεδο της στέγης. Η ανοιχτή γωνία του κτιρίου με την εντυπωσιακή προοπτική της σκάλας και το

Εικόνα 38: Το Σοβιετικό περίπτερο, στην διεθνή έκθεση στο Παρίσι (Melnikov, 1925)

Πηγή: www.paris-architecture.info

εικόνα 38). Για να μπορέσει ο αρχιτέκτονας να δώσει το μάξιμουμ της φόρμας, χρησιμοποίησε κάτι που δεν είχε ξαναγίνει: ‘έκοψε’ κατά τη διαγώνιο το ορθογώνιο διώροφο κτίριο με μια ανοιχτή σκάλα και πάνω της έφερε το επίπεδο της στέγης. Η ανοιχτή γωνία του κτιρίου με την εντυπωσιακή προοπτική της σκάλας και το

διαστημικό στύλο με την επιγραφή ‘ΕΣΣΔ’, στάθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης (Kopp, 1976).

Βασικό στη σύνθεση της πλατείας ‘Ντερζίνσκι’ στην πόλη Χαρκώφ (Χαρκον) της Ουκρανίας και πρώτο από πλευράς οικοδόμησης (1925-1928), ήταν το κτίριο των Κρατικών Υπηρεσιών Βιομηχανίας και Προγραμματισμού (Gosprom) (βλ. εικόνα 39). Οι αρχιτέκτονες Serafimov, Kravets, και Felger, πρότειναν ένα μεγαλειώδες κυκλικό μέτωπο, με άνοιγμα 300 μέτρων, που ρυθμικά θα αυξανόταν προς το κέντρο των όγκων, υπογραμμίζοντας τη γενική δυναμικότητα της σκέψης με την αντίθεση του χαμηλώματος του κεντρικού όγκου. Τεμνόμενη από δύο οδικά

Εικόνα 39: Το κτίριο των Κρατικών Υπηρεσιών Βιομηχανίας και Προγραμματισμού (Gosprom) στην Ουκρανία

Πηγή: lostonsite.wordpress.com

περάσματα η σύνθεση αναπτύσσεται δυναμικά και προς το βάθος. Πάνω από κάθε πέρασμα, είναι σκορπισμένες τρεις γέφυρες, σχεδιασμένες η καθεμία με διαφορετικό τρόπο. Η επιδέξια επεξεργασία αυτής της δύσκολης σύνθεσης, επιτρέπει να συμπεριληφθεί το κτίριο της Gosprom στις υψηλότερες αρχιτεκτονικές επιτεύξεις της κονστρουκτιβιστικής αρχιτεκτονικής. Βέβαια το Μαυσωλείο του Λένιν, το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο Λένιν στο Δνείπερο και μια σειρά αρχιτεκτονικά δημιουργήματα που δεν μπορούμε να τα αναλύσουμε εκτενώς έδωσαν και αυτά με τη σειρά τους το στίγμα της πρώτης αυτής περιόδου (Kopp, 1976).

Κλείνοντας την πρώτη αυτή περίοδο να αναφέρουμε πως το 1932, με απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος των Μπολσεβίκων για τη δημιουργία καλλιτεχνικού οργανισμού, ‘διαλύθηκαν’ όλες οι αρχιτεκτονικές ομάδες και δημιουργήθηκε η ‘Ένωση Σοβιετικών Αρχιτεκτόνων’ υπό την καθοδήγηση της οποίας μπήκαν όλοι οι εκπρόσωποι των προηγούμενων οργανισμών και τάσεων. Με αυτόν τον τρόπο το 1932 έγινε το φυσικό όριο της μετέπειτα ανάπτυξης της Σοβιετικής αρχιτεκτονικής (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

4.2 ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1931-1944]

4.2.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Μετά την περίοδο της ΝΕΠ, η πολεοδομία ήταν συνυφασμένη με βασικά προβλήματα: πώς θα λειτουργούσε η σχεδιασμένη οικονομία, έως ποιο βαθμό θα προχωρούσε η κοινωνικοποίηση της παραγωγής των μέσων παραγωγής, πώς θα έπρεπε να οργανωθεί η οικογενειακή ζωή (Parkins, 1953). Τα προβλήματα αυτά απασχόλησαν την ολομέλεια του κόμματος το 1931.

Η ανάγκη θέσπισης αρχών σχεδιασμού αποτελούσε άμεση αναγκαιότητα, προκειμένου οι πόλεις να ανταποκριθούν στους οικονομικούς στόχους του δεύτερου πενταετούς (1933-1937). Η αναγκαιότητα αυτή πήγαζε από τη μέχρι τότε αρνητική εμπειρία λόγω έλλειψης αρχών, επομένως και ανάλογων φορέων. Οι μόνες γνωστές αρχές τότε ήταν εκείνες της Χάρτας των Αθηνών, σχετικές με τη χρήση γης και την κατανομή σε ζώνες με βάση το διαχωρισμό των περιοχών κατοικίας, εργασίας και κοινωνικού-πολιτιστικού τομέα (Συμεωνίδου, 1995).

Η πόλη λοιπόν, αναγνωρίστηκε σαν μοχλός ανάπτυξης, και τέθηκε η αναγκαιότητα διασύνδεσης των πολεοδομικών σχεδίων με την οικονομία. Η λειτουργία της πόλης έπρεπε να εξυπηρετεί τις ανάγκες παραγωγής. Η ολομέλεια αναγνώρισε επίσης την αναγκαιότητα οργάνωσης της κοινωνικής ζωής σε νέες βάσεις, την αναγκαιότητα προώθησης της παιδείας και εκπαίδευσης, τις κοινωνικές επιπτώσεις από τη συγκέντρωση της βιομηχανίας στις πόλεις, καθώς και την αναγκαιότητα ελέγχου της ανάπτυξης των πόλεων. Η μελλοντική ανάπτυξη της Μόσχας και του Λένινγκραντ έπρεπε να αποτελέσουν με βάση τις αποφάσεις που πάρθηκαν, πρότυπα πολεοδομικής ανάπτυξης (Parkins, 1953).

Για τους Σοβιετικούς οι θέσεις του 1931 αποτέλεσαν ορόσημο. Πιο συγκεκριμένα, αποφασίστηκε η θεσμοθέτηση της ένταξης του σχεδιασμού των πόλεων στον προγραμματισμό της εθνικής παραγωγής. Ο σχεδιασμός αυτός έπρεπε να συντονιστεί με την επιλογή της εκβιομηχάνισης της χώρας και την αποκέντρωση της παραγωγής, ενόψει της αύξησης του πληθυσμού και των συναφών με αυτήν προβλημάτων στις μεγάλες κυρίως πόλεις. Πρόκειται για μια νέα αντίληψη, για μια αρχή ορθολογισμού και στρατηγικής στον τομέα του κεντρικού σχεδιασμού, που αναγνώριζε στους πολεοδόμους νέες ευθύνες στα πλαίσια εναρμόνισης τους με τις αρχές εκπόνησης πολεοδομικών σχεδίων. Τέλος, η ολομέλεια αποφάσισε την ανάθεση στο Σοβιέτ της

Μόσχας, της εκπόνησης του Γενικού Σχεδίου της πόλης. Το σχέδιο αυτό έπρεπε να αποτελέσει το πρότυπο της σοσιαλιστικής πόλης.

4.2.2 ΤΟ 'ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ' ΩΣ ΒΑΣΗ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η ολομέλεια του 1931 υιοθέτησε ως νέο όρο το 'Γενικό Σχέδιο' (General'nyi Plan). Κάθε πόλη έπρεπε να αναπτυχθεί με βάση το Γενικό της Σχέδιο. Από την εποχή αυτή τα σχέδια των πόλεων ενσωματώθηκαν στον οικονομικό-κοινωνικό προγραμματισμό. Στην περίπτωση των δύο διαδικασιών προγραμματισμού, όπως ήδη αναλύθηκαν, το γεγονός αυτό σήμαινε την ενσωμάτωση της Planirovka στην Planirovanie. Και η ενσωμάτωση αυτή σήμανε και την απαρχή της ανάπτυξης της οικονομικής γεωγραφίας, ως τομέα που έπρεπε να συμβάλει στον καθορισμό του ρόλου των πόλεων (Συμεωνίδου, 1995).

Η ένταξη των Γενικών Σχεδίων στον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό αποτέλεσε βασική επιλογή του κόμματος, ως συνισταμένη των θέσεων στους επί μέρους τομείς. Η πόλη ήταν εκείνη που θα επωμιζόταν το βασικό στρατηγικό ρόλο στην ανάπτυξη της χώρας μέσω της εκβιομηχάνισης, στην οποία ο Στάλιν επικέντρωσε την πολιτική του.

Στα πλαίσια των μεγαλόπνοων στόχων του δεύτερου πενταετούς (1933 – 1937), η ανάπτυξη της βιομηχανίας θα συνέβαλλε στη λειτουργία των κολχόζ, ενώ η ανάπτυξη της βιομηχανίας κατασκευών στην τυποποίηση, για ελαχιστοποίηση του κόστους δόμησης κυρίως στις νέες πόλεις. Η βιομηχανική ανάπτυξη συσχετίστηκε με την ταχύρρυθμη αναδόμηση παλιών πόλεων και οικοδόμηση νέων. Οι τελευταίες συναρτήθηκαν με τις εξορυκτικές βιομηχανίες. Όπως δε αποδείχτηκε, γεγονός που επισημαίνει και ο Konstantinov, τα στατιστικά δεδομένα όσον αφορά στον αριθμό των νέων πόλεων φάνηκαν, καταρχήν, αντίστοιχα των στόχων του πενταετούς (Συμεωνίδου, 1995).

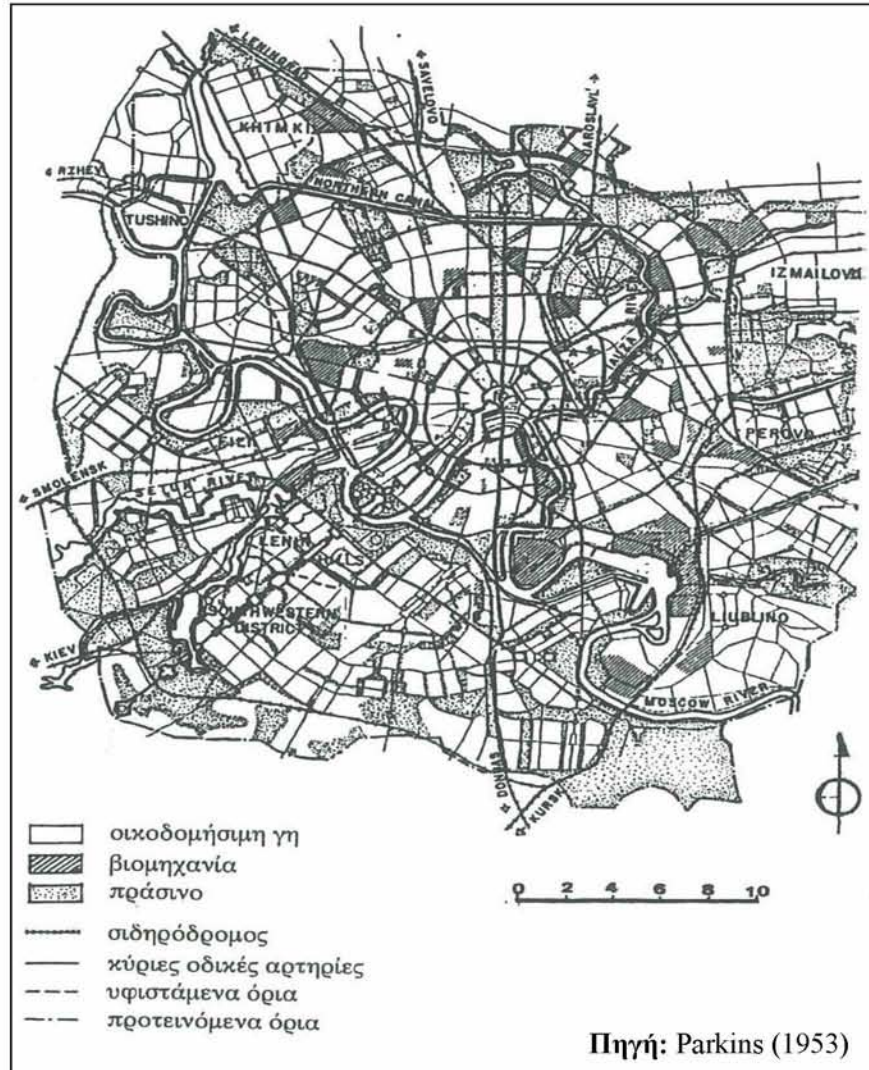
Στα πλαίσια μιας κατευθυνόμενης αστικής ανάπτυξης, η εκπόνηση των Γενικών Σχεδίων έπρεπε να περάσει στην πράξη. Το σχέδιο της πρωτεύουσας έπρεπε να θέσει τους κανόνες πολεοδομικής οργάνωσης και, γενικά, τις αρχές σχεδιασμού των Σοβιετικών πόλεων, τόσο των παλιών όσο και των νέων.

4.2.3 ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το Γενικό Σχέδιο της πρωτεύουσας αποφασίστηκε το 1931. Η προετοιμασία του άρχισε το 1933. Εκπονήθηκε με βάση διαγωνισμό και, ως μοντέλο, αποτέλεσε έκφραση της πολιτικής του ΚΚ για τη σοσιαλιστική πόλη (Συμεωνίδου, 1995).

Τον Ιούλιο του 1934, το σχέδιο συζητήθηκε σε ειδική σύσκεψη της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής του κόμματος, στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο Στάλιν, καθώς και αρχιτέκτονες-ανώτατοι λειτουργοί (Parkins, 1953). Ως κύριος εισηγητής, ο Kaganovitch, υποστήριξε τη 'σοσιαλιστική ανάπλαση και αναδόμηση της Μόσχας και άλλων πόλεων της ΕΣΣΔ'. Ταυτόχρονα εισηγήθηκε και τον επαγγελματικό προσανατολισμό των Σοβιετικών πολεοδόμων. Ένας τέτοιος προσανατολισμός ήταν άμεσα αναγκαίος. Παρόλα αυτά, μέχρι τη δεκαετία του '60, οι πολεοδόμοι εκπαιδεύονταν μόνο στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ (Sprague, 1974).

Πιο συγκεκριμένα, το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας (βλ. εικόνα 40) εγκρίθηκε στις 10 Ιουλίου του 1935 από το Συμβούλιο Λαϊκών Αντιπροσώπων της ΕΣΣΔ και την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή του κόμματος της ΕΣΣΔ. Το σχέδιο αποτέλεσε νόμο. Κατά την αξιολόγηση των Σοβιετικών, μεταξύ 1934-1940 τέθηκαν στην ΕΣΣΔ οι βάσεις της πολεοδομίας (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 40: Το Γενικό Σχέδιο του 1935 της Μόσχας

Η αναδόμηση της Μόσχας ήταν άμεση αναγκαιότητα και για τη λειτουργία της ίδιας της πόλης, εξαιτίας της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού της και της βιομηχανικής της δραστηριότητας. Στο σχέδιο της πρωτεύουσας επικράτησε η αρχή της ενιαίας-συμπαγούς πόλης, αρχή που, άλλωστε, ανταποκρινόταν στην υφιστάμενη δομή της. Η ιδέα των δορυφόρων πόλεων (Satelit) είχε απορριφθεί. Το σχέδιο φρόντισε να αντιμετωπίσει την προοπτική επέκτασης της πόλης. Οι βασικές αρχές του σχεδίου αναπτύχθηκαν αργότερα από τον Tchernyschijon στο 1^ο συνέδριο των Αρχιτεκτόνων της ΕΣΣΔ το 1937 στη Μόσχα.

Βασικοί στόχοι του Γενικού Σχεδίου ήταν οι εξής:

- Ίδιες συνθήκες κατοικίας σε όλους τους τομείς της πόλης,
- Ίδιες συνθήκες στην παροχή υπηρεσιών,

- Ίσος χρόνος μετακίνησης των εργαζομένων από τόπο κατοικίας σε τόπο εργασίας,
- Διασφάλιση των συνθηκών υγιεινής και περιβάλλοντος, και
- Κατανομή της πόλης σε ζώνες (κατοικία, βιομηχανία, ψυχαγωγία).

(Συμεωνίδου, 1995)

Οι κανόνες που έθεσε το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας οδήγησαν στη σύνταξη ενός κώδικα με τους εξής βασικούς άξονες:

- Περιορισμός της έκτασης και του πληθυσμού των μεγάλων πόλεων,
- Δόμηση των πόλεων με βάση το σχέδιο χρήσης γης,
- Εξάλειψη των διαφορών ανάμεσα σε πόλη και χωριό,
- Οργάνωση και λειτουργία οικισμών και πόλεων σε σχέση με τη δομή και το μέγεθος τους,
- Καθιέρωση του οικοδομικού τετραγώνου (Kvartal) ως πρότυπου οικιστικής μονάδας (εξυπηρετήσεις καθημερινών αναγκών) και του Μικρογαίον (Μικρή Περιοχή) ως ενότητας αποτελούμενης από περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα (κοινωνικές και συλλογικές εξυπηρετήσεις),
- Πρόγραμμα εγκατάστασης Δημοσίων Υπηρεσιών,
- Δυνατότητα άμεσης προσπελασιμότητας του City,
- Σεβασμός παραδοσιακών στοιχείων στην αρχιτεκτονική και προσανατολισμός του σχεδίου στις κοινωνικές ανάγκες,
- Αντιμετώπιση της πόλης σαν ζωντανό οργανισμό,
- Γενικές προδιαγραφές που αφορούν: στη στέγαση, στην τυποποίηση των κατασκευών, στην ανάπτυξη του City ως διοικητικού- κοινωνικού και πολιτιστικού κέντρου, στη διασύνδεση σχεδιασμού και ιδεολογίας, και στην εφαρμογή στο σχεδιασμό της αρχής της κριτικής και αυτοκριτικής.

(Parkins, 1953)

Με βάση τις αρχές αυτές τα Γενικά Σχέδια των πόλεων έπρεπε να συμβάλουν στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, αλλά και στην προσαρμογή της οργάνωσης των πόλεων στις απαιτήσεις της παραγωγής. Τα μέτρα αποτελούσαν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο έπρεπε να δραστηριοποιηθούν τα Σοβιέτ και το επιστημονικό δυναμικό.

Με βάση το Γενικό της Σχέδιο η Μόσχα διαιρέθηκε σε αστικούς τομείς (Raion). Το σχέδιο επικεντρώθηκε στην αναδόμηση της παλιάς πόλης και στη δόμηση νέων αστικών τομέων. Στα πλαίσια της ενιαίας πόλης στόχος ήταν η αποσυμφόρηση του κέντρου μέσα από τη δημιουργία υπο-κέντρων, επομένως η μείωση της πυκνότητας στο κέντρο και η αύξηση της στην περιφέρεια. Το Κρεμλίνο αναγνωρίστηκε σαν πυρήνας της πόλης. Οι τομείς γύρω από αυτό διαχωρίστηκαν με μεγάλες αρτηρίες και φαρδιές ζώνες πρασίνου. Η μικτή πυκνότητα από το κέντρο προς την περιφέρεια μειώθηκε:

- ✓ από 1.000-1.200 κατ./Ha σε 400-500 κατ./Ha, και
- ✓ από 400- 500 κατ./Ha σε 150-200 κατ./Ha

(Συμεωνίδου, 1995)

Με βάση την πυκνότητα των αστικών τομέων υπολογίστηκαν και οι ανάγκες σε δίκτυα υδροδότησης, ηλεκτροδότησης, αποχέτευσης, καθώς και σε δίκτυα συγκοινωνιών και μεταφορών. Στα έργα υποδομής εντάχθηκε σαν έργο προβολής και το μεγαλεπήβολο μετρό της πρωτεύουσας, με 29 σταθμούς σε μήκος 25 μιλίων (Parkins, 1953).

Οι σχετικές προδιαγραφές δόμησης αφορούσαν κυρίως στις περιοχές κατοικίας και στις αναγκαίες κοινωνικές εξυπηρετήσεις. Στηριζόμενες σε αρχές μαζικότητας και τυποποίησης, οι προδιαγραφές έμελλε να αλλάξουν τη μορφή του οικιστικού περιβάλλοντος.

Η εφαρμογή του σχεδίου έθεσε άμεσα το ζήτημα των αρμόδιων φορέων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μέχρι το 1930 δεν υπήρχε φορέας για την πολεοδομική πρακτική. Πρώτος κύριος φορέας ήταν η Επιτροπή Αστικού Σχεδιασμού (Giprogor). Με την αναγνώριση της ανάγκης θεσμοθέτησης προτύπων συστάθηκε η Επιτροπή Καθορισμού Προτύπων (Standart-Gorpro'ekt) και αργότερα η Υπηρεσία Πολεοδομικού Σχεδίου (Gorstroipro'ekt) και η Υπηρεσία Σχεδιασμού Βιομηχανικών Πόλεων (Promstroipro'ekt). Η τελευταία υπαγόταν στο Υπουργείο Βαρίας Βιομηχανίας (Συμεωνίδου, 1995).

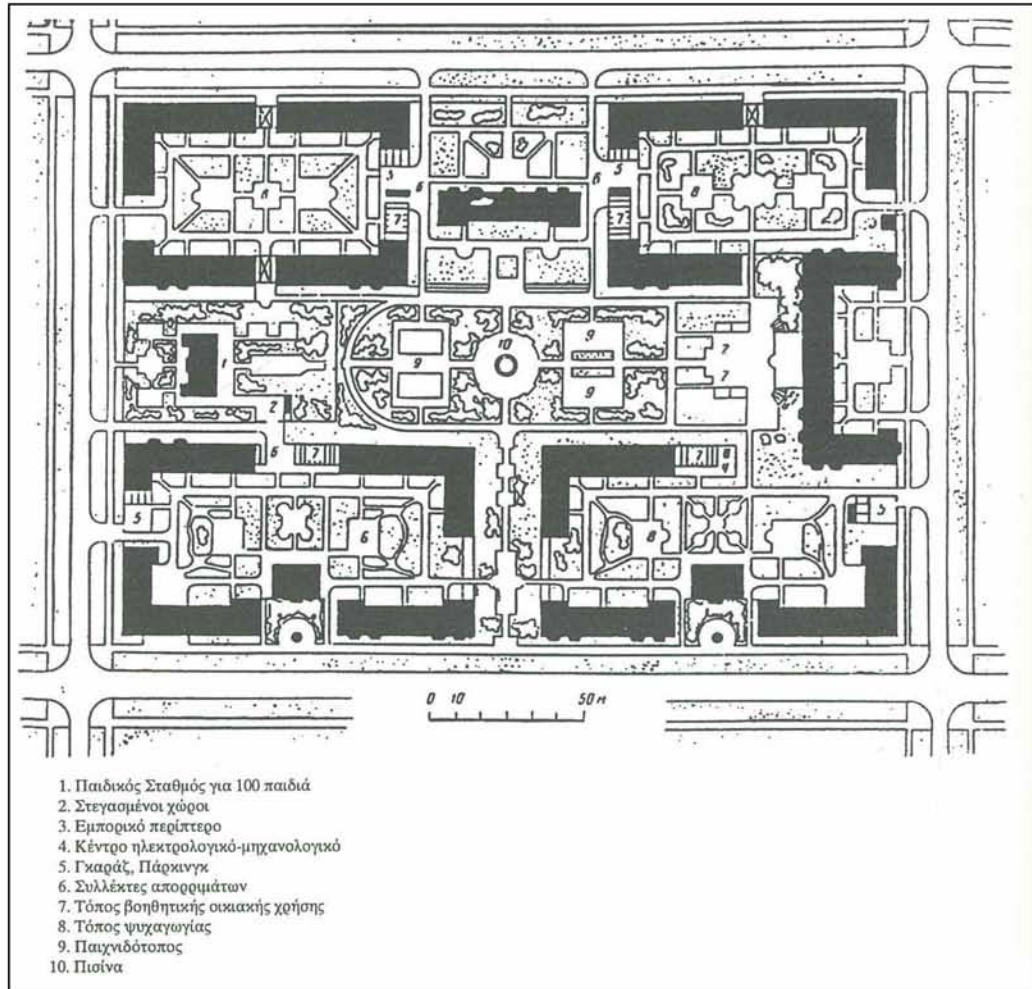
4.2.4 ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΕΣ ΔΟΜΗΣΗΣ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ

Η πόλη της Μόσχας με βάση το Γενικό Σχέδιο, διαιρέθηκε σε 23 αστικούς τομείς. Κάθε τομέας για 100.000-600.000 κατοίκους διέθετε τις ανάλογες εκπαιδευτικές και πολιτιστικές εξυπηρετήσεις. Οι τομείς (Raion) διαιρέθηκαν σε μικρότερες ενότητες (Mikroaion), που ταυτίζονταν με μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα (Kvartal)

πολυώροφων, συνήθως, κτιρίων. Τυπικό παράδειγμα Σχεδίου Δόμησης (Plan Zastroiki) ενός οικοδομικού τετραγώνου δίνει η εικόνα 41 (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 41: Τυπικό παράδειγμα Σχεδίου Δόμησης οικοδομικού τετραγώνου διώροφων και τριώροφων κτιρίων

Πηγή: Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1956)

Ο τύπος του Μικρογαίον θεωρήθηκε ότι ανταποκρινόταν στις αρχές της συλλογικότητας. Όπως αναφέρει ο Frolic, ο νέος άνθρωπος δεν έπρεπε να δραστηριοποιείται με κίνητρο τις ατομικές του επιθυμίες, αλλά το συλλογικό συμφέρον. Το μέγεθος του Μικρογαίον μπορούσε να ανταποκριθεί στην επιταγή αυτή με την ενσωμάτωση κατοικιών και κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων. Επίσης, σε μια τέτοια ενότητα μπορούσε να επιτευχθεί η συγχώνευση ιδιωτικής και συλλογικής συνείδησης (Frolic, 1976).

Αποτέλεσμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης ήταν το γεγονός ότι η μορφή του Μικρογαίον ήταν συμπαγής. Σύμφωνα με στοιχεία, η έκταση του οικοδομικού τετραγώνου κυμαινόταν μεταξύ 9-15 Ha και με διαστάσεις 300x300 μ., 300x400 μ. και 300x500 μ.

Οι διαστάσεις αυτές καθορίστηκαν σε συνάρτηση με το χρόνο των 6-8 λεπτών, χρόνος που χρειάζεται ο πεζός για να φθάσει στην αρτηρία και στη στάση, προκειμένου να εξυπηρετηθεί από τα μαζικά μέσα κυκλοφορίας. Σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο προβλέπονταν κτίρια πολυώροφα, 100-200 μονοκατοικίες και κάλυψη 18-21% (η προϋπάρχουσα ήταν 50-60%). Θεωρήθηκε ότι ένα τυπικό οικοδομικό τετράγωνο των 9 Ha έπρεπε να έχει 3.600-4.500 κατοίκους και αριθμό κτιρίων 4-8, όχι κάτω των 6 ορόφων. Αντίστοιχα, ένα οικοδομικό τετράγωνο των 15 Ha, 7.500 κατοίκους και 7-15 κτίρια. Για σύγκριση αναφέρεται ότι το 1931 το 87% των κατοίκων της πόλης κατοικούσε σε μονώροφα και διώροφα κτίρια. Τα τριώροφα κάλυπταν μόλις το 2,6% (Parkins, 1953).

Παράλληλα με τις προδιαγραφές του Γενικού Σχεδίου της Μόσχας θεσπίστηκαν και άλλες για πόλεις των 50.000 -100.000 κατοίκων (μεγάλες πόλεις) και 25.000- 50.000 κατοίκων (μεσαίες πόλεις), καθιερώνοντας με τον τρόπο αυτό, για πρώτη φορά, και τάξεις μεγέθους των πόλεων. Στις μικρότερες αυτές πόλεις προβλεπόταν έκταση του οικοδομικού τετραγώνου από 3 μέχρι 6-8 Ha, ανάλογα δε με τα φυσικά δεδομένα ένα οικοδομικό τετράγωνο μπορούσε να καλύψει και 1-2 Ha. Στις πόλεις αυτές οι προδιαγραφές προέβλεπαν κτίρια των 3-4 ορόφων. Σε άμεση σχέση με τις κατοικίες λειτούργησαν βρεφικοί και παιδικοί σταθμοί, παιδικές χαρές για το 60% των παιδιών ηλικίας 3-7 ετών, δημοτικό σχολείο, κτίριο του Σοβιέτ, λέσχη, αγορά, γήπεδο και πάρκο (Parkins, 1953).

Όσον αφορά στον τομέα της στέγασης, το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας προέβλεπε την κατασκευή κατοικιών επιφάνειας 15.000.000 τμ σε 10 χρόνια. Το μέγεθος αυτό θεωρήθηκε αισιόδοξο, τη στιγμή που οι υπάρχουσες κατοικίες μαζί με τις ξύλινες στην πόλη δεν κάλυπταν μεγαλύτερη επιφάνεια. Η συνολική επιφάνεια υφιστάμενων και νέων κατοικιών θα μπορούσε να στεγάσει 5.000.000 κατοίκους με 6,1 τμ ανά κάτοικο (Parkins, 1953).

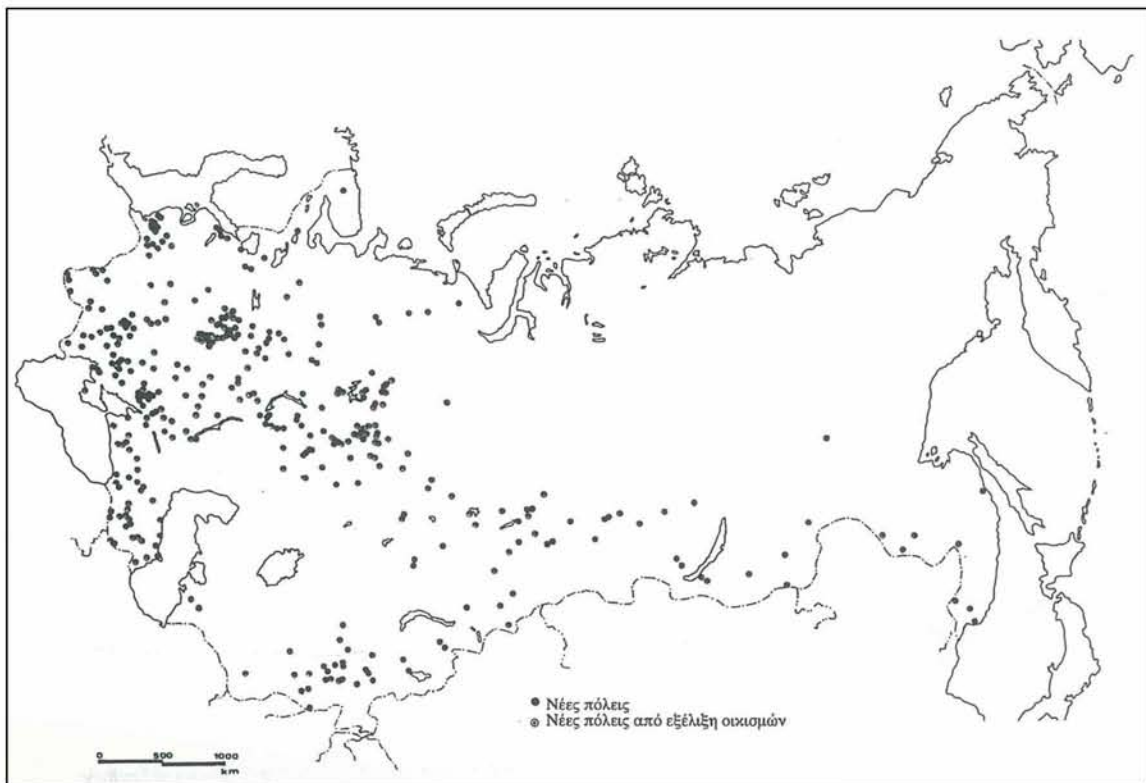
4.2.5 ΝΕΕΣ ΑΡΧΕΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

Ο αυξανόμενος αριθμός των πόλεων ήταν συνάρτηση των στόχων του τρίτου πενταετούς (1938 – 1942), που αποτέλεσε συνέχεια του δευτέρου (βλ. εικόνα 42). Ο εποικισμός νέων απομακρυσμένων και υποανάπτυκτων περιοχών αποτέλεσε κύριο

άξονα της πολιτικής του ΚΚ. Όπως ήδη αναφέρθηκε, επρόκειτο για τις αναγκαστικές μετακινήσεις ολόκληρων πληθυσμών της περιόδου αυτής.

Οι νέες χωροθετήσεις αφορούσαν μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις εξόρυξης και επεξεργασίας πρώτης ύλης, που στην αρχή εγκαταστάθηκαν κοντά στον τόπο εξόρυξης για να αποφευχθεί το κόστος μεταφοράς. Επρόκειτο για τόπους υποανάπτυκτους και χαμηλής οικιστικής πυκνότητας (Ουράλια, Σιβηρία, καθώς και κεντρικές και ανατολικές περιοχές) (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1956).

Εικόνα 42: Νέες πόλεις στην ΕΣΣΔ (1939-1958)

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

Οι επιλογές για ανάπτυξη της εξορυκτικής και βαριάς βιομηχανίας οδήγησαν στην αύξηση του αριθμού των βιομηχανικών επιχειρήσεων, συμβάλλοντας στον εποικισμό περιοχών μέσω μεταφοράς εργατικού δυναμικού. Μέτρα εξυγίανσης θεσπίστηκαν για παλιές πόλεις, των οποίων οι βιομηχανικές επιχειρήσεις ήταν προσανατολισμένες στην παραγωγή τελικού προϊόντος. Στα πλαίσια των επιλογών αυτών, η ανάπτυξη μικρών παλιών πόλεων, που δεν διέθεταν ορυκτό πλούτο, θεωρήθηκε ασύμφορη για τις περισσότερες περιπτώσεις (Συμεωνίδου, 1995).

Για την εξόρυξη κυρίως άνθρακα οι πρώτοι οικισμοί που δημιουργήθηκαν διακρίθηκαν σε δύο κατηγορίες:

- Οικισμοί κοντά σε μεμονωμένες βιομηχανίες εξόρυξης και
- Μεγαλύτεροι οικισμοί κοντά σε πολλές επιχειρήσεις εξόρυξης, που στήριζαν μεγάλη οικιστική ενότητα. Η ανάπτυξη τους οδήγησε στην αναγκαιότητα των Γενικών Σχεδίων (πχ Donetsk, Kuznetzk στην Ουκρανία), αποτελώντας κίνητρο εξέλιξης τους σε περιοχές πληθυσμιακών συγκεντρώσεων στο άμεσο μέλλον.

(Συμεωνίδου, 1995)

Γενικά, στον εποίκισμό των περιοχών αυτών συνέβαλε και η μεταφορά της βιομηχανικής παραγωγής στη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Συνολικά μεταφέρθηκαν 475 βιομηχανίες, οι περισσότερες στις στέπες του Βόλγα, στη Δυτική Σιβηρία και στην Κεντρική Ασία (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1956).

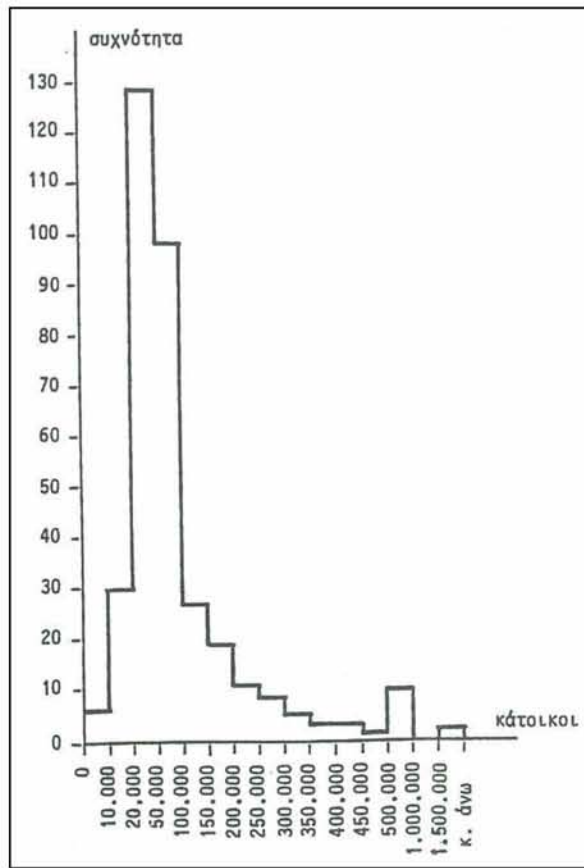
Στη διάρκεια του πολέμου, παράλληλα με την ανάπτυξη νέων οικισμών και πόλεων, δε σταμάτησε η ανάπτυξη των παλιών πόλεων. Μεταξύ 1942-1944 κτίστηκαν 67 νέες πόλεις, που κατατάχτηκαν σε τρεις κατηγορίες:

- Μικρές νέες πόλεις για την εξόρυξη ορυκτών (στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονταν οι δύο κατηγορίες που ήδη αναφέρθηκαν).
- Υφιστάμενοι μικροί οικισμοί, που εξελίχθηκαν σε πόλεις στη διάρκεια του πολέμου με την εγκατάσταση σ' αυτές βιομηχανιών.
- Νέες πόλεις σε οδικές και σιδηροδρομικές αρτηρίες, καθώς και σε κόμβους, στις οποίες μεταφέρθηκε χωρίς μεγάλο κόστος η παραγωγή στη διάρκεια του πολέμου.

(Συμεωνίδου, 1995)

Σε όλες τις νέες πόλεις και στους νέους οικισμούς η κατασκευή κατοικιών ανταποκρινόταν μόνο στις στοιχειώδεις ανάγκες. Το πρόβλημα της στέγης ήταν μαζικό και πιεστικό. Μόλις το 1943 συστάθηκε η Κρατική Επιτροπή Κατασκευών (Gosstroj). Ο συντονισμός, αφορούσε προδιαγραφές, μεθόδους ταχείας κατασκευής και μέτρα αξιοποίησης τοπικών υλικών (Συμεωνίδου, 1995).

Εικόνα 43: Ιστόγραμμα πληθυσμιακού μεγέθους των πόλεων της ΕΣΣΔ το 1939

Πηγή: Συμεωνίδου (1995)

Μέσα στο μεγάλο οργανισμό οικοδόμησης νέων βιομηχανικών οικισμών και πόλεων ήταν μεγάλες οι ευθύνες με τις οποίες βρέθηκαν αντιμέτωποι οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι. Ενδεικτικό της ευθύνης αυτής ήταν το γεγονός ότι το 1940, σύμφωνα με στοιχεία του Blumenfeld, έπρεπε να εκπονηθούν σχέδια για 225 πόλεις της Ρωσικής Δημοκρατίας. Τα περισσότερα από τα σχέδια αυτά έμειναν ανεφάρμοστα λόγω πολέμου (Συμεωνίδου, 1995).

Την περίοδο 1939-1941 υποστηρίχθηκε μέσω καμπάνιας, η ανάγκη καθορισμού προτεραιοτήτων στον τομέα κατασκευών και η επιτακτική ανάγκη τέλει εξάλειψης φορμαλιστικών

τάσεων. Η καμπάνια αυτή είχε ξεκινήσει με το Μολότοφ στα πλαίσια των θέσεων του πάνω στους γενικούς στόχους του τρίτου πενταετούς (1938-1942) (Parkins, 1953).

Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων, θεσπίστηκαν αρχές, που προσέδιδαν νέο χαρακτήρα στην πολεοδομική πρακτική και στα αναπτυξιακά μέτρα. Οι αρχές αυτές, λίγο πριν τον πόλεμο, ήταν καθοριστικές για τις αντιλήψεις όσον αφορά τη δόμηση και τα σχέδια πόλεων στα μεταπολεμικά χρόνια. Έτσι άρχισε μια πρόσφορη, όπως θεωρήθηκε, περίοδος για την πολεοδομική συγκρότηση της πόλης. Ο Davydovitch διατύπωσε τις αρχές αυτές ως εξής:

- Η πολεοδομία έπρεπε να απαλλαγεί από την ιδέα των μεγάλων όγκων. Κτίρια, οδικές αρτηρίες, χώροι αναψυχής κά έπρεπε να συσχετίζονται με το μέγεθος και το χαρακτήρα της πόλης. Και, φυσικά, όλα αυτά απαιτούσαν ακριβείς προδιαγραφές για όλα τα κτίρια και όλες τις εξυπηρετήσεις.
- Οι αρχιτέκτονες-πολεοδόμοι έπρεπε να συμβάλουν στην εξεύρεση μεθόδων ταχείας κατασκευής κτιρίων οποιουδήποτε χαρακτήρα και οποιασδήποτε μορφής.

- Στο Γενικό Σχέδιο έπρεπε να εκτιμάται ο οικονομικός παράγοντας, ειδικότερα το κόστος για όλες τις αστικές λειτουργίες.

(Συμεωνίδου, 1995)

Στην υλοποίηση της πολιτικής αυτής, συνέβαλαν κυρίως Ρώσοι επιστήμονες και τεχνικοί. Σε όλους τους νέους οικισμούς και νέες πόλεις, που δημιουργήθηκαν πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου, μετακινήθηκε ειδικευμένο δυναμικό, προκειμένου να στηρίξει την ανάπτυξη τους. Γενικά, ο ρωσικός πληθυσμός κατοικούσε σε πόλεις. Η επιρροή των Ρώσων ήταν μεγάλη σε όλους τους τομείς, κυρίως στον τομέα των πολιτικών αποφάσεων και της επιστήμης (Parkins, 1953).

Με τις αναφορές αυτές κλείνει η δεύτερη περίοδος οικιστικής ανάπτυξης. Ενώ είναι μικρή η συμβολή της σε ιδέες και αναζητήσεις, είναι πλούσια σε στοιχεία καθοριστικά για την περαιτέρω εξέλιξη του συστήματος και των συντελεστών του.

4.2.6 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Στα χρόνια του 1930, ο προσανατολισμός στις κλασικές φόρμες, στάθηκε κυρίαρχος μόνο στο τέλος της δεκαετίας του '30. Στην αρχή εμφανίστηκε κλίση προς τη μνημειακή αρχιτεκτονική μορφή και επιβλητικότητα, πράγματα που έλειπαν στη δεκαετία του '20. Μεγάλη σημασία έπαιξε η επεξεργασία των σχεδίων για το μέγαρο των Σοβιέτ που συνεχιζόταν από την αρχή της δεκαετίας του '30 (βλ. εικόνα 44). Η μελετητική ομάδα με τους Iofan,

Εικόνα 44: Το μέγαρο των Σοβιέτ

Shchuko και Gelfreikh, προσπάθησε να συνδυάσει στις μνημειακές φόρμες την ιδέα του μεγάλου και του επίσημου και στο τέλος πρότεινε μία επιβλητική σύνθεση 300 μέτρων, ένα κτίριο με τον δικό του τύπο και στεφανωμένο με ένα άγαλμα του Λένιν ύψους 100 μέτρων. Αυτό το τεράστιο κάθετο στοιχείο και ο χαρακτήρας της αρχιτεκτονικής του επεξεργασίας για πολλά χρόνια τραβούσαν την

Πηγή: Kopp (1976)

προσοχή, και βάσει αυτών έγινε η επεξεργασία των ψηλών κτιρίων της πρωτεύουσας στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '40 (Kopp,1976).

Επιπρόσθετα, τη δεκαετία του '30 κτίστηκαν πολλά καθοριστικά κτίρια στις πόλεις της ΕΣΣΔ. Σειρά από αυτά, δίκαια μπορούν να θεωρηθούν από τις καλύτερες παραγωγές. Αυστηρό και σημαντικό για τη σύνθεση και την αρχιτεκτονική του, το 'Σπίτι των Λαϊκών Αντιπροσώπων', της ΕΣΣΔ στη Μόσχα, αρχιτέκτονας Langman (1932-1936). Ανάμεσα στις καλύτερες παραγωγές αυτής της περιόδου, ανήκει και η στρατιωτική ακαδημία Frunze στη Μόσχα των Rudnev και Muds στα 1937. Το λειτουργικά σύνθετο σχήμα καθόρισε την ιδιαιτερότητα της κάτοψης και την ιδιόμορφη σύνθεση του συγκροτήματος. Με ελάχιστα υλικά οι δημιουργοί έδωσαν εκφραστική, μνημειακή και συγχρόνως ρομαντική, επιβλητική, καλλιτεχνική μορφή, που προσωποποιούσε τη δύναμη και το μεγαλείο του κόκκινου στρατού. Η κλίνουσα προς το αρχαϊκό αρχιτεκτονική στο 'Σπίτι των Σοβιέτ', που τελείωσε το 1940 θεωρήθηκε από τα καλύτερα σε διαγωνισμό το 1935. Η χαρακτηριστική τώρα τάση στα προπολεμικά χρόνια να συνδυαστούν τα κλασσικά με τα εθνικά μοτίβα, εμφανίστηκε έντονα στα 1938, στη μελέτη του Chiusev για το κτίριο του Ινστιτούτου της Ιστορίας του Κόμματος υπό τη αιγίδα της ΚΕ του ΚΚ Γεωργίας στη Τιφλίδα (Ζώη, 2012).

Ιδιαίτερη σημασία είχε η αρχιτεκτονική των περιπτέρων της ΕΣΣΔ στις διεθνείς εκθέσεις στο Παρίσι (1937) και στη Ν. Υόρκη (1939). Ιδιαίτερα εντυπωσιάζει η εξπρεσιονιστική λύση του παριζιάνικου περιπτέρου (βλ. εικόνα 45). Η δυναμική του σύνθεση που τέλειωσε με το γλυπτό του 'Εργάτη και της Αγρότισσας' από ανοξείδωτο ατσάλι του γλύπτη Muchina, συμβόλιζε έντονα την προσήλωση στο αύριο, της δυναμικά αναπτυσσόμενης χώρας των Σοβιέτ (Kopp,1976).

Εικόνα 45: Το περίπτερο της ΕΣΣΔ στην Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι (1937)

Πηγή: www.paris-architecture.info

Ακόμα, στη δεκαετία του '30 πήρε την τελική της μορφή και η Σοβιετική σχολή βιομηχανικού σχεδιασμού, μπήκαν οι βάσεις της εκβιομηχάνισης, της βιομηχανικής οικοδόμησης. Η ιδιαιτερότητα έκφρασης των βιομηχανικών συγκροτημάτων

επιτεύχθηκε με υλικά οικονομικά και λειτουργικά απαραίτητα. Σαν παραδείγματα αυτής της εποχής μπορούν να θεωρηθούν το Azov - Steel στη Ζντάνοβα της Ουκρανίας (βλ. εικόνα 46), το εργοστάσιο βαριάς βιομηχανίας στο Κραμάτορσκ, τα εργοστάσια κατασκευής αυτοκινήτων στη Μόσχα και το Γκόρκι (Ρωσία), το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο στη Νίγιε – Σμπέρσκαγια και άλλα βιομηχανικά κτίρια (Kopp, 1976).

Εδώ να σημειώσουμε πως τη δεύτερη αυτή περίοδο που μελετάμε, η μεγαλύτερη σημασία κι από το ίδιο το Σοβιετικό κράτος δόθηκε στα προβλήματα της πολεοδομίας όπως αναφέραμε και παραπάνω όπου η έκταση των πολεοδομικών εργασιών και η χωροθέτηση νέων πόλεων απασχόλησαν κατά κόρον τους Σοβιετικούς αρχιτέκτονες – πολεοδόμους.

Εικόνα 46 : Το Azov-Steel στην Ουκρανία

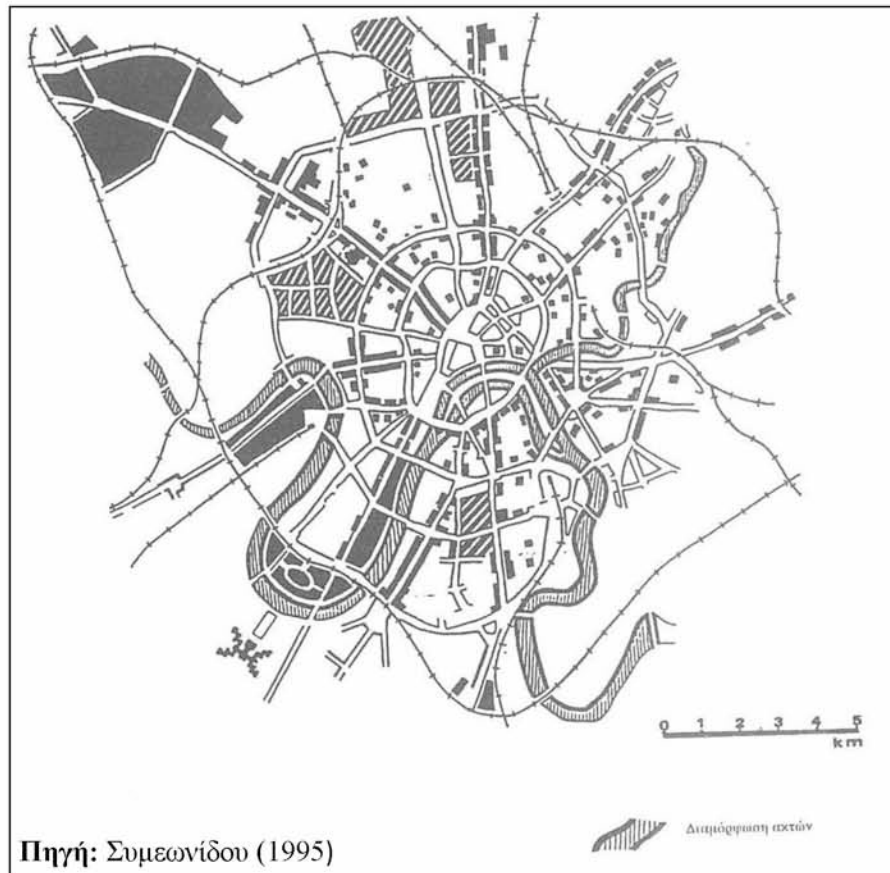
Πηγή: lostonsite.wordpress.com

Περνώντας στη πρώτη περίοδο του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου (1941 – 1945), το βασικότερο πρόβλημα της αρχιτεκτονικής ήταν η γρήγορη κατασκευή των κτιρίων παραγωγικού προορισμού για την εγκατάσταση των μεταφερόμενων στην Ανατολή βιομηχανικών επιχειρήσεων, καθώς και η ανέγερση κατοικιών για τους εργαζόμενους. Οι αρχιτέκτονες αξιοποιούσαν τα οικοδομικά υλικά του κάθε τόπου, κατασκεύαζαν φθηνές τυποποιημένες κατοικίες και ελαφρά ξύλινα και πέτρινα κτίρια. Στη Μόσχα παρά τις δυσκολίες της πολεμικής περιόδου, στα χρόνια 1943 – 1944, τέθηκαν σε λειτουργία δύο νέες γραμμές του μετρό. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η φασιστική επιδρομή έφερε τεράστιες καταστροφές: 1710 πόλεις και χωριά και γύρω στις 32.000 βιομηχανικές εγκαταστάσεις, μετατράπηκαν σε ερείπια. Περίπου 25.000.000 κάτοικοι έμειναν χωρίς στέγη. Η χώρα έχασε γύρω στο 30% του εθνικού της πλούτου.

Καταστράφηκαν 82 χιλιάδες σχολεία, 40 χιλιάδες νοσοκομεία, πολυκλινικές και άλλα υγειονομικά ιδρύματα, 44 χιλιάδες κτίρια που στέγαζαν θέατρα, πολιτιστικές λέσχες, οίκους πολιτισμού κ.ά.. Οι χιτλερικοί έδειχναν ιδιαίτερα το μένος τους σε εθνικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Εικόνα 47: Το σχέδιο αναδόμησης του 1943 της Μόσχας

Στην αρχή του 1942, μετά την ήττα των Γερμανών έξω από τη Μόσχα, η αποκατάσταση της χώρας στα απελευθερωμένα μέρη και επίσης η οικοδόμηση στα μέρη που δεν ήταν εκτεθειμένα στη Γερμανική κατοχή, στάθηκε η πιο σημαντική φροντίδα της κυβέρνησης. Το 1943 δημιουργήθηκε η Κρατική Επιτροπή για θέματα αρχιτεκτονικής υπό την αιγίδα του Σοβιέτ των Λαϊκών Αντιπροσώπων της ΕΣΣΔ. Προσδιορίστηκε έτσι με ακρίβεια από το ανώτερο όργανο εξουσίας η δουλειά των Σοβιετικών αρχιτεκτόνων, υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα η οικοδόμηση να είναι 'νέα' και με σφαιρική αντίληψη, χωρίς προσποίηση και επιτήδευση (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Τέλος, τα χρόνια αυτά, η πλατιά χρησιμοποίηση της κλασσικής κληρονομιάς και της εθνικής αρχιτεκτονικής, σχετιζόταν άμεσα με τα αισθήματα του νικητή λαού. Οι ηρωικές νίκες απαιτούσαν μνημειακές φόρμες οι οποίες έγιναν όλο και περισσότερο πομπώδεις και μεγαλειώδεις. Όσον αφορά τις πόλεις, μεγάλα έργα αποκατάστασης έγιναν ήδη πριν το τέλος του πολέμου. Η αποκατάσταση των πόλεων και των χωριών της χώρας τέλειωσε μόλις στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50. Το τελείωμα μιας τέτοιας τεράστιας δουλειάς σε σύντομο χρόνο υπήρξε φαινόμενο της εποχής, που υπογράμμιζε για πολλοστή φορά την ανωτερότητα του σοσιαλιστικού συστήματος και σε αυτό το τομέα (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1978).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί το πρώτο μείζονος σημασίας σύμπτωμα μιας νέας ιστορικής εποχής. Η νέα αυτή ιστορική εποχή είναι το πέρασμα της καπιταλιστικής κοινωνίας σε ένα νέο της στάδιο, το στάδιο του ιμπεριαλισμού. Του μονοπωλιακού δηλαδή καπιταλισμού. Το μοναδικό θετικό αποτέλεσμα αυτού του πολέμου ήταν μια κατακόρυφη άνοδος του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος από τα σπλάχνα του οποίου βγήκε το πρώτο εργατικό κράτος στην ιστορία, η Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ).

Η περίοδος του Μεσοπολέμου από το 1918 έως και την έναρξη του Β Παγκοσμίου Πολέμου, είναι πολύ γόνιμη σε πολιτικό και κοινωνικό προβληματισμό σε όλη την Ευρώπη. Η δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης και οι ελπίδες για την οργάνωση μιας νέας κοινωνίας 'ισότητας και δικαίου' ενισχύει τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα και ιδιαίτερα το κύρος και απήχηση των κομμουνιστικών κομμάτων.

Ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος και η εγκαθίδρυση της Σοβιετικής εξουσίας στη Ρωσία, καθώς επίσης και η σειρά επαναστατικών κινήματων στη Γερμανία και Ουγγαρία (1918-1919) έδρασαν σαν καταλύτες στην εκρηκτική πια αμφισβήτηση των 'αξιών' του καπιταλισμού, όχι μόνο στην οικονομική βάση του, αλλά και στο εποικοδόμημα * την τέχνη και την αρχιτεκτονική, παράλληλα όμως και σε άλλα βασικά πεδία όπως η κατοικία και η πολεοδομία. Διατυπώνονται έτσι νέες ιδέες και τάσεις - συχνά παράλληλες ή συμπληρωματικές - που, επεξεργάζονται πολύπλευρα την κοινωνική πραγματικότητα, προσπαθώντας να βρουν τα κατάλληλα μέσα για να την ερμηνεύσουν, αλλά και να την επηρεάσουν. Η αρχιτεκτονική στη Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1917-1930 συνέβαλλε σημαντικά και στη θεμελίωση του Ευρωπαϊκού Μοντέρνου κινήματος, με σημαντικότερους εκπροσώπους τους Lissitzky, Tatlin, Melnikov, Rodchenko, Leonidov, Tchernikov, Ladovsky κ.ά.

Μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε, παρατηρούμε τη διαφορετική υπόσταση που παίρνουν μια σειρά ζητήματα, σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Με την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως της εργασίας, της δωρεάν ιατρικής περίθαλψης και παιδείας, της παροχής φθηνών υπηρεσιών από το κράτος, της κατοικίας, της πρόσβασης στις πνευματικές και πολιτιστικές αξίες, έγιναν κτήμα των προλετάριων και των άλλων λαϊκών στρωμάτων σε όλες τις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης. Και όλα αυτά χάρις στις ενδογενείς δυνατότητες ανάπτυξης της σοσιαλιστικής οικονομίας.

Επιπλέον, ο εργαζόμενος στις σοσιαλιστικές χώρες δε δοκίμαζε τις γνωστές αγωνίες και τα προβλήματα που γνώρισαν και γνωρίζουν οι εργαζόμενοι των καπιταλιστικών χωρών, όπως η ανεργία, η ακρίβεια, η ανασφάλεια, η εργοδοτική καταπίεση, η φτώχεια, η πείνα κ.ά. Το ίδιο ισχύει και το βιώνουμε καθημερινά και στα ζητήματα των πόλεων, της ανάπτυξης τους, της στέγασης των κατοίκων. Η κατάσταση στο περιβάλλον, στην κυκλοφορία, στην κατοικία, στον κοινωνικό εξοπλισμό, ακόμη και τη μορφή των πόλεων γίνεται όλο και πιο εφιαλτική. Βασικές αιτίες αυτής της κατάστασης είναι τόσο η εμπορευματοποίηση των κοινωνικών λειτουργιών όσο και η κυριαρχία του ιδιωτικού συμφέροντος πάνω στο συλλογικό συμφέρον. Με άλλα λόγια, η διατήρηση και ενίσχυση του καπιταλιστικού τρόπου ανάπτυξης της χώρας μας, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των στρατηγικών της. Η υπέρμετρη για παράδειγμα, ανάπτυξη της Αθήνας, με αντίστοιχο μαρασμό της επαρχίας, δεν είναι αποτέλεσμα ούτε κάποιου ψυχολογικού φαινομένου που λέγεται 'αστυφιλία' ούτε κάποιας νόσου που λέγεται 'υδροκεφαλισμός'. Είναι η έκφραση στο χώρο της εξέλιξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα.

Η ΕΣΣΔ στην εικοσιτετράχρονη, πριν από τη ναζιστική επίθεση, πορεία της, πραγματοποίησε αλματώδη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, αμβλύνοντας την ανισομετρία που είχε κληρονομήσει. Όλα τα παραπάνω προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα η εργατική τάξη και τα άλλα λαϊκά στρώματα σε σχέση με τους όρους της ζωής τους στον καπιταλισμό, ήταν άγνωστα στο σοσιαλισμό, αφού αποτελούσε πρόωστο ζήτημα, θεμελιώδη νόμο της συγκεκριμένης κοινωνίας, που ήταν η κάλυψη των ολοένα αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών.

Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη της πόλης και τα οικιστικά προγράμματα, γίνονταν με βάση τις ανάγκες των εργαζομένων, και όχι των επιχειρηματικών συμφερόντων. Η ιδιοκτησία της γης και του εδάφους και η κερδοσκοπία, δεν έμπαινε πια εμπόδιο αφού η γη κοινωνικοποιείται. Η αστική ανάπτυξη και η πολεοδομία παίρνουν τελείως διαφορετική υπόσταση στην ΕΣΣΔ. Οι πόλεις αναπτύσσονται όσο γίνεται ισόμετρα και με βάση την αναγκαιότητα για την εξάλειψη της αντίθεσης πόλης-υπαίθρου. Η ανάπτυξη τους συνδέεται άμεσα με την οικονομική βάση, με την ανάπτυξη δηλαδή των παραγωγικών δυνάμεων. Επιπλέον, η δομή τους παίρνει υπόψη την ποιότητας ζωής των κατοίκων που έχει να κάνει με πολλούς παράγοντες όπως η κατοικία για όλους, οι ελεύθεροι χώροι, οι χώροι πρασίνου, οι κοινωνικές υποδομές, η άμεση μετακίνηση στο χώρο εργασίας κ.ά. Τα νέα κοινωνικά μοντέλα συσχετίζονται με νέες απαιτήσεις για

στέγαση. Οι νέες εργατικές κατοικίες σχεδιάζονται για να προωθήσουν το νέο τρόπο ζωής, προσπάθεια που ήταν ορατή και στη μορφή του κτιρίου.

Συμπερασματικά βλέπουμε, πως οι τρόποι διαχείρισης της χωροταξίας και πολεοδομίας μιας πόλης (μιας χώρας), είναι πάντα ανάλογες με τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται εντός της και τις προτεραιότητες που καλείται να καλύψει η ανάπτυξή της. Προς αυτήν την κατεύθυνση τα άλματα που πραγματοποίησε η Σοβιετική Ένωση σε όλους τους τομείς, και σε αυτόν της πολεοδομίας, χωροταξίας, αστικής ανάπτυξης, αλλά και της τέχνης και της αρχιτεκτονικής χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης. Η διπλωματική εργασία έδωσε μια πρώτη εντύπωση και άποψη για το πώς δομούσαν οι πόλεις και πως οργανωνόταν συνολικά η πολεοδομική και χωροταξική ανάπτυξη των σοσιαλιστικών χωρών.

Το καίριο και βασικό ζήτημα που αναδεικνύεται μέσα και από αυτήν την έρευνα που παραγματοποίησα είναι πως ο σοσιαλισμός είναι πιο αναγκαίος και επίκαιρος από ποτέ. Οι νέες παραγωγικές σχέσεις που θα αναπτύξει, θα αποσύρουν τις κρίσεις όλων των ειδών του σήμερα και θα βγάλει τις έρευνες της αρχιτεκτονικής, της τέχνης και της πολεοδομίας, από το χρόνιο τέλμα στο οποίο βρίσκονται.

*Με αμέριστη επιμονή και πειθαρχία
μέσα στους ταξικούς αγώνες βρίσκεται η λύση.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1956), *Παγκόσμια Ιστορία, Η'*, Αθήνα: Μέλισσα
- Ambrose P. (επ.) (1994), *Urban Process and Power*, London: Routledge
- Ανδριανόπουλος Θ. (2009), 'Πόλη, Μεσοπόλεμος και γενιά της Αθήνας στην δεκαετία του '30', Διπλωματική Εργασία, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Ανδρικοπούλου Ε., Γιαννακού Α., Καυκαλάς Γ., Πιτσιάβα Μ. (επ.) (2007), *Πόλη και Πολεοδομικές πρακτικές για την Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα: Κριτική
- Anatole Kopp (επ.) (1976), *Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια*, Μετάφραση Π.Γ. Λαζαρίδης, Αθήνα: Νέα Σύνορα
- Απόφαση 18^ο Συνεδρίου ΚΚΕ (2009), 'Εκτιμήσεις και συμπεράσματα από την σοσιαλιστική οικοδόμηση στον 21^ο αιώνα με επίκεντρο την ΕΣΣΔ', Αθήνα: ΚΕ του ΚΚΕ
- Βαγενάς Ε. (2008), 'Οι βάσεις συγκρότησης της ΕΣΣΔ', *Ριζοσπάστης*, **10070**, 16-14
- Bater J.H.. (επ.) (1980), *The Soviet City-Ideal and Reality*, London
- Γλατζή Α. & Ράμφου Μ. (2012), 'Αστικοί Πράσινοι χώροι: ιστορική διερεύνηση της εξέλιξής τους και εισαγωγή της έννοιας της βιωσιμότητας', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Cole J. & German F. (1961), *A Geography of the USSR – The Background to a planned economy*, London: Butterworths
- Cooke C. (1978), 'Russian Responses to the Garden City Idea', *Architectural Review*, **163**, 363-354
- Δεσποτόπουλος Ι. (1992), 'Σύντομη Εισήγηση για ορισμένα σημαντικά επακόλουθα από το έργο του Bauhaus', *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, **10-11**

- Ένγκελς Φ. (1872 / 1951), 'Το ζήτημα της κατοικίας', στο Μαρξ - Ένγκελς (επ.) *Διαλεχτά Έργα*, τόμος Α, Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, 765 – 656
- Ένγκελς Φ. (1877 / 1951), 'Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη', στο Μαρξ - Ένγκελς (επ.) *Διαλεχτά Έργα*, τόμος Β, Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, 95 – 172
- Ένγκελς Φ. (επ.) (1878 / 2010), *Αντι – Ντόρινγκ*, Μετάφραση Άνγκε Ιωαννάτου, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Ένγκελς Φ. (1894 / 1951), 'Το αγροτικό ζήτημα στην Γαλλία και τη Γερμανία', στο Μαρξ - Ένγκελς (επ.) *Διαλεχτά Έργα*, τόμος Β, Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, 515 – 490
- Ζώη Ε, (2012), 'Τα φτερά μιας ΜΕΓΑΛΗΣ αρχιτεκτονικής: ΕΣΣΔ (1917 – 1930)', Ξάνθη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
- Frolic B. (1976), 'The new Moscow city plan', in Hamm (ed) *The city in Russian History*, Lexington: University of Kentucky Press, 288-276
- Girouard, M. (επ.) (1985), *Cities and People: A Social and Architectural History* London: Yale University Press
- Hall P. (επ.) (1998), *Cities in Civilization*, New York: Pantheon Books
- Ινστιτούτο Οικονομικών Επιστημών της ΕΣΣΔ (2005), *Πολιτική οικονομία του καπιταλισμού εγχειρίδιο*, Μετάφραση Σαρλής Δ., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Ιωάννου Δ. (2000), 'Μετασηματισμός του αστικού πολιτισμού και αστικός χώρος', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Καρύδης Δ. (επ.) (2006), *Τα Επτά Βιβλία της Πολεοδομίας*, Αθήνα: Παπασωτηρίου
- Κόζινγκ Α. και Χάν Ε. (επ.) (1986), *Πρώτες Γνώσεις στην Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία*, Μετάφραση Μαρία Αποστολά, Αθήνα: Οδηγητής
- Κουσιδώνης Χ. (2002), 'Κοινόχρηστοι χώροι του οικισμού: Η όσμωση των χρήσεων και η ευελιξία στο σχεδιασμό', *Τεχνικά Χρονικά*, 1-2, 47-35

- Κρητικός Σ. (2003), 'Αποτελέσματα των ενδογενών δυνατοτήτων του σοσιαλισμού', *Ριζοσπάστης*, **8748**, 10-9
- Κρητικός Σ. (2010) 'Η δημιουργία της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ)', *Ριζοσπάστης*, **10857**, 14-11
- Κροκίδη Λ. και Παπασταύρου Κ. (2010), 'Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος – Η όξυνση της ταξικής πάλης', *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, **4**, 55-29
- Λένιν Β. Ι. (1916 / 1959), 'Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού', στο *Άπαντα του Β.Ι. Λένιν*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, **27**, 305 – 433
- Λένιν Β.Ι, (1918 / 2005): 'Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι', στο Β.Ι. ΛΕΝΙΝ 'Άπαντα' τ. **37**, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 258-257
- Λένιν Β. Ι. (επ.) (1976), *Ο ιμπεριαλισμός: Το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαντουβάλου Μ. (1983), 'Εισαγωγή στο θέμα της οργανωμένης δόμησης κατοικιών - επιλογή κειμένων', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Μαντουβάλου Μ. (2012), 'Μοντερνισμός και πόλη: Κοινωνικές συγκυρίες και πολιτικά – καλλιτεχνικά κινήματα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Μαρξ Κ. και Ένγκελς Φ. (1846 / 1977), 'Μορφές Ιδιοκτησίας, καταμερισμός εργασίας και πόλη, στο Καυκαλάς Γ. και Γιαούτζη Μ. (επ.) στο *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα: Οδυσσέας, 61-44
- Μαρξ Κ. και Ένγκελς Φ. (1848 / 1951), 'Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο', στο Μαρξ - Ένγκελς (επ.) *Διαλεχτά Έργα*, τόμος Α, Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, 74 – 10
- Μαρξ Κ. (1849 / 1951), 'Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο', στο Μαρξ - Ένγκελς (επ.) *Διαλεχτά Έργα*, τόμος Α, Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, 75 – 122
- Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1978), Αθήνα : Ακάδημος

- Μηλιαρονικολάκη Ε. και Σκαρπερός Γ. (2010), 'Για το σοσιαλιστικό ρεαλισμό', Κομμουνιστική Επιθεώρηση, **6**, 45-31
- Miliutin N. (1974), *Sotsgorod: The problem of building socialist cities*, Translated from russian by Sprague A., London: Cambridge
- Μιτζάλης Ν. (επ.) (2008) *Παραγωγή κατοικίας και αστικός χώρος στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: future
- Ostrowski W. (επ.) (1968), *L'urbanisme contemporaine - des origines a la Charte d' Athenes*, Paris: Centre de recherche d'urbanisme
- Parkins M. (1953), *City Planning in Soviet Russia*, Chicago: Chicago University Press
- Pinol J. & Walter F. (επ.) (2007), *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη , Έως τον 'B παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα: Πλέθρον
- Σ. (2010), 'Η δημιουργία της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ)' Ριζοσπάστης, **10857**, 14-11
- Σαρηγιάννης Γ. (1988), 'Τα σύγχρονα ρεύματα στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία και το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρό τους', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Σαρηγιάννης Γ. (2003), 'Οι κλασσικοί του Μαρξισμού για την έννοια και τον ρόλο της πόλης', *Μετασχηματισμοί της ελληνικής πόλης - Σοσιαλιστική Θεωρία, προοπτικές και καθημερινή πράξη*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα: Νέο Κίνημα Αρχιτεκτόνων
- Σαρηγιάννης Γ. (2010), 'Η Χάρτα της Αθήνας και το ιστορικό της πλαίσιο', Ηλεκτρονικό περιοδικό *Greek Architects*
- Σελιανίτη Ε. (2005), 'Χάρτα των Αθηνών', Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Sprague A. (1974), 'Introduction', in Miliutin (ed) *Sotsgorod: The problem of building socialist cities*, London: Cambridge, 42-1

- Συμεωνίδου Π. (επ.) (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση (1917 – 1985), Θεσσαλονίκη: Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.
- Thomas M. (1978), ‘City Planning In Soviet Russia’ (1917 – 1932), *Geoforum*, **9**, 277-269
- Φραγκόπουλος Ι. (2005), ‘Κλασικές προσεγγίσεις του αστικού φαινομένου: Marx, Weber, Durkheim’, *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, **11**(10): 163-188

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- <http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=6/2/2011&id=13082&pageNo=11&direction=1>, Εφημερίδα Ριζοσπάστης, πρόσβαση 10 Γενάρη 2013
- <http://www.rizospastis.gr/wwwengine/story.do?id=3220852&textCriteriaClause=%2B%CE%97+%2B%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%91+%2B%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9D+%2B%CE%95%CE%A3%CE%A3%CE%94>, Εφημερίδα Ριζοσπάστης, πρόσβαση 15 Φλεβάρη του 2013
- <http://www.paris-architecture.info/PA-032.htm>, Ιστοσελίδα φωτογραφιών για την αρχιτεκτονική του Παρισιού, πρόσβαση 10 Απρίλη 2013
- <http://lostonsite.wordpress.com/2011/06/16/cuando-arte-y-arquitectura-construyeron-la-revolucion/>, Ιστοσελίδα για την αρχιτεκτονική σε διάφορες περιόδους, πρόσβαση 23 Μαρτίου 2013